

İLK ÇAĞ FELSEFESİ

FELSEFE LİSANS PROGRAMI

PROF. DR. ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ
FELSEFE LİSANS PROGRAMI

İLK ÇAĞ FELSEFESİ

Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken

ÖNSÖZ

Batı felsefesi tarihinde çıkılacak her düşünce yolculuğunun ilk durağı, İlkçağ Yunan felsefesidir. Doğayı tanımaya tutkun düşünürlerin gözlem yoluyla elde ettikleri bilgilerin günümüze fragmanlar halinde aktarılmasıyla elde edilmiştir bu çağın felsefesi. Sonradan Yunan felsefesinin klasik filozoflarınca çözümlenmeye, ardından geç ve modern dönemlerin filologları ile yorumcuları tarafından da olabildiğince sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır, ama ne olursa olsun bir ucu yanıktır bu bilgilerin, eksiktir, kopuktur ve işin içine baştan itibaren yorum katılmıştır. Bu yüzden bu dönemin düşünce dünyasında gezinmek, filozofların cilt cilt eserlerinden daha rahat öğrenme imkânı bulduğumuz sonraki felsefe dönemlerinde gezinmeye benzemez; konuya daha farklı bir gözle ve teknikle yaklaşılmasını gerektirir.

O halde her şeyden önce bu dönemin yaratıcılarının içine doğduğu Yunan toplumu ve bu toplumun yaşama ve düşünme geleneğini, değerlerini, ilkelerini, vb. öğrenmek gerekir ki, İlkçağ felsefesinin elimize bölük pörçük kalmış bilgilerini daha doğru ve daha sağlam bir yöntemle analiz edebilelim. Bu konuda en büyük şansımız, bu felsefi döneme geçilmeden çok önceleri şiirin pınarlarından beslenmiş iki Yunan şairinin, Homeros ve Hesiodos'un destanlarına sahip olmamız ve İlkçağ felsefesinin ilk düşünürlerinin doğup büyüdüğü, benimsedikleri ya da karşı çıktıkları topluma dair, şairane de olsa, ilk elden belli başlı bilgiler elde edinmiş olmamızdır. Yunan düşünce dünyasında Homeros ve Hesiodos'un dönemi mitolojik dönem olarak bilinir ve hiç kuşkusuz felsefi dönemden çok farklıdır. Ama İlkçağ felsefesi Yunan zihninin bir ürünüyse ve bu zihin ilk olarak mitolojik düşünme geleneğinden geçip felsefi düşünüş geleneğine nail olmuşsa, o zaman geçilen yolun özelliklerine vakıf olmadan atılacak her adım sakat kalır. En azından, felsefi düşünüş mitolojik düşünüşten neden farklıydı, ne oldu da felsefi düşünceye geçilme zorunluluğu hâsıl oldu türünden sorular doğru yanıtlanmamış olur.

Ionia'da (İyonya) bir antik liman kenti olan Miletos'ta “Arkhe (ilk ilke) nedir?” sorusuyla başlayan ve bu soruya verilen çeşitli cevaplar üzerine kurulan İlkçağ felsefesi, İlkçağ Klasik dönem felsefesine gelinceye kadar pek çok düşünüre ve bu düşünürlerin öğretilerine ev sahipliği yapmış, zorlu bir zihinsel tırmanışa sahne olmuştur. Evet, bu tırmanış Miletos'tan itibaren başlamıştır, ama zihin dağının eteklerinde uzanan flora, Yunanın mitoloji, lirik ve trajedi şairlerinin birbirinden ilginç hikâyeleri ve şiirleriyle sulanmıştır. Dolayısıyla bu flora, evrenin ilk ilkesinin, etrafta varolan ya da olup biten her şeyin kaynaklandığı o ilkenin ne olduğunu merak edip öğrenme aşkıyla yanıp tutuşan ve bu aşkla hiç ara vermeksizin kendilerini zihnin yukarılarına, daha da yukarılarına doğru çekerek yol alan düşünürlerin, düşünme biçimlerini kolaylaştıran bilgelik çiçekleriyle süslenmiştir çok önceden. Mitolojik, lirik ve trajik dönemde o zihin dağının her yanı Olympos tanrılarıyla dopdoludur. Ne var ki insan daha o dönemde akıl sahibi bir varlık olduğunu ve bu aklın tanrılarla arasındaki tek ortak unsur olduğunu sezmiştir. Bu sezgiyle tanrıların dizinin dibinden kalkıp kendi iç sesine kulak vermiş ve kendi kararını uygulamaya koyabilmiştir. Bu karar, ne olursa olsun ilerlemek ve uygarlaşmaktır. Bunun için de ilk iş, tanrıların kendisinden sakladığı doğanın sırlarına ermek, doğanın en derin köşelerini akılla kavramaktır.

Filozof asidir; ama bu asilik kırıp dökmeyen, kimsenin canını yakmayan bir asiliktir. Bu asilik insani mantığa yatmayan bir şeyi kabullenmemek, sonuçta sabah akşam bir kartalın didiklediği ciğerinin acısını çeken Prometheus gibi acı çekilecek de olsa “hayır” diyebilmektir. Bu yüzdendir ki İlkçağ felsefesi düşünürü, içinde yetiştiği kültürün kendi kulağına fısıldadığı “Doğanın hâkimi Zeus’tur!” dayatmasına mantığıyla karşı çıkmış ve o fısıltılardan sıyrılıp “Hayır, bu ilke başka bir şey olmalı! Mesela su olmalı, mesela ateş, mesela hava, ya da bunun gibi somut bir şey!” diyerek tarihin saati İÖ 6. yüzyılı gösterirken akıl kandilini alıp eline, zorlu bir zihin yolculuğunu göze almıştır.

İlkçağ düşünürünün bu mantıklı başkaldırışına neden olan şey, etrafına bakınca gördüğü onca sisin pusun, onca karmaşanın ve değişimin ardındaki o müthiş düzendir. Demek evrende bir düzen vardır ve bu düzen bir ilkeyle sağlama alınmış olmalıdır. Öyleyse bu ilke mutlaka araştırıp bulunmalıdır. Hatta evrendeki bu düzeni sağlayan ilkeyi aramak söz konusu dönemde en önemli iş olmalıdır ve tırmanış bu şekilde yepyeni mecralara akarak hep devam etmelidir.

Bu merak ve düşünce silsilesi üzerine kurduğumuz bu çalışmanın ilk bölümü, Homeros ve Hesiodos’tan başlayıp doğa sorununun insan, toplum ve ahlak sorununa dönüştüğü Sofistler ve Sokrates’e kadar gitmektedir. Söz konusu düşünce alanı daha sonradan Sokrates-Öncesi Felsefe olarak adlandırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü yine sonradan Sokrates-Sonrası Felsefe olarak adlandırılan Klasik dönem düşünürleriyle başlayıp Ortaçağ’ın eşliğinde durduğu halde Yunan felsefesinin izlerini hala üzerinden atamayan Augustinus’a ve hatta Boethius’a kadar sürecektir.

Bu iki bölümlü çalışmanın asıl gayesi, düşünce yolculuğunu düşünürlerin kendi orijinal dillerinde, yani Yunanca ve Latince yazdıkları eserlerle sürdürüp ikinci elden yorumlarla donatmak ve felsefe yoluna adım atan taze zihinlerin en başından Batı felsefesinin terminolojisine hâkim olmasını sağlamaktır; başka deyişle bu zihinlere en başından felsefi kavramları zerk etmek ve bu kavramlarla felsefi öğretilerin içine nüfuz edebilmelerine olanak tanımaktır.

Dileriz bu gaye, felsefe tutkunlarına çıkacakları düşünce serüveninde felsefenin “tanrı, doğa, evren, varlık, insan, toplum, siyaset, ahlak, kültür, vb.” gibi hiç bitmeyecek tartışma konularının kapılarını kolayca açmalarını sağlayacak bir anahtar olur.

Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V
YAZAR NOTU	VI
1. FELSEFE DOĞARKEN.....	1
1.1. Felsefenin Dönemlerine Kısa Bir Bakış	7
1.2. İlkçağ Felsefesinin Kökeni.....	8
1.3. Khaos'tan Kosmos'a Geçiş Sancısı	9
2. MİTOLOJİDE BİREYSELLEŞME ÇABASI	20
2.1. İç Konuşma	26
2.2. Akhilleus'un Kararı	26
2.3. Hektor'un Kararı.....	28
2.4. Arete.....	29
2.5. İç Yolculuk	30
2.6. Trajik Akıl.....	32
3. MİTOLOJİDE UYGARLAŞMA SÜRECİ	41
3.1. Ateş, Tekhne ve Acı.....	47
3.2. Apollon ile Dionysos	50
3.3. Daidalos'un Kanatları	52
3.4. Hephaistos ve Harmonia	54
4. MİTOLOJİK ÖLÜM YA DA DÖNÜŞÜM.....	62
4.1. Her şey değişir, Hiçbir şey yok olmaz	68
4.2. Hayvan Bedeninde İnsan Aklı.....	70
4.3. Narkissos'un Kibri.....	74
5. FELSEFENİN İLKOKULU: MİLETOS.....	82
5.1. Yedi Bilge ve Thales.....	88
5.2. Anaksimandros ve Anaksimenos.....	95
6. UZUN SAÇLI SAMOSLU: PYTHAGORAS	106
6.1. Yunan-Doğu Sentezi.....	112
6.2. Pythagoras'ın Öğrencisi Olmak	117
7. SON İONIALILAR	130
7.1. Sivri Dilli Bir <i>Rhapsodos</i> : Ksenophanes	136

7.2. Karanlık Bir Filozof: Herakleitos	138
8. PARMENIDES VE ELEALILAR	151
8.1. Parmenides'in Şiiri	157
8.2. Melissos ve Zenon	160
9. BİR HİTABET USTASI: EMPEDOKLES	170
9.1. Dört Element: Su-Hava-Toprak-Ateş	176
9.2. Sevgi ve Nefret	177
9.3. Ruh Göçü	178
10. ATİNA'DA BİR SÜRGÜN: ANAKSAGORAS	188
10.1. Anaksagoras'ın Evreni	194
10.2. Nous ve Duyum Anlayışı	196
11. ATOMCU ÖĞRETİ	205
11.1. Demokritos'un <i>Atomos</i> 'u	211
11.2. Boşluk Fikri	212
11.3. Duyu Algıları	214
11.4. Ruh Üzerine	215
12. SOFİSTLERİN ÖĞRETİSİ	223
12.1. <i>Sophistes</i> 'in Anlamı	229
12.2. Kuşku	230
12.3. Ünlü Sofistler ve Kuşkucu Tavırları	231
12.4. "Daha Bilgili Olmak"	232
13. FELSEFEDE DÖNÜM NOKTASI VE SOKRATES	240
13.1. Bir Yunan Bilgesi	246
13.2. Ksenophon'un Dilinden Sokrates	251
14. SOKRATESÇİ OKULLAR	261
14.1. Megara ve Elis Okulu	267
14.2. Kynikler	267
14.3. Kyreneliler	271
KAYNAKÇA	280

KISALTMALAR

- **bkz.:** bakınız
- **yak.:** yaklaşık
- **s.:** sayfa/lar
- **ed.:** editör
- **trans.:** çeviren
- **y. yy.:** yüzyıl
- **vb.:** ve benzeri
- **vd.:** ve devamı
- **Lat.:** Latince
- **Yun.:** Yunanca
- **TDK:** Türk Dil Kurumu
- **İÖ:** İsa'dan önce
- **İS:** İsa'dan sonra
- **KRS:** G. S. Kirk, J.E.Raven, M. Schofield, *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge University Press, 1983.
- **DK:** Hermann Diels, Walther Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker; Griechisch und Deutsch*, 3 Vol. 6. ed., Zürich, Weidmann, 1968.
- **Fr.:** H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 6. Baskı, Berlin, 1951.

YAZAR NOTU

Bu ders kitabı, yazarın “*Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2014” künyeli telif eserinden seçkiler ve Yunan-Latin yazarlarının kaynak eserlerinden yapılan çeviriler üzerine kurulmuştur. İlgili tüm eserlerin künyesi, bu notların sonundaki Kaynakça’da belirtilmiştir. Ayrıntılı bir okuma ve kaynakça bilgisi gerektiren konular için söz konusu telif esere başvurulmalıdır. Ayrıca bu ders kitabından yapılacak alıntılarda, kaynak bildirilmesi zorunludur.

1. FELSEFE DOĞARKEN

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1.** Felsefenin Dönemlerine Kısa Bir bakış
- 1.2.** İlkçağ Felsefesinin Kökeni
- 1.3.** Khaos'tan Kosmos'a Geçiş Sancısı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Batı Felsefesi kaç döneme ayrılır?
- 2) İlkçağ felsefesini ve özelliklerini kavramak neden önemlidir?
- 3) Felsefe kelimesinin kökeni nedir?
- 4) Yunanca ve Latince bilmek bir felsefeci için neden önemlidir?
- 5) Hesiodos ve destanı insan zihnini felsefi düşünüşe nasıl hazırlar?
- 6) Kaos'un anlamı nedir?
- 7) Kosmos'un anlamı nedir?
- 8) Kaos'tan Kosmos'a geçişin anlamı nedir?
- 9) Kaos'tan Kosmos'a geçiş sürecini anlamak felsefi düşünüş açısından neden önemlidir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Felsefenin Dönemlerine Kısa Bir Bakış	Batı felsefesinin dönemleri hakkında genel bilgi edinme ve ilkçağ felsefesinin önemine vakıf olma.	Felsefe tarihiyle ilgili yazılı kaynakları okumayla işe başlayarak ve özellikle İlkçağ felsefesinin belli başlı düşünürleri hakkında yine yazılı kaynaklardan başlangıç düzeyinde bilgi edinerek
İlkçağ Felsefesinin Kökeni	İlkçağ felsefesinin temellerinin atıldığı Yunan mitolojisi hakkında bilgi sahibi olma.	Yunan mitolojisini yaratan şairlerin, Homeros ve Hesiodos'un destanlarını okuyarak ve Yunan toplumunun genel düşünüş ve yaşayış tarzına ilişkin bilgi edinerek
Khaos'tan-Kosmos'a Geçiş Sancısı	Hesiodos'un Khaos-Kosmos hikayesini öğrenme ve İonia doğa düşünürlerinin evren doğum şemalarına temel oluşturma	Yunanca bir Felsefe terimleri sözlüğünün ışığında, bu dersten itibaren geçen her felsefi kavram hakkında bilgi edinerek ve Kaos ile Kosmos'a dair yorumlamalı eserler okunarak

Anahtar Kavramlar

- Philosophia
- Philosophos
- Arkhe
- Mitoloji
- Mitolojik düşünme
- Homeros
- Hesiodos
- Kosmogonia
- Khaos
- Kosmos
- Gaia
- Eros
- Uranos
- Uçurum
- Düzen

Giriş

Felsefe tarihinin ilk dönemi olan İlkçağ (Antikçağ) felsefesinin kökleri, Yunan mitolojisinin şairleri Homeros ve Hesiodos'un destanlarından itibaren dallanıp budaklanır; çünkü bu destanlar insan zihninin ilk katmanı olan mitoloji ve Yunan toplumunun mitolojik düşünme aşaması hakkında bilgi veren temel kaynaklardır. Buradan hareketle, bu ilk bölümde felsefenin etimolojisi ve felsefe tarihinin dönemleri üzerine kısa bir bilgi aktarımından sonra, Hesiodos'un destanından hareketle felsefenin ilk uğraş sahası olan evreni anlama çabasının başlangıç noktası olan mitolojik evren anlayışı incelenecektir.

1.1. Felsefenin Dönemlerine Kısa Bir Bakış

Türkçe felsefe teriminin kaynağı Yunanca **philosophia** kelimesidir. “Philo- (sevme)” ve “sophia (bilgi, bilgelik)” kelimelerinden türeyen bu kelime, “bilgelik sevgisi” anlamına gelir. Felsefeci ya da filozof olarak Türkçeleşen terimler ise Yunanca **philosophos** kelimesinden gelir. Philosophos, “bilgeligi seven ya da bilgelik dostu olan kimse” anlamına gelir ve “philos (seven)” ve “sophos (bilge)” kelimelerinden türer. Dolayısıyla, felsefesinin sistematik temelleri Yunan’da atılmıştır ve günümüze değin süregelen tüm Batı felsefesinin kaynağını Yunana özgü düşünme biçimi oluşturmuştur.

Batı Felsefesi, “İlkçağ ya da Antikçağ Felsefesi, Ortaçağ Felsefesi, Çağdaş Felsefe” olarak kabaca üç döneme ayrılır.

I. İlkçağ ya da Antikçağ Felsefesi, Yunan-Roma dünyasının felsefesidir ve Miletoslu Tales (İÖ 620-546) ile başlayarak Roma İmparatorluğunun düşüşüne kadarki dönemi kapsar (yak. İÖ 600–İS yak. 400).

II. Ortaçağ Felsefesi, 1400’lerin geç dönemine ve Rönesans’a kadar uzanır.

III. Çağdaş felsefe, 16. yüzyıldan, 20. yüzyıla kadar sürer.

Bu dersin konusu olan İlkçağ felsefesi temelde üç döneme ayrılır:

I. Sokrates-Öncesi Dönem

II. Platon ve Aristoteles Dönemi

III. Aristoteles Sonrası Dönem ya da Hellenistik Dönem.

Bu üç döneme bazen Yeni-Platoncu Dönem ve Geç Antikçağ Döneminin Hristiyan Yazarları da dördüncü bir dönem olarak eklenir.

İlkçağ felsefesinin niteliklerini, amacını ve önemini anlamadan, felsefe tarihinin diğer dönemlerini anlamak, başka deyişle felsefeyi anlamak olanaksızdır. Ayrıca en başta şunu da belirtmek gerekir ki, felsefe en geniş tanımıyla insanın düşünce serüveniye ve insan da düşüncesini diliyle ifade edebilen bir varlıksa, felsefeyi doğru dürüst kavraması için doğduğu kaynağın dilini, yani eski Yunanca’yı felsefi boyutta bilmek zorundadır; ardından da mirasçısı Roma’nın dilini, yani Latince’yi. Çünkü her disiplinin kendine özgü bir dili olduğu gibi, felsefenin de kendine özgü bir dili, yani terminolojisi vardır ve Batı Felsefesinin dili Yunanca ve Latince’dir. Öyleyse felsefe öğrenimine yeni başlayan kimse, işi sıkı tutup başlangıçta bu dilleri de öğrenmek için zaman ayırırsa, ileride tüm felsefe eserlerini ana dillerinden okuyabileceği için felsefi kavramların etimolojik kökenine birebir vakıf olma ve sonraki dönem düşünürlerinin ve felsefelerinin dilini de daha rahat anlama ve yorumlama imkânına kavuşmuş olacaktır.

İlkçağ felsefesi, bizim Ege sahillerimiz olan Ionia’nın antik bir liman kentinde, Miletos’da (Milet) doğmuş ve civar kentlere yayılarak genişlemiş ve gelişmiştir. Felsefeyi

doğuran soru ise “Arkhe nedir?”, yani Türkçe deyişle, “evrenin başlangıç ilkesi nedir?” sorusu olmuştur. Bu soruyla birlikte insanoğlu, doğa ve insanla ilgili kendisine evvelce öğretilen her şeyi, tüm masalları ve tüm gelenek görenekleri bir tarafa bırakmış ve bunların hiçbirinin kendisini zihinsel anlamda tatmin edemeyeceğini kanıtlamıştır. Başka deyişle, insanoğlu bu soruyla mitolojinin kendine sunduğu cevapları kabullenmediğini belirtmiş ve hem kendini hem de doğayı salt kendi aklıyla anlamaya ve değerlendirmeye doğru büyük bir adım atmıştır.

1.2. İlkçağ Felsefesinin Kökeni

İnsanoğlunun kendini ve doğayı tanıma merakı, ilkin kendi zihninin ilk katmanını keşfetmesiyle başlar. Bu katman mitoloji katmanıdır ve mitoloji insanoğlunun ilk düşünme biçimidir. Bu yüzden mitolojik düşünce çözümlenmeden, zihnin en üst düşünce biçimi olan felsefi düşüncü kavramak ve bu katmana ulaşmak çok güçtür. Dolayısıyla, İlkçağ felsefesinin özünü kavramak için her şeyden önce Yunan şairlerinin kurduğu mitoloji dünyasını bilmek ve bu dünyanın İlkçağ’ın doğa düşünürleri (physiologoi) için ne tür malzemeler sağladığını görmek gerekir.

Yunan mitolojisi, Yunanın adeta dinidir ve bu din şair Homeros (İÖ yak. 850) ve Hesiodos’un (İÖ yak. 750-650) günümüze kalan şiir şeklinde yazılmış destanlarında gizlidir. Tam 10 yıl süren Troia (Troya) Savaşının anlatıldığı Homeros’un destanlarının adları “Ilias (Ilion’un Şiiri)” ve “Odysseia’dır (Odysseus Destanı)”; Hesiodos’un destanlarının adı ise “Erga kai Hemera (İşler ve Günler)” ve “Theogonia’dır (Tanrıların Doğuşu)”.

Birbirine örülü mitolojik masallardan oluşan bu destanlar ilk kez okunduğunda, içlerindeki bir sürü tanrı ve bir sürü insan adıyla kafa karıştırıcı bir izlenim verir ve felsefeyle pek alakalıymış gibi görünmez. Ama daha derin bir okuma sürecine tabi tutulduklarında, görülecektir ki, bu destanların her bir dizesi aslında Yunan toplumunun tüm özelliklerini, adetlerini, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, meraklarını, sorgulamalarını ve ideallerini ortaya koymakta, dahası Yunanın tüm duygu durumlarını, sevinçlerini, üzüntülerini, aşklarını, nefretlerini ve bunun gibi tüm tutkularını en ince ayrıntılarına kadar açığa vurmaktadır. Bu durum bize Batı felsefesinin neden Yunan toplumundan ya da Yunan aklından çıktığını açıklar. Çünkü bu destanlar Yunan aklının ve ruhunun en derin köşelerini bizlere gösteren birer ayna konumundadır ve Yunan dünyasının ve kültürünün tüm özellikleri bu şiirlerin içeriğinde, kahramanlarının sözlerinde ve davranışlarında yer almaktadır. Bu destanlarda yaşanan olaylardan, bu olayları yaşayan insanların bakış açılarındaki detaylardan, karşılaşılan sorunlara yaklaşımlardan ve getirilen çözümlerden çıkaracağımız en önemli bilgi, Yunan aklının en başından itibaren meraklı, sorgulayıcı ve yaratıcı bir doğasının olduğudur.

Mitolojik Yunanın gözünde tüm doğa, Olympos dağının tanrılarının eseri olmakla birlikte ve dolayısıyla her yer ve her şey tanrılarla dolu olmakla birlikte, yine de doğanın özünde insanın diğer canlılardan daha özel bir yeri vardır. Çünkü insan akıllı bir varlıktır; her ne kadar bu akıl o dönemde çok farklı değerlendirilip tanrıların bir lütfu olarak görülsede. İnsanoğlu akıl varlığı olduğu için farklıdır, çünkü doğaya baktığında diğer canlıların görmediğini görme, merak etmediğini merak etme özelliğine sahiptir; bunun yanında diğer

canlıların yaşamlarını sürdürmek için hazır buldukları ortamı insanoğlu kendi yaratmak zorundadır, diğer canlıların içgüdüleriyle buldukları besini, insanoğlu kendisinin icat ettiği aletlerle bulmak zorundadır. Yağmur yağdığında sığınacağı bir barınağı, korunacağı bir giysisi olmalıdır; düşmanlarıyla karşılaştığında kendini, ailesini, çevresini, toplumunu koruyacağı savaş araç gereçleri de olmalıdır, başka ülkeleri keşfetmek için çıkacağı yolculuklarda gerek karada giden, gerekse denizde seyreden vasıtaları da. Bu yüzden her şeyden önce doğanın sırlarını çözmeli ve onun hakkında bilgi edinmelidir. Çünkü kendi yaşamını sürdürebilmesi ve en azından temel gereksinimlerini karşılaması bu bilgiye bağlıdır. Öyleyse insanoğlu doğayı bilmeye doğuştan yazgılıdır. Öyleyse insanı diğer canlılardan ayıran akıl, mitolojik dönemden itibaren hem onun için bir lütuf, ama aynı zamanda trajik yaşantısının da en önemli başlangıç noktasıdır.

Yunanın mitolojik dönemi soyut düşüncenin henüz gelişmediği bir dönem olmasına rağmen, yine de Yunan insanı gelişkin bir merak duygusuna ve yüksek sezgi gücüne sahip olduğundan, özellikle Hesiodos'tan başlayarak doğanın görünür yüzünden öte, görünmeyen yüzünü de öğrenmek istemiş, böylece ona daha fazla hâkim olabileceğini sezmiştir. Bu yüzden mitolojik dönemde bile çocukça bir merakla kendi kendine “Evren nasıl doğdu?” şeklinde oldukça naif bir soru sormuş ve bu soru onu evren doğum şemalarını çıkarmaya, daha doğrusu Yunanca deyişle “kosmogonia (κοσμογονία ya da κοσμογενία= Evrenin Doğumu)”¹ üzerine kuramlar geliştirmeye yöneltmiştir. Bu şemalar ya da kuramlar sonradan Ionia felsefesinin evren tasarımı modellik edecektir.

1.3. Khaos'tan Kosmos'a Geçiş Sancısı

Hesiodos'un *Theogonia* adlı destanındaki evrenin doğum şeması “kaos-kosmos” karşıtlığıyla açıklanmıştır. Hesiodos eserinin 116-120 dizelerinde “her şeyden önce varolan, khaos'tu (χάος),” diyerek şairce bir sezgiyle aslında evrenin kökeninin “khaos” olduğunu belirtmiş, sonradan Thales'in ve onunla başlayan Miletos Okulu'nun ilk felsefe sorusu olan “arkhe nedir? (evrenin başlangıç ilkesi nedir?)” sorusuna mitolojik bir yanıt vermiştir. Khaos, Yunanca'da “khaske (khaskein, khasmasthan)” fiilinden türemiştir. Anlamı, “esnemek, yarılmak, açılmak ya da bir şeyi doğurmak üzere esneyip açılmak”tır. Khaos kelimesi ise “boşluk, açıklık, esneyen yarık, uçurum” anlamlarına gelir ve tüm varlıkların boşluktan ya da bilinmeyen büyük bir uçurumdan sıçramış olduğunu ima eder.

Khaos'un karşıtı, en geniş anlamıyla “düzen” olarak çevrilebilecek olan “kosmos”dur (κόσμος). Bu terim “düzenlemek, ayarlamak” anlamına gelen “kosmeo” fiilinden türemiştir. Ama Yunanlar için “kosmos'un” ilk anlamı sadece “düzen” değildir; çünkü kosmos “dini yücelik” anlamını da içerir. Dini yücelikte hayranlık uyandırıcı bir “harmonia: uyum, biçimlilik, güzellik ve yasalılık” vardır ve aynı zamanda karmakarışık “kaos'a” karşıt olarak “anlaşılabilirlik ve açıklanabilirlik” söz konusudur. Ayrıca, “kosmos”, Yunanca'da, “saygınlık, onur,” hatta “devlet düzeni” ve son olarak da “süsleme, bezeme”² anlamlarını da

¹ Kosmogonia: Yunanca κόσμος "evren, dünya" kelimesiyle "doğmak, meydana gelmek" anlamına gelen “gignomai” fiilinden türeyen bir kelimedir.

² Günümüzde Fransızca cosmétique (=kozmetik: cildi ve saçları güzelleştirmeye, canlı tutmaya yarayan her türlü madde) kelimesi de ilgili fiilin bu anlamından türemiştir.

içerir. Geç dönemde ise bu terimin anlamı iyice genişlemiş ve “bilinen ve yerleşilen dünya; şu an üzerinde yaşadığımız dünya” olarak da kullanılmıştır.¹ Biz kosmos’a bu anlamda “düzenlenmiş evren ya da düzenli evren,” demeyi daha uygun buluyoruz.

Yunan düşüncesinde “khaos” terimiyle ilk sıcak ilişkiyi kurduğumuz Hesiodos destanına baktığımızda, kendimizi adeta bir tiyatro sahnesinde oynanan bir piyesi izler halde buluruz ve kaos’tan, kosmos’a, daha doğrusu “esneyen o kocaman yarıktan”, “düzenli evrene” nasıl gidildiğini adım adım ve canlı bir şekilde gözlemliyoruz.

Bu “khaos’tan, kosmos’a” geçiş piyesinin ilk aşamasında sahne bomboştur, henüz hiçbir tanrı ve insan rol almamaktadır. Ne Yunan’ın Olympos dini vardır ortalıkta, ne cengâver kahramanları; ne sosyal ve kültürel yaşamı ne müthiş savaşları ne de düşünsel öğretileri. Sonra yavaş yavaş sahne hareketlenmeye başlar ve üzerinde doğanın düzenini (yani kosmos’u) oluşturacak olan üç öge belirir. Hesiodos’un yüklediği sıfatlarla söyleyecek olursak bu üç öge şöyledir:

İlk önce var olan: **Khaos**

Geniş bağırılı toprak: **Gaia (Gaia epyrysternos)**

İnsanın elini ayağını çözen: **Eros (Arzu).**

Bu öğelerle birlikte o ana kadar karanlık ve gizemli tanımlamalarından, zihnimizde bir yer bulup oturtamadığımız ve sadece gönül bulandıran bir burgaç olarak gördüğümüz “khaos,” yaşayan, soluk alan, adeta tanıdık bir varlık haline dönüşür.

Evrenin bu ilk eskizleri saf öznedir, yani kendi kendilerine varolmuştur ve kendi kendilerini hareket ettirip yönetir. Varlıkları doğuracak bütün güç her birinin içinde gizlidir ve her biri bir başlangıçtır. Bunların oluşumu başka bir şeye bağlı değilken, bunlardan çıkan her şey onlara bağlıdır.²

Bu öğelerin ilki olan “Khaos” evrenin kurucu öğelerinin henüz ayırt edilmemiş karışımıdır (sygkheisis stokheiron); düzeni olmayan, biçimi olmayan ve henüz tek tek şeylerin (varlıkların) farklılaşmamış başlangıcıdır. Aristoteles, Hesiodos’un Khaos’unu yorumlarken onu “boş yer (topos)” ya da “küçük mekân, yer, oda (khora)” olarak tanımlar.³ İÖ 6. yüzyılda “boşluk” sözcüğünün “hava” ile eş anlamda kullanıldığını gördüğümüzde, Hesiodos’un Khaos’tan “yer ile gök arasındaki havayı” anladığını çıkarıyoruz.⁴ Hesiodos “Theogonia’nın” 700. dizesinde bu çıkarımı destekler nitelikte “Khaos Zeus’un ve Titanların savaşında muazzam bir sıcaklıkla doldu,” diyerek hem savaşın hiddetini, hem de zihnindeki khaos’un yerini belirtmiştir. Hesiodos’un bize sunduğu tabloda, bu dizelerdeki Khaos’un neliğine, diğer

¹ Kosmos’u, “evren (düzen)” anlamında ilk kez bir felsefi terim olarak Pythagoras’ın kullandığı düşünülür, ama evrenin bir “kosmos” olduğu ana düşüncesine Pythagoras öncesinde Anaksimandros gibi doğa düşünürlerinde de rastlanır.

² Austin 1990: 55

³ Aristoteles, *Physike*, 4.208b30.

⁴ Cornford 1952 : 194.

öğelere yüklenen sıfatların özellikleriyle kıyaslamalar yaparak, ilk başta dilsel bir sezgiyle erişebiliyoruz; çünkü Hesiodos bu konuya herhangi bir açıklama getirmiyor.

Ama Khaos'tan, derinliklerin ışıksız karanlığının, Erebos'un doğmasından ve her şeyden önemlisi Khaos'un bunu başka bir varlığa ihtiyaç duymadan, kendiliğinden yaratmasından, Hesiodos'un Khaos'unun doğurma ve başka şeylere tesir gücüne sahip bir uçurum olduğunu algılıyoruz.¹ Yunanlıların anlayışına göre, tesir etme gücüne sahip olma, "theos (tanrı)" olmayla eşdeğerdir. Buna göre, örneğin Korku (Deimos) tanrıdır; Terör (Phobos) tanrıdır; çekişme (Eris) tanrıdır; Adalet (Themis) tanrıdır, vb. İşte bu yüzden Yunan mitolojik döneminde bu terimlerin her biri kişileştirilmiştir. Bu konuda Menandros, "güce sahip olan varlıklara, şimdi tanrı olarak tapınılıyor," derken, bu anlayışı en iyi şekilde dile getirir.² Böyle düşünüldüğünde, Hesiodos'un Khaos'u, Homeros'un Okeanos anlayışına benzer; başka deyişle, bütün tanrıların genesis'i (varlığın çıktığı kaynak) olarak görülen, dünyayı çevreleyen tanrısal nehre.

Hesiodos'un kosmogonisinde, Khaos'tan sonraki ikinci element olan "Gaia", Anadır. Yunancada "gamma" yani "g harfi'nden" türeyen sözcüklerin çoğunda (örneğin "gaia, genesis, gamete gibi "üreme, doğurma, dölleme eylemi") özellikle dişil varlığın yaşadığı o kritik an ve çektiği acı ve güçlük söz konusudur.

Hesiodos'un, "tüm varlıkların güvenli ve ölümsüz evi olarak ortaya çıktı," dediği geniş göğüslü Gaia (Toprak) halk dilinde "toprak" anlamına gelir. Yunan kosmolojisinde "Toprak Ana" anlamını kazanır. Her türlü varlığın, yani bitki, hayvan ve insanın anasıdır. Gaia biçimli bir anadır, hatta kendi gövdesini dağlar ve denizler olarak biçimlendiren bir anadır. Dağlarının yüksekliği, yeraltına uzanan bir derinliği vardır. İlk göğe yükselttiği dağlarıyla Olymposlulara bir konaktır, sonra da aşağı doğru daldırdığı derinlikleriyle Titanların ve Yeraltı tanrılarının (hypokhthonioi) konağıdır.

"Gaia" bu şekilde göğe ve yere yayılırken, zıtlığı da beraberinde getirir. Dağların karlı doruklarının aydınlığı, Yeraltının loş tabanı arasında gerilir; yani "aydınlık ile karanlık" arasında. Gaia, Khaosla birlikte varolmak zorundadır. Bu ikili, madde ve mekân gibidir; birbirlerine zıttır, ama bir yerde birbirlerini destekleyen ve birbirini sarıp sarmalayandır; bunlar birbirlerine göre tanımlanırlar. Her ikisi de yaratıcıdır, ama her ikisi de soylarını birbirine karıştırmadan, kendi içlerinden çekip çıkarırlar.

Üçüncü ana öge olan "Eros", Khaos ile Gaia'yı hem kendilerini koruyacak, hem de kendilerine cephe alacak başka bir şeyi doğurmaya sürükleyen gücü temsil eder. Dolayısıyla süreci başlatan bir kıpırtı, bir hareketlilik, kısacası, çağdaş bir terimle ifade edecek olursak, bir enerjidir; elementleri önce birleştiren, sonra da birleştirdiklerini yeniden elementlerine ayıran bir enerji. Yunanca "sevgi, aşk" anlamına gelen "Eros", Hesiodos'ta "arzudur." İnsanların ve tanrıların üstünde bir güçtür bu arzu; bütün yaşayan varlıkların bağlarını çözmeyi başaran, katı olanı eriten bir arzu. Bu şekilde düşünüldüğünde, Eros "yaşamın ve kosmos'un ilk ilkesi'dir." Eros'un ortaya çıkışı, Khaos'un ve Gaia'nın kendi içinden başka

¹ Hack 1931: 36.

² Hack 1931: 12.

varlıklar çıkarmasıyla (parthenogenesis = cinsel bir ilişki kurulmadan yapılan doğum) somutlaşır.

Khaos'tan, Kosmos'a geçiş piyesinin en can alıcı sahnelerinden biri, Gaia'nın kendisinden "Uranos'u" çıkarmasıdır. Uranos, başka deyişle, "yıldızlı Gökyüzü" (Ouranos asteroeis) mitolojide Gaia'nın hem oğlu, hem de eşidir. Gaia, Uranos'u kendisini kaplayacak, her yandan sarıp sarmalayacak şekilde kendi içinden doğurur. Her ikisi birbirinin tamamlayıcısıdır ve birlikteki zıtlıktır (Yeryüzü-Gökyüzü). Mitolojide her hareket, karşı hareketini de üretir. Bu yüzden Uranos'u çıkaran Gaia bu kez, akışkan karşıtını da çıkarır, yani dalgalarla kabarmış denizi, "Pontos'u;" bazen saydam bir durulukta, bazen de fırtınalarla kargaşalar yaratan o ürpertici denizi (Yeryüzü-Gökyüzü-Deniz).

Ama Kosmos aşamasının bu anında, birdenbire Uranos'un kendisine özgü bir davranış sergilediğine ve kendi yaşam çizgisini belirlediğine tanık oluruz. Uranos hak ettiğinden daha fazla güç isteminde ve gösterisinde bulunur. Bunun sonucunda kendisini doğuran ve birleşip birçok varlık (Titanlar, Kyklopslar gibi) ürettiği Gaia'ya karşı tavır alır. Bu tavır sonucunda Gaia'dan doğan çocuklarını ışığa çıkartmayıp Gaia'nın dölünde bırakır.

Bu karar ilk bireysel karardır ve ilk bireysel karar, Toprağın (Gaia'nın) sarsıcı şiddetiyle karşılanır. Art arda üreyen çocuklarının içinde kalması Gaia'nın büyük sancılar çekmesine, çektiği acılar da sonsuz gerilime neden olur.

Uranos'un bu cüretkârlığına daha fazla dayanamayan Gaia, oğluyla (Kronos: Zaman) bir olup babasını erkekliğinden etme kararı alır. Belleklere kazınacak derecede etkin olan bu sahnede, kozmik bir orak darbesiyle Gökyüzü, Yeryüzünden kusursuz bir simetriyle ayrılır ve bu ayrılış, doğanın yer-gök dengesine kavuşmasıyla birlikte yeni başlangıçlara doğru sonlanır. Bu denge "kosmos'un", yani "görünür olanın, açıklanabilir ya da anlaşılabilir olanın" kendisidir. Ama bu sahne aynı zamanda, Yunan mitolojisinde "ego'nun (ben'in)" ortaya çıkışının ve ilk hilekârlık gösterisinin de sergilenişidir. Bu an, ortak yaşamın bırakılıp bireysel yaşama geçişin ilk anıdır.

Hesiodos'un tiyatro oyunu bu aile dramıyla büyük bir hareketlilik kazanır ve "kosmos'un" temel taşı döşenmiş olur (Yeryüzü-Gökyüzü-Deniz-Zaman = Kosmos, yani düzenlenmiş Evren). Sahne artık tek tek tanrıların doğumlarına, onların öykülerine ve her şeyden öte Eros (sevgi) ve Eris'in (nefret) yol açacağı tanrıların savaşlarına ve insanın aklını keşfetmesiyle birlikte yaşanacak başkaldırılara hazırdır. Artık o boşluk, o uçurum, o dipsiz karanlık yoktur; doğa bölüştürülmüş, her şeyin ve herkesin yeri yurdu ve gücü belirlenmiştir; artık tanrılar Olympos dağının sakinleri, insanlar yeryüzünün yurttaşlarıdır. Dolayısıyla, mitolojideki kosmos, yani düzen sağlanmıştır.

Görüldüğü üzere, evrenin ilk halinin mitolojik bir haritasını çıkarmaya çalışan Hesiodos'un bu metni, İlkçağ felsefesinin mimarları olan Ionia doğa düşünürlerinin doğa-üstünü, doğal hale getirme girişimlerinin ve "kosmogonia tablolarının (=evrenin doğum tablolarının)" ana hatlarını oluşturur. İnsan zihninin ilk katmanının doğayı ve her şeyden önce kendisini tanımak için yarattığı bu metin, felsefeyi mitoloji olmadan anlamak hevesinde olan

ve mitoslara yüzünde hafif ve alaycı gülümsemeyle bakanlara, bugün düşünölenin, geçmişteki düşünölenle bir bütönlük içinde dokunmadıkça, gelecekteki düşünölenin sağlam bir temele oturtulamayacağını bir kanıt olarak da öne sürer.

Uygulamalar

- 1) Yunanca Felsefe kavramlarını açıklayan bir sözlük edinin ve ilk dersten itibaren geçen Yunanca kavramların etimolojilerini öğrenin.
- 2) İlkçağ felsefesinin felsefe eğitiminde neden önemli olduğunu irdeleyin.
- 3) Felsefi düşünüş ediniminde mitolojinin yeri ve önemini tartışın.
- 4) Homeros ve Hesiodos destanlarını felsefe eğitimin ilk kitapları olarak okumaya başlayın.
- 5) Felsefe Tarihi üzerine Türkçe ve yabancı dilde kaynak eserler edinin ve bu eserlerden İlkçağ felsefesi ile ilgili okumalara başlayın.
- 6) Hesiodos destanındaki Kaos ve Kosmos'un anlamları üzerine ayrıntılı bilgi edinin ve Hesiodos'un evrenin başlangıç hikâyesini sorgulayın.

Uygulama Soruları

- 1) Felsefe eğitimine yeni başlayan bir kimse neden öncelikle İlkçağ felsefesini öğrenmek zorundadır?
- 2) Homeros ve Hesiodos'un destanlarının felsefe tarihindeki önemi nedir?
- 3) Hesiodos'un destanındaki Kaos'tan Kosmos'a geçiş aşamasını kavramak, felsefi düşünüşe ne kazandırır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

İlkçağ felsefesinin kökleri Yunan mitolojisinin hikâyelerinde gizlidir. Örneğin, İlkçağ felsefesinin kurucuları İonia düşünürlerinin doğa ve evren öğretilerinin temeli Hesiodos'un Kaos-Kosmos hikâyesinde kurulmuştur. Bu yüzden İlkçağ felsefesine Homeros ve Hesiodos'tan itibaren vakıf olmak, insan zihninin işleyiş şeklini ve gelişim basamaklarını en baştan kavramak demektir. Bu yüzden mitoloji öğrenilmeden, zihnin bir üst katmanına geçilemez ve insan zihninin felsefi düşünüşe ihtiyaç duymasının nedenleri anlaşılamaz.

Bölüm Soruları

- 1) “Philosophia” kelimesinin etimolojisi nedir?
 - a) philo+sophia: bilgelik sevgisi
 - b) philoso+sophia: bilgelik sever.
 - c) philosophos: felsefeci.
 - d) sophia+philosophos: bilgi severlik
- 2) “Philosophos” kelimesinin etimolojisi nedir?
 - a) philos+ophos: felsefeci
 - b) phil-+sophos: insanseven
 - c) philos+sophos: felsefeci
 - d) philia+sophia: bilgelik dostu
- 3) Homeros ve Hesiodos kimdir? Destanlarının adları nelerdir?
 - a) Yunanın ilk doğa filozoflarıdır: Eser adları: Homeros: Ilias; Theogonia; Hesiodos: Odysseia; Erga Kai Hemera
 - b) Yunan şairleridir: Eser adları: Homeros: Ilias; Odysseia; Hesiodos: Ilias; Erga Kai Hemera
 - c) Yunanın ilk filozoflarıdır: Eser adları: Homeros: Ilias; Odysseia; Hesiodos: Theogonia; Erga Kai Hemera
 - d) Yunanın ilk şairleri ve destan yazarlarıdır: Eser adları: Homeros: Ilias; Odysseia; Hesiodos: Theogonia; Erga Kai Hemera
- 4) Hesiodos’un destanı felsefi açıdan neden önemlidir?
 - a) Kaos ve Kosmos adlı felsefi piyesi ilk defa sahnelemesi açısından
 - b) Kaos ile Kosmos’u ilk olarak kişileştirmiş olması açısından
 - c) Evrenin Kaos’tan Kosmos’a geçiş aşamasını mitolojik dilde anlatarak kendisinden sonra gelecek doğa düşünürlerinin evren anlayışını felsefi dilde kurmalarına öncülük etmesi açısından
 - d) Hesiodos’un destanı özellikle *Odysseus*’un ailesini tanıttığı için felsefi açıdan önemlidir.

- 5) Kaos ile Kosmos'un anlamı nedir?
- a) Kaos: Düzen; Kosmos: Uçurum
 - b) Kaos: Uçurum; Kosmos: Boşluk
 - c) Kaos: Uçurum; Kosmos: Düzen
 - d) Kaos: Devrim; Kosmos: Düzen
- 6) Kosmogonia kelimesinin anlamı nedir?
- a) Evrenin doğumu
 - b) Tanrıların doğumu
 - c) İlk felsefecilerin doğumu
 - d) Homeros'un doğumu
- 7) Hesiodos'a göre aşağıdakilerden hangisi kosmos'u oluşturan ilk öğelerden biri değildir?
- a) Kaos
 - b) Gaia
 - c) Eros
 - d) Topos
- 8) Hesiodos'taki Eros kavramına aşağıdakilerden hangi tanım hiç uymaz?
- a) Eros doğurmaya sebep olan gücü temsil eder.
 - b) Arzu anlamına gelir.
 - c) İnsanların ve tanrıların üstünde bir güçtür.
 - d) Pontos (deniz) anlamına gelir.
- 9) Mitoloji'de ilk bireysel kararı alan varlık hangisidir?
- a) Uranos
 - b) Eros
 - c) Gaia
 - d) Titanlar

10) Gaia'nın ilk bireysel karara tepkisi nasıl olur?

- a)** Oğlu Kronos ile bir olur ve ilk bireysel kararı alanı Atina'ya yollar.
- b)** Oğlu Kronos ile bir olur ve ilk bireysel kararı alanı tahta geçirir.
- c)** Oğlu Kronos ile bir olur ve ilk bireysel kararı alanı erkekliğinden eder.
- d)** Oğlu Kronos ile bir olur ve ilk bireysel kararı alanı Troia'ya sürgün eder.

Cevaplar

1)a, 2)c, 3)d, 4)c, 5)c, 6)a, 7)d, 8)d, 9)a, 10)c

2. MİTOLOJİDE BİREYSELLEŞME ÇABASI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1. İç Konuşma
- 2.2. Akhilleus'un Kararı
- 2.3. Hektor'un Kararı
- 2.4. Arete
- 2.5. İç Yolculuk
- 2.6. Trajik Akıl

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Bireyselleşmeden ne anlaşılır?
- 2) Akhilleus'un iç konuşmasının anlamı nedir?
- 3) Hektor kendi kararını alırken, nasıl bir ruh hali içindedir?
- 4) Zeus ile Prometheus hikayesinin temelinde yatan düşünce nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
İç Konuşma	İnsanın akıl sahibi bir varlık olmasının, onu en başından itibaren kendi kendine kararlar alabilen bir varlık haline getirmesi	İnsan, insan doğası ve insani akıl üzerine okumalar yapılarak
Akhilleus'un Kararı	Mitolojinin en önemli savaşlarından Troia Savaşı'nın vahşeti göz önüne alındığında, Akhilleus'un bir insan olarak kendini tanrıların fikrini bile sorgulayacak iradeye sahip hissetmesi	Hmeros destanlarından ve tarihi eserlerden Troia savaşı, başlangıcı ve sonucu hakkında bilgi edinip özgün eserden Akhilleus'un bu savaş hakkındaki konuşmalarını okuyarak
Hektor'un Kararı	Ahlaki hesaplaşma	Hmeros destanlarında ahlaki hesaplaşmayla ilgili başka hikâyeleri bulup Hektor'un hikâyesiyle karşılaştırarak
Arete	Felsefi bir kavram olan arete'nin mitolojideki kökeni	Hmeros'un destanlarında bu kavramın geçtiği diğer hikâyeleri bulup okuyarak
İç Yolculuk	İnsanın bireyselleşmesi için önce kendi doğasını tanıması gerekliliği	Hmeros ve Hesiodos'taki kahramanların iç yolculukları hakkında bilgi edinerek
Trajik Akıl	Akıllı bir varlık olarak kendi iradesini kullanma yetkisine sahip insanın, aynı zamanda ölümlü bir varlık olması arasındaki müthiş çelişkinin ortaya konması	Hmeros ve Hesiodos destanlarında akıllı olmak ile ölümlü olmak arasındaki çelişkiyi gösteren örnek hikâyeleri ve kahramanları bulup bunların yaşadıkları olayları ve karar anlarını sorgulayarak

Anahtar Kavramlar

- Bireyselleşme
- Mitolojik
- Kahraman
- Akhilleus
- Hektor
- İç Konuşma
- Akıllı Varlık
- Ölümlü Varlık
- Akıl-Ölüm
- Arete
- İç Yolculuk
- Trajik Akıl

Giriş

Bu bölümde söz konusu destanlarda adı geçen kimi kahramanların olaylar karşısındaki düşünce ve davranış şekilleri incelenecek ve bireysellik çabasının anlamı ve özellikleri bu örnekler eşliğinde açıklanacaktır. Ardından, insanoğlunun yaratılıştan itibaren hem akıllı bir varlık hem de ölümlü bir varlık olmasından kaynaklanan doğal çelişki vurgulanarak insanın bu çelişik doğası yüzünden trajik düşünmeye baştan yazgılı olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. İç Konuşma

Felsefi düşünüş, bireysel karar almak ya da seçim yapabilmekle başlar. Bunun anlamı, insanın bir akıl varlığı olduğunu keşfetmesi, dolayısıyla seçim yapabilme özgürlüğü olduğunu hissetmesidir. Homeros ve Hesiodos destanlarının bir özelliği de, mitolojide bireyselleşmenin ne anlama geldiğini vurgulamaları ve felsefedeki bireyselleşmenin anlaşılmasına bir zemin oluşturmalarıdır.

Mitolojik destanlarda başat karakterlerin bazı önemli olaylar karşısındaki konuşmalarından, kendi başlarına karar alabildikleri gözlemlenir. Bu durum ilginçtir, çünkü mitolojide insanın etrafı tanrılar ile çevrilidir ve olaylar zincirinin tüm halkaları bu tanrılar tarafından sabitlenmiştir. Buna rağmen, bu destanların satırlarında öyle mitolojik insanlar vardır ki içinden çıkılmaz bir durumda kaldıklarında, tanrılardan destek beklemek yerine kendi iç sesinden destek beklemeyi tercih eder. Bu tercih ileride düşünce sahnesine çıkacak Yunan filozofunun özgün karakteri hakkında bize belli bir fikir verir.

Mitolojik bireyselleşme özellikle Homeros'un Akhilleus ve Hektor adlı kahramanlarında, Hesiodos'un da Prometheus adlı kahramanında anlamını bulur. Bu kahramanlar hem siyasi hem sosyal hem kültürel hem de ahlak bakımından çözülmesi güç bir olayla karşılaştıklarında tanrılara danışmak yerine kendi gönüllerine (θυμός)¹ danışır ve kendi gönülleriyle konuşmaya başlarlar. Bu bir anlamda iç konuşmadır (monolog interior). Bu konuşma sonrasında bir karara varan kahramanlar, artık başlarına gelebilecek her şeye hazır halde kararlarını uygulama safhasına geçerler.

Bu tür mitolojik iç konuşmaların önemi, kahramanın tanrılara, toplumun değerlerine ve bu değerlerin kendi üzerlerindeki baskısına rağmen bir fikir alabilme, aldığı fikri çekinmeden söyleyebilme konusunda kişinin kendini özgür hissettiğinde, dolayısıyla hem tanrılara hem de topluma karşı bir tavır sergileyebilmelerinde yatar.

İç konuşmalara örnek olarak Homeros'un kahramanları Akhilleus'un ve Hektor'un konuşmaları gösterilebilir. Bu konuşmalardaki “doğru olanı sorgulama” ve “toplumun doğrusu ile kahramanın kendi doğrusu arasında yaşanan çatışkı,” birey olmaya doğru yükselişin kıvılcımlarını açığa vurur.

2.2. Akhilleus'un Kararı

Kahraman Akhilleus'un kendi kararını bildiren konuşmasında, toplumun insana yüklediği doğruluk ile kendi doğrusu arasındaki ürkütücü uzaklık gözler önüne serilir.² Akhilleus, Troia savaşının komutanı Agamemnon'un davranışları karşısında öfkelenmiş ve savaştan çekilmiştir. Kendine göre eve dönme sebepleri vardır. Haklı gerekçelerini

¹ Mitolojide işlerliği olan her kavram kişileştirilmiştir.

² Gill 1995: 129.

karşısındaki kişilere açıklarken adeta toplumdan uzaklaşır ve git gide ona yabancılaşır. Şöyle der Akhilleus:¹

“Hades kapılarından nefret ettiğim kadar nefret ederim

gönlü başka, dili başka adamdan;

Yok, ben dosdoğru, içimden geleni söyleyeceğim size.”

Görüldüğü üzere, bu sözleriyle Akhilleus kendi düşüncesiyle baş başa kalmıştır. Yanıtını kimseden, tanrılardan bile beklemediği sorular sormaktadır kendine, ama aslında bu soruların yanıtını o çoktan vermiştir.

Resim 1: Akhilleus’un karar anı

Bir başka örnek yine onun Troia savaşının haksız bir nedenden başlayıp sürdürdüğünü belirten cümlelerinde şöyle açığa çıkmaktadır:²

“Ama Yunanlar ne diye savaşıyorlar ki Troialılarla?

Atreusoğlu ne diye toplayıp getirdi bunca adamını buraya?

Güzel Saçlı Helene uğruna, öyle mi?

Karılarını bir tek Atreusoğulları sever sanki!”

Topluma karşı yapılan bu eleştiride, bu kez tanrıların kurduğuna inanılan sosyal birlikteliğe, birlikte işleyişe de, daha geniş bir ifadeyle söyleyecek olursak, tanrının yazdığı yazgıya da bir anlamda karşı çıkış söz konusudur. Akhilleus’un bu iç sesi, kendini trajedilerde en yüksek biçimine ulaştıracak olan, “hybris’in (insanın doğada kendisine ayrılan yerin dışına çıkması, sınırını aşması)” başını hafifçe dışarı çıkartmasıdır.

¹ Homeros, *Ilias*, 9.312-314.

² Homeros, *Ilias*, 9.337-341.

2.3. Hektor'un Kararı

Bu tür konuşmaların ikincisi, Hektor'un kendi "thymos'uyla" yaptığı bir iç konuşmadır: Hektor Troia'nın kapısı önünde tek başına durmuş, düşmanı Akhilleus'u beklemektedir, kendisini öldüreceğini bile bile. Ardından kendi kendine konuşmaya başlar ve konuşmasına başladığı andan itibaren de örtük kapının gerisindeki toplumuna yabancılaşır. O anda toplumunun kendine biçtiği bütün rollerinden soyunur. Çünkü kendi kendine karar verdiği anda Hektor'un aklında artık geleneğin kodları yoktur. Artık toplumunun askeri önderi değildir o, salt bir insandır.

Resim 2: Hektor

Ana babası kapının gerisinden Hektor'u içeri çağırır ve aldığı karardan vazgeçirmeye çalışır. Ama Hektor, "thymos'uyla" başbaşa kalmayı ve sonunda ölüm bile olsa içeriye girmemeyi kafasına koymuştur. Kalkanını surlara dayayıp kapıda dikilir ve son kez tartışır yüreğiyle. Sonunda öleceğini bile bile kendi seçimini yapar yine de:¹

*Vay başıma gelen, girersem şimdi kapıların, surların içine,
ilk Polydamas kusacak hiddetini başıma, emretmişti çünkü bana
soylu Akhilleus'un kükrediği o ölümlü gece, 'Al kentin içine Troialıları,' demişti.
Ama dinlemedim onu, keşke dinleseymişim.
... Utanıyorum Troia'nın erkeklerinden, upuzun etekli kadınlarından
ya bir gün çıkıp da beş para etmeyen biri bana derse ki,
'Hektor çok güvenirdi kendi gücüne, ama kıyıverdi bak kendi halkına.'
Söylerler mi söylerler; o zaman benim için en iyisi Akhilleus'la
çarpışmak göğüs göğüse,*

¹ Homeros, *Ilias*, 22.99-130.

*ya ben öldürürüm onu, dönerim öyle evime,
ya da ben ölürüm şerefimle kentimin önünde.
Yoksa koyup şu göbekli kalkanımı, ağır miğferimi bir kenara
kargımı da dayayıp şu duvara, çıksam mı cırılçıplak soylu
Akhilleus'un karşısına;
'Helene'yi geri vereceğiz' desem, tüm çeyiziyle birlikte,
hani Paris'in Troia'ya getirdiği o koskoca gövdeli gemileriyle; zaten
bu değil mi savaş sebebimiz ?
... Ama yüreğim ne diye konuşup duruyor benimle böyle,
... vuruşmak en iyisi, bir an önce;
görelim bakalım Olymposlu hangimizi nail edecek o şerefe?*

Her şeye rağmen, Homeros destanlarındaki ne Akhilleus'un ne de Hektor'un kararı henüz trajik ya da felsefi anlamda bir bireysellik ya da kişisellik (eigene: kendine aitlik) içermemektedir; bunlar yarı otonom kararlardır. Çünkü karar alındığı anda, trajedide ya da felsefede olduğu gibi, kişi henüz karar aldığı bilincinde değildir.

2.4. Arete

Homeros'un şiirlerine bireyselleşmenin nüvelerini gözlemleme açısından bakıldığında, üzerinde durulması gereken bir konu da Homerosçu "arete'dir", yani "savaşta cesaret gösterme ve insanı hastalıktan ve açlıktan koruyan bedensel sağlık ve güçtür." Eski Yunan felsefesinde genellikle "güç ya da erdem" anlamında kullanılan bu sözcük aslında "zihni uykusundan uyandıran, insanın istediği ya da arzuladığı şeye ulaştıran ve insana kendisi için en değerli şeylerini kurban ettiren tutkunun kendisidir." İşte bu tutku kişiyi, bireysel ve güçlü davranışa iten güçle ya da erdemle eşitir.

Örneğin Akhilleus, dostu öldüğünde, kendi aretesi için yaşamını feda etmeyi bile göze alır ve öfkesi içinde bir volkan gibi patlarken şöyle der:¹

*"Ne diye bildirirsin bana ölümümü, Ksanthos? Senin işin değil bu.
Ben de iyi bilirim, burada ölmektir kaderim,
sevgili babamdan, anamdan uzakta;*

¹ Homeros, *İlias*, 19.240vd.

ama akıbet böyle olsa da,

Troialıları dize getirmeden, ben savaşı bırakmam.

Hektor da savaşta yakınlarını yitirip tek başına kaldığında, eşinin bütün uyarılarına rağmen kendi aretesi için güvenliğinden bile vazgeçer ve şöyle der:

Bunların hepsini ben de düşünüyorum, kadını,

ama savaşı bırakırsam bir korkak gibi

çok utanırım Troia'nın erkeklerinden, uzun elbiseli kadınlarından;

yüreğim de izin vermez böyle bir şeye,

her zaman güçlü durmayı öğrenmişim bir kere,

Troialıların en önünde savaşmayı,

... Ama şunu da çok iyi biliyorum ki,

gün gelecek kutsal Ilion yerle bir olacak,

hem de Priamos ve onun kargı kullanma ustası adamlarıyla birlikte.

2.5. İç Yolculuk

Ilias adlı destanda tek tek kahramanlarda ve farklı farklı olaylarda gözlemlediğimiz Homerosçu bireysellik tohumları, *Odyseia*'da tek bir kahramanın kişiliğinde özetlenir. Araştırma konumuz açısından bakıldığında, Odysseus'un sürgün yolculuğundaki "merak ve keşif tutkusu" üzerine söylenenler bir başka dikkat çekici husustur. Çünkü yurduna, eşine ve oğluna dönüş için, denizlerin yüce tanrısı Poseidon'un bütün karşı çıkışlarına direnen ve tanrı istese de istemese de amacına ulaşmak adına her türlü tehlikeyi göze alan Odysseus'un Troia savaşından ülkesine dönüş yolculuğu, Yunan yaşama ve düşünme biçiminin katlarını açan örnek bir okumadır.

Bu destanda, Doğanın karşısına Troia'dan on iki gemiyle çıkılır ve tek bir gemi kalana kadar da dalgalara, fırtınalara ve yabancı halklara karşı büyük bir mücadele verilir. Ama bir gün o gemi de bütün mürettebatıyla birlikte yitirilir; açık denizde, yani dönüşe asla izin vermeyecek olan deniz tanrısı Poseidon'un koynunda tek başına yüzülür; en sonunda akıl kullanılır, bir sal yapılır ve bununla yolculuk tamamlanır.

Küçük Asya'dan (Asia Minor) başlayarak, Kuzey Afrika, Yunanistan ve İtalya kıyılarında, zaman zaman da o kıyılardan çok uzaklardaki adalarda geçen bu yolculuk yaşam labirentindeki insanın iç yolculuğuna eşittir. İnsanın yüksek hayal gücü, dizginlenmez merakı ve yeni olanı keşfetme tutkusu dışa vurulurken, aynı zamanda içsel bir keşif de başlar ve çıkılan bu mitolojik yolculukta insan her şeyden önce içindeki gizli adaları doyasıya keşfeder.

Bütün tanrıların kendisinden el ayak çektiği sıralarda insan kendi kendisiyle baş başa kalır, kendi kendisiyle konuşur, düşünür, hileler geliştirir ve hiç beklemediği doğa olaylarının üstesinden gelerek insan olmanın keyfini yaşar. İnsanın kendi fiziksel ve zihinsel gücüne müthiş güveni, yaşamda geçireceği hiç beklenmedik sınavlara hazırlanmasına ön ayak olur.

Resim 3: Odysseus ve Sirenler

Bu yönüyle *Odyseia* adlı destan, *Ilias* destanının kahramanlarla dolu görkemli yaşamından farklı bir yapı sergiler; çünkü hakaretlere göğüs geren, acı çekerek bilgelik öğrenen bir toplum söz konusudur bu destanda. Yaşlı adamlar artık kır saçlarından dolayı değil, çok şey bildikleri için övülürler ve bedensel gücün ötesinde bir övgü kaynağıdır bu. Bilgelik, öfkeyi yenmeyi öğrenmiştir bu destanın satırlarında.

Odysseus'un olabilecekleri hesaplama alışkanlığını geliştiren sezgisel bir bilgisi vardır: Troia'dan, kendi yurdu Ithake'ye varıp da sahile çıktığında hemen oğlunu tanıdığı halde, doğal telaşına ve heyecanlarına gemi vurmasını da bilir ve doğru an gelene kadar bekler, kendisinin kim olduğunu açıklamaz. Sarayına geldiğinde ise krallığının talipleriyle uğraşmak zorunda kalır. Onların birinden bir parça ekmek ister. Ama ekmek yerine sağ omzuna bir tokmak yer. Yenen bu tokmağın Odysseus'a söylättirdiği sözlerle onu karakterindeki farklılığı dile getiren türdedir:¹

*Ey anlı şanlı kraliçenin âşıkları, beni dinleyin,
gönlümdeki şu yürek ne buyurur bana, bir deyivereyim.
Acınacak bir şey değil doğrusu,
kederlenecek bir şey de değil,
bir adamın malı mülkü için,*

¹ Homeros, *Odyseia*, 17.468-474.

sığırları, ak koyunları için savaşırken vurulması;

ama Antinoos şu kahrolası oburluk için vurdu bana,

insanın başına bin türlü bela açan şu uğursuz oburluk için.

Odysseus bu tür bütün aşağılanmalara karşı görkemli bir dayanma gücü gösterir; kendinin olanı yeniden kazanmaya uğraşmakla baş başa bırakılış, onun destanında yaşam sınavının görkemli bir gösterisine dönüşür.

2.6. Trajik Akıl

Homeros'tan ayrılıp Hesiodos'a baktığımızda ise zorlu yaşam mücadelesinin onda gerçekliğe yönelik farklı bir bakış açısı yarattığını görürüz. Bu farklı bakış onu her an kahramanların işlerine karışan Olymposlu tanrıların sınırlı sayıdaki soylu toplumundan ayırır ve her şeyi etkileyen bir güç olan tanrısallığın bilgisini elde etmeye yöneltir. Hesiodos'un destanındaki "Zeus ile Prometheus mitosu" bu açıdan önemlidir. Çünkü bu mitosta ilk kez tanrı ile insanın birebir savaşına tanık olunur. Bu savaşa aslında insanın trajik aklının ilk keşfidir:

Hesiodos, insanın temsilcisi Prometheus (Düşünen; Sağduyu sahibi) ile Olympos'un yüceler yücesi tanrısı Zeus'u ilk kez Mekone'de bir şölen sahnesinde buluşturur.¹ Prometheus akıllı olmanın bitmez acısını öyküleyen ve tüm trajik kahramanların sıra dışı duygu durumlarına esin kaynağı olan bir varlıktır, Zeus ise eski Yunan insanının olmak ve gerçekleştirmek istediği bütün yücelikleri yüklediği tanrılar tanrısı Zeus. Mitolojik bir şiir dizesinde sahnelenen bir şölende karşılaşır ikisi:

Resim 4: Zeus ile Prometheus, ya da Tanrı ile İnsanın ilk karşılaşma sahnesi

Önce koca bir öküzü ikiye bölüp sofraya koyar Prometheus.² Tanrıyla çatışmaya hazır, yüce öfkeye karşı kurnazlık ve hırsıla donanımlıdır. Öküzün yağlı etlerini ve bağırsaklarını

1 Günümüzde, Korinthos'un batısında yer alan ve Sikyon olarak bilinen kentin eski adı, Mekone ya da Türkçe anlamıyla Gelincik Ovası ya da Gelincik Tarlaları olarak bilinir.

2 Özellikle Hesiodos'un söz konusu mitosunda, kurban ve kurban töreninin içsel karmaşası ayrıntılı şekilde gözler önüne serilir. Kurbanla ilgili ritüeller hem açık, hem de gizli bir düşünce içerir. Evrenin büyük

karın derisinin altına gizler. Kemiklerden oluşan parçaları ise bembeyaz yağların altına koyar. Zeus bu paylaştırmının hiç adil olmadığını belirtir, ama karşısındaki kurnaz akıl hafifçe gülerek tanrıya, “göğsündeki yürek hangi payı istiyorsa, onu al,” der. Bunun üzerine Zeus öküzün yağlı kısımlarını almaya kalkar ve yağlarını kaldırıncaya da altındaki kemiklerle karşılaşır. O an önüne geçilmez bir öfke kaplar içini, safrası dalga dalga kabarır.¹ “Yüz yüze gelindiğinde tanrılar korkunçtur” diyen Homeros’un düşüncesi de böylece kanıtlanmış olur. İnsanın başkaldırısı ile Tanrı’nın şimşek yağdıran öfkesi, ilk kez açıkça bu şölende çarpışır ve bu çarpışma Prometheus’un tanrının gizlediği coşkun ateşi, başka deyişle uygarlığın pırıl pırıl kıvılcımını insanlık adına çalışıyla daha da alevlenir. Bulutlarla gümbürdeyen Zeus, intikamının ilk perdesinde, hep erkeklerden oluşan bu topluma ölüm kadar karmaşık, ama karmaşık olduğu kadar da güzel bir belayı, Pandora’nın simgelediği kadını yollar.

Resim 5: Pandora

Bu görkemli figür, Tanrının öfkesinin açığa vuruluşudur; insanın bu aldatıcı, kurnaz aklını, başkaldıran ruhunu soluksuz bırakacak, düşünme eylemini sona erdirecek, bilincini yaracak ve onu salt tutku varlığı haline getirip iliklerine kadar eritecek tek varlık. Üstelik eline verilen kutuya konan “yaşlılık, acı çekerek çalışma, hastalık, delilik, kötülük ve tutku” gibi tüm umutsuzlukları yeryüzüne saçtığı halde, insanın tek dayanağı olan umudun dışarı çıkmasına izin vermeden kutunun kapağını kapatan varlık.

güçlerinin öfkesini yatıştırmak ve bu güçlerin insanlarla olan ilişkilerini düzenlemek kurban ritüelinin açık ve anlaşılır yüzüdür. Kurban törenlerinde, insanın tanrıya karşı duyduğu saygı ve minnet hislerinin açığa vurulmasında, örtük olarak tanrılardan çıkar elde etme düşüncesi de yatar.

- 1 Geleneksel düşünceye göre, tanrılar tanrısı Zeus’un aldatılması olanaksızdır. Ama bu mitos’ta kendisi bilerek aldatılmayı seçmiştir. Çünkü ölümlü bir varlık olan insanın ne kadar kurnaz olduğunu ve aklını doğru kullanmadığında ne tür tehlikelere yelken açabileceğini baştan beri bilmektedir; ona ateşi vermesinin anlamı uygarlaşma sürecinin başlangıcı olacağından ve insan da uygarlaştıkça bir dolu hatayı da peşi sıra işleyebileceğinden, ateşi ondan esirgemıştır. Ama Prometheus uygarlık kıvılcımını ondan çalmaya yeltendiğinde, Zeus insanlıkla ilgili düşüncelerinde yanılmadığını kanıtlamak istemiş ve bile bile Prometheus’un oyununa gelmiştir.

Görüldüğü üzere insanın bütün bireyselleşme çabaları belli bir aşamada mitolojik tanrıların gazabıyla sonuçlanır. Bunun en somut belirtisi Pandora hikâyesinde kendini gösterir. Pandora, tanrısal intikamın sembolüdür. Tanrı Pandora'yı göndererek daha baştan insanlığın umudunu elinden almıştır. İnsan aklını kullanıp kendini keşfettikçe ve kendi kendine karar alıp bu kararlarını uyguladıkça, tanrısal öfke daha da artacak ve bunun sonucunda felaketler art arda gelecek, insanlık gelişirken yaşamsal dönüm noktaları, karşılıklı intikam alışlar, her intikam alışta katlanan hiddet anları, derin yaralanmalar, zihinsel ve bedensel acı çekişler de kabarak yükselcektir.

Uygulamalar

- 1) Yunan mitolojisinde bireyselleşmenin anlamının irdeleyin.
- 2) Bireyselleşmenin felsefi düşünüş için neden önemli olduğunu sorgulayın.
- 3) İnsanın kendi kararlarına almasına yol açan iç konuşmaların, mitolojik kahramanların örneğinde ayrıntılarıyla inceleyin ve tartışın.
- 4) Arete'nin anlamını irdeleyin.
- 5) İç yolculuk fikrinin felsefi düşünüş açısından önemini sorgulayın.
- 6) Zeus ile Prometheus (Tanrı ve İnsan) arasındaki çatışmayı tahlil edin ve bu örnekten çıkan trajik aklı sorgulayın.

Uygulama Soruları

- 1) Felsefe açısından bireyselleşme ne anlamda önemlidir?
- 2) Mitolojide bireyselleşme ne anlam ifade eder?
- 3) İç konuşma nedir?
- 4) Prometheus ve Zeus'un çatışmasının anlamı nedir?
- 5) Pandora neyi simgeler?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Felsefi düşünüşe sahip olmak, insanın akıllı bir varlık olduğunu anlaması, iç sesini dinlemesi ve bireysel karar almasıyla başlar. Mitolojik dünyada, yani her yerin tanrılarla dolu olduğuna inanılan bir dünyada, insanın tanrı kararından farklı bir karar verebilmesi ve bu kararını özgürce uygulaması, tanrıların gazabını üstüne çekmesi anlamına gelir. Ama her şeye rağmen insan kendisine doğuştan sunulan aklıyla hareket etmeye, seçim yapmaya ve aklının kendisine vereceği ödüle ya da çektireceği cezaya baştan yazgılı bir varlıktır. Bu insan olmanın en büyük trajedisidir.

Bölüm Soruları

- 1) Homeros'un destanlarında "iç konuşmanın" anlamı nedir?
 - a) Kahramanın toplumun kararına harfiyen uyması
 - b) Kahramanın tanrıların kararını uygulaması
 - c) Bir karar alma aşamasında kahramanın sadece kendi sesini dinlemesi
 - d) Kahramanın tanrılarla konuşması
- 2) Hybris nedir?
 - a) Bireyselleşmeye zıt bir davranış biçimi
 - b) Tanrıların insanoğlu için çizdiği sınırları kabulleniş
 - c) Akhilleus'un dış sesi
 - d) İnsanın doğada kendisine ayrılan sınırın dışına çıkması
- 3) Homerosçu *arete*'nin anlamı aşağıdakilerden hangisi değildir?
 - a) İnsani korku
 - b) Savaşta gösterilen cesaret
 - c) İnsanı açlıktan ve hastalıktan koruyan bedensel sağlık ve güç
 - d) İnsanı bireysel ve güçlü davranışa iten erdemle özdeş olan bir kavram
- 4) Prometheus kimdir?
 - a) İnsanın düşünen bir varlık olarak simgeleşmiş hali
 - b) Hesiodos'un destanının adı
 - c) Homeros'un en önemli destan kahramanı
 - d) Zeus'un oğlu
- 5) Pandora kimdir?
 - a) Zeus'un 5. eşi
 - b) İnsanın akli

- c) Tanrısal öfkenin insana gönderdiği ve insanın umudunu en başından elinden alan varlık
- d) Homeros'un destanlarından birinin adı
- 6) Akhilleus ve Hektor kendi kararlarını aldıklarında hangi anlamda bireyselleşmişlerdir?
- a) Felsefi anlamda
- b) Karar aldıklarının bilincinde olarak
- c) Trajik anlamda
- d) Mitolojik anlamda; çünkü karar aldıklarının tam bilincinde değillerdir.
- 7) Odysseus'un Troia'dan ülkesine dönerken geçirdiği yolculuk felsefi açıdan değerlendirildiğinde, neyi simgeler?
- a) İlgili coğrafyada bilinmez adaları keşfi simgeler.
- b) Geminin dev dalgalara dayanırlılığını simgeler.
- c) Gemicilerin erdemini simgeler.
- d) İnsanın iç yolculuğunu simgeler.
- 8) Odysseus'un Troia'dan ülkesine dönüş yolculuğunun tamamlanmasında etkin olan en büyük unsur nedir?
- a) akıl
- b) rüzgâr
- c) güneşli havalar
- d) denizin sakinliği
- 9) Odysseus'un olabilecekleri hesaplamada nasıl bir gücü vardır?
- a) arete
- b) sezgi
- c) cesaret
- d) kendine yeterlik

10) Yukarıdaki metnin ışığında, Odysseus'un yaşam sınavları arasında en görkemlisi aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Deniz tanrısına karşı geliş
- b)** Doğaya karşı geliş
- c)** Kendinin olanı tekrar kazanma uğraşı
- d)** Zeus'a isyanı

Cevaplar

1) c 2)d, 3)a, 4)a, 5)c, 6)d, 7)d, 8)a, 9)b, 10)c

3. MİTOLOJİDE UYGARLAŞMA SÜRECİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1.** Ateş, Tekhne ve Acı
- 3.2.** Apollo ile Dionysos
- 3.3.** Daidalos'un Kanatları
- 3.4.** Hephaistos ve Harmonia

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Prometheus hangi gayeyle ateşi tanrılardan çalmıştır?
- 2) Prometheus'un ateşi çalarken neden acı çekeceğini önceden bilmektedir?
- 3) Daidalos kimdir?
- 4) Ikaros'un karakter özellikleri nelerdir?
- 5) Apollon ile Dionysos neyi simgeler?
- 6) Mainomai fiilinin anlamı nedir?
- 7) Hephaistos'un kişilik özellikleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Ateş, Tekhne ve Acı	Uygarlaşma sürecinin temeli olan teknolojik gelişimin mitolojide Prometheus efsanesiyle anlamlandırılması	Hesiodos'un destanındaki Prometheus efsanesini okuyup daha önceki bölümde işlenen bireyselleşme kavramıyla birlikte yorumlayarak
Apollo ile Dionysos	İnsanın akıl yanının Apollon, duygu yanının Dionysos ile simgelenmesi	Apollon ile Dionysos hakkında tüm mitolojik hikâyeleri okuyup akıl-duygu karşıtlığını sorgulayarak
Daidalos'un Kanatları	İnsanoğlunun düşünen ve icat eden bir varlık olarak karşılaşacağı bütün güçlüklerin üstesinden gelebileceği	Daidalos ve Ikaros ile ilgili mitolojik hikâyeleri okuyup bu konudaki modern anlatımlarla kıyaslayarak
Hephaistos ve Harmonia	Hephaistos'un ateşi işleyerek ve hem tanrıların hem de insanların işine yarayacak araç ve gereçler yaratarak insan ve tanrı arasındaki çatışmayı bir anlamda dindirmesi.	Hephaistos ile ilgili mitolojik hikâyeleri okuyup kahramanın kişisel özellikleri hakkında bilgi edinerek

Anahtar Kavramlar

- Prometheus
- Teknik Bilgi
- Ateş
- Uygarlaşma
- Daidalos
- Ikaros
- Arakhne
- Apollon
- Dionysos
- Mainomai
- Hephaistos
- Harmonia

Giriş

Akıllı bir varlık olan insan için gelişim artık kaçınılmazdır. Ama mitolojide insanın gelişimi için gerekli olan kaynaklar tanrıların tekelindedir. O zaman insana düşen görev, bu kaynakları ne pahasına olursa olsun tanrılardan elde etmek ve uygarlaşma sürecini başlatmaktır. Bu sürecin en önemli mitolojik temsilcisi olan Prometheus'un ateşi tanrıdan çalarak insanlığa armağan etmesiyle birlikte, tanrılar ile insan arasında hiç bitmeyecek bir savaş da başlamış olur. Bu ana düşünceler üzerine kurulan bu bölümde, uygarlaşmanın ilk adımı olan teknolojik gelişim üzerinde durulacak ve teknik bilgi sahibi olmanın insana getirdiği kazançlar ve zararlar yine mitolojik öyküler yardımıyla açıklanacaktır. Ayrıca, bu gelişimin insanın doğaya hâkim olma arzusunu körüklediği ve sonunda doğanın acımasız işkencelerini çekeceğini bile bile içindeki bu arzuya karşı koyamadığı gösterilecek ve insan doğasının trajik özelliği bir kez daha vurgulanacaktır.

3.1. Ateş, Tekhne ve Acı

Prometheus'un ateşi çalıp insanlığa hediye etme girişimi her şeyden önce insanın tanrılara rağmen kendi başına karar verme ve verdiği kararı uygulama isteğini gösterdiği gibi, onun doğasındaki teknik bilgiye (mitolojik dönemdeki anlamı: bilim) olan yatkınlığının bir delilidir. Prometheus tanrılardan ateşi kendisinin icat ettiği bir aletle çalmıştır. Çok yavaş yanan bir bitki olmasından dolayı, bu iş için çok uygun olan rezene¹ sapıyla birlikte gizlice ve kurnazca gökyüzüne sokulmuş, ateşi çalıp bu sapın içine koymuş ve yeryüzüne inmiştir. Bu ateş tanrısal bir sırdır ve Prometheus hayatı pahasına ölümlü insanoğluna bu tanrısal sırrı armağan etmiştir. Çünkü ateşe kavuşan insanoğlu bundan böyle aklının yanında zekâsını da kullanmayı öğrenecek bütün sanatların erbabı olup dur durak dinlemeden gelişmeye başlayacaktır.

Resim 6: Prometheus'un ateşi çalışı

Ateş insanlığa teknolojik gelişiminin kapılarını ardına kadar açmıştır açmasına, ama onu getiren ustasını da müthiş bir işkenceye ve onmaz acılara maruz bırakmıştır. Çünkü Prometheus tanrısal sırrı öğrenmeye ve öğretmeye kalkmıştır ve doğanın işine burnunu sokup haddini aşmıştır. Gerçi teknik bilgi sahibi bir adam, tanrıyı kandıran adamsa ve bu yüzden işkence çekmesi gerekiyorsa çekecektir; zaten insan gelişim uğruna bunu baştan kabullenmiştir.

Prometheus'u kavramak demek, elinize aldığınız her aletin özünde, insan aklının ve ruhunun somutlaşmış bir gösterisine tanık olmak demektir, çünkü insanoğlu Prometheus sayesinde aklını madde ile buluşturmuş, bununla da yetinmeyip işin içine sanatsal duyusunu da katmıştır; başka türlü söylersek, insan aklıyla herhangi bir maddeyi kendi işine nasıl yaratacağını düşünürken git gide gelişmiş ve ruhunu da bu maddeye işlemeye başlamıştır. Bu

¹ Maydanozgillerden, 1-1,5 metre yüksekliğinde, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı, hoş kokulu, baharatlı meyveleri anason gibi yemeklerde ve bazı içkilerde tat verici olarak kullanılan, hekimlikte gaz söktürücü olarak yararlanılan çok yıllık otsu bir bitki (Foeniculum vulgare).

gelişim sonucunda insanoğlu artık şekilsiz maddeyi sadece yoğurarak yeni bir şekil vermek yerine, daha ayrıntılı aletler üretmeye başlamıştır; sadece barınacağı bir ev yapmaktan öte, evinin yüzünü güneşe nasıl döndürüp kuracağını öğrenmiştir; denizleri küreğiyle yara yara nasıl fethedeceğini, sakinleştirici otları birbirine karıştırıp hastalıkları nasıl iyi edeceğini öğrenmiştir ve değerli metalleri toprağın altından nasıl çıkaracağını. Böylece, tahtalar kesilmeye, oyulmaya, taşlar yontulmaya, deriler kesip biçilmeye başlanmış, teker teker gemiler, at arabaları, yataklar, kemerler, ayakkabılar imal edilmiştir; aynı şekilde, değirmenler, çanak çömlekler, kılıçlar, kalkanlar, kargılar, dokuma tezgâhları, çıkırıklar, çapalar, körükler, sabanlar, evler, yollar, köprüler, tüneller, atlı arabalar, tapınaklar, heykeller, süslemeler, ticari malzemeler, müzik aletleri, tıp aletleri de.

İşte zaten hızla bu tür bir gelişim kaydedeceği için tanrılar insanoğluna ateşi baştan vermek istememiş, o da çalmak zorunda kalmıştır. Tanrılar bu teknikleri insana öğretmek istememiştir, çünkü insana en başından beri güvenmemektedir. Neden? Tanrıların bildiği teknik yöntemlerin insanın da bilmesi demek, onların tahtının tehlikeye girmesi demektir de ondan. Tanrılar insanın aklının kışkırtıcılığını ve ölümlü bir varlık olduğu halde hiç ölmeyecekmiş gibi doğaya hâkim olma güdüsünü çok iyi bilir. İşte insanı asıl trajik yapan da bu özelliği değil midir? Sonucunda ceza çekeceğini bilse bile doğayı kendi hâkimiyeti almak için elinden geleni ardına koymaması, onun trajedisi değil de nedir? Ama insanoğlu buna yazgılıdır, çünkü trajik akıl, akıllı varlık olmanın sonucudur. Yine de bu yazgının artı değeri ilerlemedir ve trajik anlamda acı çekmeden ilerleme olmaz.

Bu anlamda ilk teknik acıyı çeken adamdır Prometheus, çünkü insanlığı ilerletmek adına doğadaki kurulu düzeni bozmuştur. Bu yüzden tanrıların buyruğuyla kollarından ve bacaklarından zincire vurulur ve Kafkas dağlarının fırtınalarla dövülen sarp ve ıssız kayasına çivilenir; sonsuz göklerin altında kavurucu bir yalnızlık ve gece biten ciğerini sabah tekrardan yiyen bir kartalla baş başa bırakılır. Çünkü Prometheus yarı insan yarı tanrıdır ve bunun anlamı hiçbir zaman ölmeyeceğidir. Bu yüzden Prometheus o dağda zincirli olduğu müddetçe ciğeri kartal tarafından hep yenecek, sınırı aşmasının cezasını sonsuza değin çekecektir.

Prometheus cezasına boyun eğer ve acılar için kıvrılır, ama o arada ruhunda başka bir duygu daha keşfeder. Bu duygu ona şöyle demektedir: “Ne olursa olsun, yapılan şeyin doğru olduğuna inanıyorsan, sonucuna da katlanacaksın.” Bu duygu kibirdir (hybris) ve kibir ona başa gelene dayanma gücü vermektedir. Prometheus’un bütün sanatların anahtarı olan ateş tohumunu insanlığa götürmesi kibir vesilesidir, bu yüzden o da kibrin çilesine katlanmalıdır. O yaptığıının doğru olduğuna inanmaktadır, çünkü doğaya karşı savaş açan insanın eline biricik silahını, yani “tekhne’yi (teknik bilgi)” vermiştir, ve “tekhne” doğanın yarattıklarına karşılık insanın yarattığı her şeydir. Prometheus Kafkas dağlarında acı içinde inerken, yine de tüm kibriyle insanlığa yaptığı hizmeti şöyle hatırlatır:

Resim 7: Zincire vurulmuş Prometheus

“İnsanların gözleri vardı, ama görmüyorlardı; kulakları vardı, ama işitmiyorlardı. Evlerini tuğlayla örerek nasıl inşa edeceklerini, yüzünü güneşe nasıl döndüreceklerini bilmiyorlardı. Güneşin girmedığı mağaralarda yaşıyorlardı, toprağın altında yaşayan karıncalar gibi; ben onlara yıldızların nasıl doğduğunu ve battığını öğretmeseydim hesap kitaptan haberleri olmayacaktı; onlara en büyük taktiği, yani sayıları öğrettim, hafızanın anası olan yazıyı öğrettim; vahşi hayvanları onlar için boyunduruğa vurdum; atları arabalara koştum ve insanlara onları nasıl gemleyeceklerini ben öğrettim; ben olmasam hiç kimsenin insanlığa gemi falan vereceği yoktu, şu denizleri yara yara giden yelkenli tekneleri de. Belki de onlara en büyük hizmetim şu oldu: Hasta olduklarında, çaresiz kalıyorlardı, ne merhemleri vardı vücutlarına sürecekları, ne de içecek şurupları, yani anlayacağınız hekimlikten yoksundu hepsi, ölüp gidiyordu, ta ki ben onlara çeşitli hastalıklara karşı kendilerini savunacakları ilaçları öğrete kadar. Yani işin aslı şu: İnsanın elinde şu an ne kadar zanaat varsa, hepsini benden, Prometheus’dan edindiler.”¹

Yunanca “tekhne” kelimesinde sahiden de bir hile vardır; çünkü insanın rahat yaşaması için doğanın kandırılması, öfkesinin yatıştırılması gerekir. Bu kelimenin sözlük anlamlarından ilki, “zanaatkârlık, sanatçılık; yetenek, beceri, el hüneri,” olmasına rağmen, ikinci anlamı, “hile, hilekârlık, kurnazlık, dalaveredir.” Başka deyişle, bu kelime hem olumlu, hem de olumsuz anlamlar içermektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, teknoloji (tekhnologia) doğayı kandırıp insanı rahat ettirmektir. Hile yaparak doğayı kandıran insan akıllı, “hybris (kibir)” ile dolar. Başka deyişle hile yapan insan bir “hybris” varlığıdır ve “hybris” varlığı olunmadan “tekhne’yi” sonsuzca kullanmak olanaklı değildir. Ama Olymposlular katında hiç seilmeyen bir insan özelliğidir “hybris”; çünkü bu kelime aynı zamanda “kendini bilmezlik, haddini aşma, haddini bilmezlik” anlamına da gelir. Kısaca, “hybris,” tanrıların işine karışmadır. Ama Yunan mitolojisi kibirli varlıkların hikâyeleriyle doludur:

Örneğin dokuma sanatındaki ustalığıyla böbürlenmiş Arakhne, savaş tanrıçası ve bütün dokuma tekniklerinin öğretici tanrıçası Athena’ya kafa tutar ve bir gün onu bu konuda yarışa davet eder. Athena yaşlı bir kadın kılığına girerek onu bu kibirli tavrından uzaklaştırmaya

¹ Aiskhylos, *Promētheus Desmōtēs*, 453-522.

çalışır, yani tanrıça bir anlamda baştan onu uyarır. Ama Arakhne direktir, bunun üzerine Athena yeniden tanrı kılığına girer ve aralarındaki yarış böyle başlar. Athena, deniz tanrısı Poseidon'un savaş sahnelerini dokur gergefine, Arakhne ise Zeus'un romantik aşk hikâyelerini betimleyen bir sahne dokur. Kısaca hile yapar, yani dokumasında Athena'dan daha yüce bir varlığın, tanrıların tanrısının aşk hikâyelerini sahneler. Athena bir tanrıça olmasına rağmen onun aklının yarattığı bu hileyi düşünemez bile. Athena yenildiğini anlayınca deliye döner ve Arakhne'nin haddini bilmezliğini, tanrılarla boy ölçüşecek kadar özel olan yeteneğini öyle cezalandırır ki, kızcağızı bir örümceğe dönüştürür. Arakhne hile yaparak tanrıçayı yenmiştir ve ağ ören bir varlığa dönüşmüştür.

Doğayı kitap gibi okuyan at adam Kheiron, doğadan öğrendiklerini insana aktarır. Örneğin, tıp tanrısı Aisklepios'a hekimlik sanatını öğretir. Ama Aisklepios Kheiron'dan öğrendiği hekimlik sanatının bütün sırlarına vakıf olmakla kalmaz, daha da ileriye gider ve ölüleri bile diriltmeye kalkar. O zaman yüce tanrı Zeus devreye girer ve Aisklepios'un üstüne yıldırımlarını boca eder. Böylece, Aisklepios'un kibri ve doğayı ele geçirme hırsına dönüşünce, yine doğa tarafından engellenmiş olur.

“Hybris,” tanrılar katında bile çatışmalara yol açar. Örneğin, Asklepios'u koruyan tanrı Apollon, Zeus'a kızar ve insanlardan yana çıkarak Zeus'un yıldırımlarını hazırlayan Kyklopları öldürür. Bir anlamda tekniğin ilerlemesi için tanrı tanrıya kafa tutar ve Asklepios'u diriltir.

“Tekhne” her ne kadar insanın “hybris'ini” körüklese de, yine de ondaki çocukça saflığı bozamaz. Çünkü gelişim için insanın doğasındaki bu saflıkla beslenmek zorundadır. Yunan insanı hep çocuk kalmayı başaran bir toplumda büyümüştür ve bu anlamdaki bir çocukluk onun merak duygusunu ateşleyen bir unsur olmuştur. Bir Mısırlı rahip Solon'a “Siz Yunanlılar hep çocuksunuz, aranızda yaşlı kimse yok,” demiştir. Bu hem onların hala deneyimsiz, hala yeni bir kültür olduğunu dile getiren bir ifadeydi, hem de hep yaratıcı hep sorgulayıcı, hep genç, hep dinamik, araştırmacı, öğrenmeye aç, çatışan ve savaşan bir doğaları olduğunu ima eden bir vurguydu. Çünkü Yunan insanı aklını kullanan her insan gibi yerinde duramıyordu, huzursuz ve haşarıydı. Bu duygu durumları kültürlerini atılıktan, durgunluktan kurtarıyordu, bunun yanı sıra bir “agon da (çatışkı)” yaratmıyor değildi, ama sonuçta “agon” aklını kullanan bir toplumun en önemli özelliklerinden biriydi.

3.2. Apollon ile Dionysos

O halde, “tekhne'yi” kullanmasını bilen adam icat etmek için çocuk ruhlu olmak zorundadır. Bunun yanında “dokuz Musa (dokuz tane Esin perisi)” ile de donatılmış olmalıdır; buna göre, şiirle, tarihle, pantomimle, flütle, dansla, tragedyayla, komediyle, gökbilimiyle esinlenmiş olmalıdır. Bunun anlamı, tekhne sahibi bir adamın hem teknik bilginin hem de sanatın ustası olması gerektiğidir. Çünkü Musalarla donanımlı insan, “araştıran, anlam arayan, yaşamı ve düzeni sorgulayan, kavramaya çalışan adamdır.” “Mousa” kelimesi, “men” kökünden gelir. Maino fiilinden türeyen “men,” “öğrenmek, araştırmak, algılamak, kavramak, alışkanlık kazanmaktır.” Bunun yanında, “uyarmak, kızmak, koparıp almak, ruhunda heyecan hissetmek, çılgınca araştırmak, çabalamak

anlamları” da içerir. Latincedeki “mens, mentis (zihin)” kelimesi de Yunancadaki “men” köküyle bağlantılı olarak “akıl, ruh, düşünme yetisi” anlamlarına da gelir ve capcanlı, kıpır kıpır, hareketli bir kelimedir. Bu haliyle adeta yaratıcı insanın yerinde duramamasını simgeler.

“Musalardaki” bu çılgın ruh, Yunan dünyasında tekniğin en önemli tanrılarından biri olan “Apollon” ile dizginleşir ve sınırlanır. Apollon frenleyici bir güçtür ve öyle olması gerekir. Bu anlamda “akıl” görevini üstlenir, “Musalar” ise ruhun heyecanlı kısmını, yani duyguları simgeler; bu ikisinin bir araya gelmesiyle birlikte de üretim başlar.

Yunan mitolojisinde Musalar şarap tanrısı Dionysos’u, besleyip büyütendir. Dionysosla bağlantılı olmaları onların doğurduğu sanatın çılgınca bir ruhla, heyecanla ortaya çıktığının delilidir. Apollon ve Dionysos teknik ve sanatın yaratılmasında en önemli iki kavramdır. Bu ikisinin özellikleriyle dolu olmayan bir insan, yaratıcı bir adam olamaz. Apollon insanın akıl yanı, Dionysos, ufkun ötesini görebilen, heyecanlarla örülü, heyecan ve yaratıcılığını körükleyen duygu yanıdır.

Dionysos, Zeus’un oğludur. “Acı çeken, ölen ve sonra dirilen” bir tanrı modelidir. Çünkü Yunan söylence dünyasında, vahşi güçler olarak gösterilen Titanlar tarafından gençliğinde öldürülmüş, parçalanarak yenilmiştir. Ancak Athena onun kalbini kurtarmayı başarmış, babası Zeus da Dionysos’u yeniden doğurtmak için bu kalbi yutmuştur. Sonra da Titanları yıldırımıyla küle döndürüp bu külden insanı yaratmıştır. Bu anlatıda bizim için önemli iki unsur vardır: Birincisi, Titanların külünden doğan insan doğasında titancı vahşi ve şeytansı özellikler ile Titanların parçalarını yediği Dionysos’un tanrısal özellikleri içiçe geçmiştir. Öyleyse bir insan doğasındaki bu şeytansı özelliklerinden arınma yoluyla kurtulmak zorundadır. Bu da ancak, tanrının gizemlerine erip onun gizem dininin gerektirdiklerini yerine getirmekle mümkün olur. İkinci unsur ise, Dionysos acı çeken, ölen ve dirilen bir tanrı olduğuna göre, Dionysosçu dinin taraftarları bu tanrının kaderine ortak olacaklarına inanır. Bu nedenle, tanrı adına düzenlenen ayinlerde şaraplar içip müzikle kendinden geçen, çılgınca dans eden taraftarlar hezeyana kapılıp esrime haline geçince vahşi çığlıklar atarak tanrının acısına ortak olduklarını duyumsar. İnsanlar bu durumdayken, kutsal saydıkları hayvanları parçalar, onların kanlarını şarapla karıştırarak etlerini çiğ çiğ yerler. Böylece, Dionysos’un özünü ruhlarında hisseder ve yeniden dirileceklerine inanırlar. Bir anlamda, tanrısallığı ya da ölümsüzlüğü bu şekilde tadarlar.

Yaratıcılık, “mainomai (tanrılaşmak),” fiilinden türeyen “Mainaslarla (Dionysos’un hizmetindeki varlıklar)” mümkündür. Bunlar tanrıya tutkun bir halde, hep beraber aşka gelip dünyayı dolandırken, yaratıcılık adeta onların içindeki tanrısal solukla dışa vurulur. Dionysos’un kendisi işte bu soluğun kaynağıdır. Bu durum Dionysos’u “şiirin en insancası sayılan” trajediye esin kaynağı olmasına neden olur, bu durum tanrının soluğunun tek bir tanrısal güç olarak değil, kolektif bir güç olarak hissedilmesinden kaynaklanır. Çünkü bu anlamda Dionysos tüm bir insanlık halidir; yani insanlığın sürekli devinim halidir. Yaşamın dalgalanmaları onun kişilik değiştirmelerinde ortaya çıkar. Bu dalgalanmaların insanlık dünyasında açtığı yaralar, yarattığı korkunç dramlar, facialar ve afetler tragedya denen o şaşırtıcı, tüyler ürpertici yaşam aynasında görünür kılınır. Dolayısıyla kişinin bilinçaltına

ulaşabilmesi bu tanrının işlevlerinin kavranılmasıyla mümkün olur. Tanrı Dionysos'un ve mahiyetinin coşkusu, insanın doğayla bütünleşmesine ve cenneti bu dünyada yaşamasına neden olur. İnsanın "Apollon yönü (aklı)" ise işte tam da burada devreye girer. Çünkü Apollon insandaki ölçü ve dengeyi temsil eden bir güdüdür; insanın ruhunu mutlu edecek yolları ona gösterir. Apollon ve Dionysos ile simgelenen bu iki karşıt yön aslında Yunan tasarımıındaki insan ideali olan "harmonia'nın," yani "karşıt kutupların dengeliliğinin," başka deyişle, "uyumlu birlikteliğinin" daha derin bir anlatımıdır.

Kısaca, tekhne sahibi bir adam bu zıtlıkları içinde barındıran kişidir. O ruhunun hem Apolloncu (akıl) yanını, hem de Dionysoscü (duygu) yanını kullanmalı ve bu zıtlıktan yaratıcılığa ermelidir. Çünkü, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, tekniğin anlamındaki zıtlık, yaratıcılığı körükleyen çatışmanın doğması için gereklidir. Çatışma olmadan herhangi bir ürün ortaya çıkmaz. Hiç şüphesiz bu çatışkı denetimsiz kaldığında, tehlikelidir ve kötülüğe yol açar. Denetlendiğinde ise uysal, eğilip bükülür bir hal alır. Teknik becerinin icatlara yol açması, dolayısıyla bir rekabet, bir yarış doğurması, insanlar arasına nifak tohumlarının da yerleşmesi demektir. İcat eden hünerli insan, hem insanlarla hem de tanrılarla sorun yaşar.

3.3. Daidalos'un Kanatları

Yunan mitolojisinin en ünlü teknik adamlarından Daidalos usta, eli her sanata yatkın, hünerli bir Atinalıdır. Baltayı, tesviye aletini, matkabı bulmuştur, yelkenliyi de onun bulduğu söylenir. Capcanlı heykeller yaratmakta da ondan iyisi yoktur. Bu becerikli usta, adı "acı çeken" anlamına gelen yeğeni Talos ile birlikte çalışır; çünkü icat eden adam sancı çeken ve acı çeken insandır. Talos da ustası gibi yaratıcıdır. Ölü yılanın dişlerinden testereyi icat etmiştir; pergeli ve çömleği de. Ama Daidalos yanında çalışan Talos'un kendisinden habersiz bir icada imza attığını görünce, onu kıskanır ve tutup Akropolisten aşağı atar.

Resim 8: Daidalos'un kanatları

Daidalos daha sonra Girit'e gider ve kral Minos'un sarayında iş bulur. Bu simgesel anlatım, Yunanda "tekhne" kavramı artık çok daha farklı anlamlar kazanmaya başladığının ve karşımıza hem "kurtuluş", hem "ölüm", hem "çözüm", hem "iyi", hem "kötü" sonuçlarıyla bütünsel bir döngü olarak çıkacağının habercisidir. Şöyle ki: Daidalos'un Minos'un sarayında

yaşamaya başladığı dönemde, Minos'un kızı Pasiphae bir boğaya âşık olur. Boğayla ilişkiye girmek ister ve Daidalos'tan yardım ister. Daidalos onu bir ineğe dönüştürürse bu ilişkinin gerçekleşeceğini anlar ve tahtadan bir inek maketi yaparak kızı bunun içine sokar. Pasiphae inek kılığında boğayla birlikte olur ve bu birliktelikten “Minotauros” adında yarı insan yarı boğa bedenli tuhaf bir yaratık hasıl olur. Daidalos kral Minos'un kızının yaşadığı bu yasak ilişkiyi duyunca, bu tuhaf yaratığı öldüreceğini anladığından, yine tekniğini kullanarak bir “labyrinthos” icat eder; yani karmakarışık yollarıyla içinden çıkılması çok zor olan bir dehliz yaratır ve Minotaurus'u içine yerleştirir. Böylece onu gözlerden uzak tutmuş olur. Bu yaratım, tekniğin icat ettiği “anlaşılması ve içinden çıkılması en güç mekân'dır.”

Resim 9: Minotauros

Ama sonunda her şeyin farkına varan kral Minos, Daidalos'u cezalandırır ve onun teknik dehasını kendi icat ettiği bu labirentin içine hapseder. Daedalos'un oğlu Ikaros da buraya kapatılır ve babasıyla aynı kaderi yaşar. Ama “teknik,” gelişimi durdurmamaya programlanmış bir süreçtir. Daidalos kapatıldığı, yani baskı altına alındığı kendi yaratımı olan bu karmaşık mekândan yine kendi becerisiyle kurtulur; çünkü içinden çıkılmaz bir mekân icat eden “tekhne” ondan kurtulma becerisini yine kendinde içerir. Cesaret ve hayal gücü “tekhne’nin” en güç zamanlarında bile yardımına koşan iki kavramdır. Labirentten en iyi kurtuluş da uçmaktır. Bunu bilen Daidalos kuş tüylerini küçükten büyüğe doğru sıralar ve birer kanat haline getirir; büyük tüyleri birbirine iplerle bağlarken, küçükleri de balmumuyla tutturur. Yarattığı bu kanatları hem kendisine hem de oğlu Ikaros’a takarak Girit’ten havalanır. Yunanda tekhne sahibi adam, içgüdülerinin yani sezgisinin sesini dinleyen ve baş başa kaldığı kritik anlarda bilgi birikimini hemen devreye sokarak, hiç düşünmüyormuşcasına çarçabuk yapılması gereken şeye karar veren adamdır.¹ O an kişinin kendi bilgisiyle tamamen baş başa kaldığı bireysel bir andır ve o anın sorumluluğu tümüyle bireyin kendisine aittir. Bu an aynı zamanda içgüdülerin ya da sezgi gücünün de devreye girdiği andır ki, yüzyıllar sonra Naziensuslu Gregorius sezgi gücüne “tekhne tekhnon (sanatların sanatı)” diyecektir.

¹ Kritik anda (kairos: kritik an) karar verebilme yetisi, özellikle hekimlik, denizcilik ve politika sanatında çok önemlidir. Kişi elindeki sanatın bütün kurallarını ve ilkelerini bildiği gibi, özel bir durumla karşılaştığında bu bilginin gerektiği kadarını o duruma uyarlamasını da bilmelidir.

Resim 10: Ikaros'un düşüşü

Ancak “tekhne sahibi bir adam” istese de istemese de haddini aşmaya meyillidir ve Daidalos’un kanat yaparak uçuş ve uçarak özgürleşme fikri de ne olursa olsun doğa karşısında haddini aşmadır. Bu yüzden Daidalos tam kurtulduklarını sanırken, yolculukları sırasında oğlu Ikaros uçuş hızını denetleyemeyip güneşe doğru yükselince, yani sınırı iyice aşınca kanatlardaki balmumu güneş ışınlarıyla eriyiverir ve Ikaros denize düşüp boğulur.

3.4. Hephaistos ve Harmonia

Daidalos’un yanı sıra, yanardağların, yanardağ patlamalarının, madeni ateşle işlemenin, madencilğin, işlenmiş demirin, sanayinin ve savaş aletlerinin yapımının tanrısı Hephaistos da bizi tekniğin bir başka ücra köşesine götürür. Ateşi kullanarak görkemli silahlar, birbirinden muhteşem sanat eserleri, ziynet eşyaları yaratan Hephaistos çekiç, örs, kerpeten, çift yanlı baltanın da mucididir; Zeus’un kıskanç, huzursuz, hırçın ve inatçı karısı Hera’nın babasız yarattığı bir tanrıdır. Görünüşü çirkin ve ayağı topal bir tanrıdır; dik ve güçlü bir boynu, kıllarla kaplı bir göğsü vardır. Seke seke yürür ve en güzel tanrıçalara âşık olur. Aşk tanrıçası Venus’a bile âşık olmaya cesaret eder, ama hep aldatılır. Zeus’a, yani baş tanrıya bir başkaldırı olarak doğan bu tanrı, tanrıların ve insanların kendisine güldüğü, ama başları sıkışınca yardımına başvurduğu bir tanrıdır. Yani bu tanrıdan hem tiksnilir, hem de onsuz olunamaz.

Bu tanrının en büyük eserlerinden biri belki de Zeus’un buyruğuna uyarak Pandorayı, tutkunun somutlaşmış halini, yani kadını yaratması olmuştur: Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, Prometheus’u ateşi çaldığı için cezalandırmak isteyen Zeus ilkin Hephaistos’u yanına çağırarak, ona çamurdan bir insan yaratmasını ve içine insan sesi koymasını emretmiştir. Aşk tanrıçasını çağırarak ve bu yaratılanın içine aşkın bütün çekiciliğini koymasını buyurmuştur. Athena’yı çağırarak, ondan bildiği bütün hünerleri ve özellikle el işlerini öğretmesini istemiştir bu kadına. En son olarak da Hermias’ı çağırarak ve onun içine köpek yüreği koymasını ve bir tilkinin kurnazlığıyla donatmasını buyurmuştur.

Böylece, dünyadaki tüm kötülüğün Hephaistos'un ustalığıyla çamurdan yarattığı bu varlıktan doğmasına yardımcı etmiştir; yani bir anlamda teknik kötülük için kullanılmıştır.

Resim 11: Hephaistos

Herşeye rağmen, Hephaistos, başka deyişle, Pandora'yı yaratan hüner (ya da teknik) insanlığın yardımına da koşmakta hiç gecikmemiş, değişik amaçlara hizmet eden icatlarıyla yeri geldiğinde kavgalara, çatışmalara neden olduğu gibi, yeri geldiğinde de çıkan bu kargaşayı yine kendisi önlemiştir; çünkü o aynı zamanda hünerinin hâkimiyetindeki ateşin parıltısı ve yaydığı ışığın birer simgesi olan güzel sanatların da tanrısıdır. Evlenecek kızların başını süsleyen ve bütün görkemiyle parıldayan taçlar yapmış ve el hüneriyle kabalığı incelikle, zulmü iyilikle dengelemiştir. Böylece Hephaistos örneği mitolojide “tekhne'nin” kavga eden, dalaşan, dehşet saçan, ama sonunda harmonia'yı (uyum, ara bulma, bağdaştırma, yardım) sağlayan özelliğini kanıtlayıcı bir simge olmuştur.

Uygulamalar

- 1) Teknik bilginin mitolojik anlamını sorgulayın.
- 2) Prometheus'un ruh halini irdeleyin.
- 3) Mitolojide teknik bilgi sahibi varlıkların akıbetlerini inceleyip sorgulayın.
- 4) Ikaros'un düşme nedenini ahlaki açıdan sorgulayın.
- 5) Daidalos ile Ikaros hikâyesine getirilen modern yorumların (resimler, filmler, romanlar, vb.) irdeleyin.
- 6) Apollon ile Akıl arasındaki benzerlikleri sorgulayın.
- 7) Dionysos ile Duygu ya da Duygu Halleri arasındaki benzerlikleri açıklayın.
- 8) Hephaistos'un hikâyelerini modern yorumlarla irdeleyin.

Uygulama Soruları

- 1) Tekhe'nin anlamı hakkındaki fikriniz nedir?
- 2) Mitolojide tekhne sahibi olmakla ünlenen kahramanların ya da tanrıların hangi özellikleri ön planda tutulmuştur ve neleri simgelemektedir?
- 3) Tekhhe sahibi adam niye acı çekmeye mahkûmdur?
- 4) Daidalos ile Ikaros hikâyesine getirilen modern yorumlar hakkındaki fikirleriniz nelerdir?
- 5) Hephaistos ne anlamda “uyuma” yol açmıştır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

İnsan akıl sahibi olduğu için ilerlemeye ve hem bireysel hem de toplumsal olarak uygarlaşmaya yatkın bir varlıktır. Mitolojide uygarlaşmanın en önemli adımı tanrılardan ateşin çalınmasıdır ve bu iş Prometheus'a nasip olmuştur. Prometheus tanrılarının gazabına uğrayacağını bile bile bu görevi yerine getirmiş ve insanlığa armağan etmiştir. Bunun sonucunda tanrısal düzeni bozmakla suçlanmış ve onmaz bir işkenceye mahkum olmuştur. Onun bu mahkumiyeti ve çektiği acı, doğanın sırrına erme ve onu kendi yararına kullanmaya kalkışan insanoğlunun da mahkumiyeti ve çektiği ya da çekeceği acının sembolik anlatımıdır.

Bölüm Soruları

1) Prometheus'un ateşi çalma girişiminin anlamı aşağıdaki şıklardan hangileridir?

a) İnsanoğlunun tanrılara rağmen kendi başına karar vermesi ve bu kararı uygulama isteğinin sembolüdür

b) Rezene bitkisinin botanik bilimindeki tanımıdır.

c) İnsan doğasının teknik bilgi sahibi olmaya yatkınlığıdır.

d) İnsan doğasının tanrılardan korkusunun en önemli kanıtıdır.

2) Prometheus'un acı çekmesinin nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a) Zeus'un eşini ayartıp kaçırması

b) Ateşi çalarak insanoğlunun uygarlaşmasını engellemesi

c) Ateşi çalarak doğanın kurulu düzenini bozması

d) Tanrıların Akhilleus'a yükledikleri bu görevi, kendisinin yerine getirmesi

3) Aşağıdakilerden hangisi tekhne kavramının anlamı değildir?

a) zanaatkârlık

b) düzen

c) hilekârlık

d) yetenek ve beceri

4) Aşağıdakilerden hangi şıklar tekhne sahibi bir adamı tanımlar?

a) Zıtlıkları içinde barındıran adamdır.

b) Hem Apolloncu yanını hem de Dionysoscü yanını kullanan adamdır.

c) Doğanın sırlarına ermeyi göze alamayan ve tanrıların gazabından korkan adamdır.

d) El becerisi ile yarattığı eserleri sadece kendi çıkarı için kullanan adamdır.

5) Hephaistos "tekhne'nin" hangi özelliğinin sembolüdür?

a) Tekhne ile yaratılan ve insanın uçmasına yardımcı olan balmumundan kanatların sembolüdür.

- b)** Tekhne'nin kavgacı tarafıyla uyum sağlayıcı tarafının sembolüdür.
- c)** Tekhne'nin ortaya çıkışına neden olan ateşi tanrıların babası Zeus'tan çalan insanın sembolüdür.
- d)** Tekhne ile yaratılan şarabın sembolüdür.
- 6)** Aşağıdakilerden hangisi “mainomai” fiilinin anlamlarından hiçbirini çağrıştırmaz?
- a)** tanrılaşmak
- b)** yaratmak
- c)** Tanrıyla hemhal olmak
- d)** akli ön plana çıkarmak
- 7)** Labyrinthos'un anlamı nedir?
- a)** içinden çıkılmaz bir ova
- b)** tekniğin yarattığı anlaşılması ve içinden çıkılması en güç mekân
- c)** Daidalos'un yaşadığı yurt
- d)** İkaros'un babasıyla yarattığı balmumundan kanatlar
- 8)** Tekhne'nin en önemli yardımcıları kimlerdir?
- a)** cesaret ve hayal gücü
- b)** uçuş bilgisi ve hayal gücü
- c)** adaları keşfetmeye yönelik hayal gücü ve yürek
- d)** mitolojik malumat ve cesaret
- 9)** Aşağıdakilerden hangisi tanrı Hephaistos'un bir özelliği değildir?
- a)** yanardağların, yanardağ patlamalarının tanrısıdır.
- b)** çekiç, örs, kerpeten ve çift yanlı baltanın mucididir.
- c)** silahların ve ziynet eşyalarının yaratıcısıdır.
- d)** ışıklı gökyüzünün koruyucusudur.

- 10)** Aşağıdakilerden hangisi Hephaistos'un çifte karakterini en genel anlamda yansıtan tanımdır?
- a)** Görüntüsü insana tiksinti verir, ama ateşin tanrısı olduğu için onsuz olunmaz.
 - b)** Hem kıskançtır, hem hırçındır.
 - c)** Hem çirkindir, hem de Venus'a âşıktır.
 - d)** Hem ayağı topaldır, hem de seke seke yürür.

Cevaplar

1)a, c, 2)c, 3)b, 4)a,b 5)b, 6)d, 7)b, 8)a, 9)d, 10)a

4. MİTOLOJİK ÖLÜM YA DA DÖNÜŞÜM

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 4.1.** Her şey değişir, Hiçbir şey yok olmaz
- 4.2.** Hayvan Bedeninde İnsan Aklı
- 4.3.** Narkissos'un Kibri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Metamorphosis (Dönüşüm) nedir?
- 2) Mitolojinin belli başlı *metamorphosis* örnekleri nelerdir?
- 3) İnsan bedeninin doğadaki ayrıcalıklı konumu hakkında neler söylenebilir?
- 4) Mitolojide insandan beklenen ahlaki tavır nedir?
- 5) Narkissos'un kibri hakkındaki fikirleriniz nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Her şey değişir, hiçbir şey yok olmaz	Doğada hiç bitmeyen bir yaşam döngüsü olduğu	Ovidius'un <i>Metamorphoses</i> adlı kitabındaki dönüşüm hikâyelerini okuyup mitolojik yaşam ve ölüm arasındaki ilgiyi sorgulayarak
Hayvan Bedeninde İnsan Aklı	İnsan bedeni ve ruhu arasındaki harmonia'nın anlamı	Ovidius'un <i>Metamorphoses</i> adlı kitabındaki dönüşüm hikâyelerini okuyup doğada insan olmanın anlamını irdeleyerek
Narkissos'un Kibri	Doğada hiçbir duygunun aşırısına izin verilemeyeceği	Ovidius'un <i>Metamorphoses</i> adlı kitabındaki dönüşüm hikâyeleri eşliğinde doğa ve ahlak arasındaki ilişkiyi sorgulayarak

Anahtar Kavramlar

- Ovidius
- Mitolojik Ölüm
- Metamorphosis (Dönüşüm)
- Metamorphoses (Dönüşümler)
- Lycaon
- Macareus
- Actaeon
- Narkissos
- İnsani akıl
- Hayvani beden

Giriş

Yavaş yavaş doğasının tüm özelliklerini öğrenmeye başlayan insanoğlu, tanrılara rağmen insan gibi düşünmeye ve yaşamaya başlamış ve bunun sonucunda başına gelebilecek her türlü eziyeti baştan kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü o artık akıllı bir varlık olarak doğadaki diğer canlılardan çok farklı bir konumda olduğunun ayırdına varmış ve bu farklı konumunun kendi tekamülünde de farklı kazançlara ya da kayıplara yol açacağını her yaşanan günün sonucunda daha da iyi öğrenmeye başlamıştır. Buradan hareketle, bu bölümde Romalı edebiyatçı ve mitoloji yazarı Ovidius'un *Metamorphoses* (Dönüşümler) adlı eserinin ışığında, insan bedenine ve ruhuna sahip olmanın mitolojik dünyadaki anlamının daha gizemli köşelerine girilecek ve doğa ile insan arasındaki ilişkilerin farklı boyutları ele alınacaktır.

4.1. Her şey değişir, Hiçbir şey yok olmaz

“Tekhne” sahibi insanların hatta tanrıların (pratik bilgiyle donanımlı) birbiriyle girdiği öldüresiye rekabet bize Yunan mitolojisinin bir başka özelliğini daha gösterir. Bu özellik dönüşüm (metamorphosis) özelliğidir. Mitolojik ölüm, gelişimi asla durdurmaz. Bu düşünce, teknolojiye hiçbir şeyin bitip tükenmediği, aksine hep bir başka şeye dönüştüğü ve böylece sürekli bir gelişim olduğu fikriyle paralel gider. Nasıl mı? Üstte kendisinden bahsettiğimiz Arakhne tanrıçaya kafa tutmasının bedelini bir örümceğe dönüşerek öderken, icatlarıyla ustası Hephaistos’un şimşeklerini üzerine çeken Talos bunun cezasını bir keklige dönüşerek çeker.

Tüm bu hikâyeler bize Yunan başlangıçtaki doğa fikrini anlayabilmemiz için özellikle Yunan mitlerindeki doğa, ölüm ve ceza kavramlarının ne olduğunu ve mitolojideki dönüşümün ne anlama geldiğini çözümlemeye iter ki Yunan mitolojik çağındaki doğaya yaklaşımını algılayabilelim. Bu aynı zamanda o dönemde Yunandaki ahlak anlayışını da değerlendirmemize de yol açacak bir algıdır.

Ünlü Romalı edebiyatçı Publius Ovidius Naso (İÖ 43-İS 17/18) Yunan mitolojisinin dönüşüm hikâyelerini bir araya getirdiği “*Metamorphoses* (Dönüşümler)” adlı eserinde, Yunan mitolojik doğa anlayışını “omnia mutantur, nihil interit (her şey değişir, hiçbir şey yok olmaz)” diyerek birkaç kelimeyle açıklamıştır. Bu tek satırı çözümlemek, o çağın doğası, insanı ve diğer canlıları anlamlandırma çabasına vakıf olmak, özellikle insan bedeni ve ruhunun mitolojik gizemini çözmek demektir.

Resim 12: Ovidius

Çünkü bu ifade bize her şeyden önce her an devinen ve değişen canlı doğada, yaşam ve ölümün içiçeliğini, beden ve ruhun birbirine kenetlenmişliğini, doğada varolan bir şeyin asla yok olmayacağını gösterir. Bir şiir dizesi olan bu ifadeyi hafifçe silkelediğimizde harfler birden diğer dizelere doğru kaymaya başlar, ta ki bütün dizeler birbirine örülüne ve gökkuşağının bin bir menevişli rengine bulanmış, varlığın mucizevi biçim alışlarını yansıtan gizemli bir doğa tablosu yaratana değin. Doğanın her köşesi soluk alıp vermeye başlar; göğün mavisi, güneşin kızılı, ışığın sarısı, yaprağın yeşili birbirine geçer. Sonunda derin vadiler, ılık

sızmayan ormanlar, sık dallı ağaçlar, kıvrıla kıvrıla akan dereler, hafif hafif esen meltemler, yedi kat açan güller birer büyülü beden oluverir gözümüzün önünde. Her bir görünüm, capcanlı doğanın kolu bacağı olur. Rüzgâr çıktığında iki yana sallanan ağaçlar gibi hareketli ve esnektir. Sınırlar kalkmış, her an ve her yerde bir şeyler başka bedenlere geçip can bulur. Varolan her şey değişir başkalaşır, asla ölmez. Ölüm ruhun kabuk değiştirmesidir, yok olmak değil. Ruh orada burada her an gezinir, kâh insan olur, kâh hayvan, kâh bir çiçek, kâh bir ağaç; bir kuş ya da bir taş, hatta bazen sadece bir ses.

Bu bağları çözülmüş doğa betimlemesi, başlangıçta insanın yüzüne serpilen su damlaları gibi ferahlatıcı görünür, ama başkalaşım örnekleri alt alta sıralandığında ve derin bir bakış açısıyla irdelendiğinde, gerçeğin hiç te öyle olmadığı anlaşılır. Her şeyden önce değişimin sürekli oluşu dikkatimizi böyle bir incelemeye sevk eder. Sonunda görülür ki bu doğada dönüşüm ya da başkalaşım gelişigüzel değildir, bedenlenmeler rastgele olmaz; aksine, doğanın mitolojik mantığı içinde her şeyin belli bir düzeni vardır ve değişim bu düzeni korumak adına gerçekleşir. Ölümsüzlük söz konusudur, ama nasıl bir ölümsüzlük? Her şey değişir, yok olmaz, ama nasıl bir yok olmama?

Başkalaşımın bu kendine özgü mantığını kavrayabilmek için, ilkin doğanın bedenlenmesine bakışlarımızı çevirmek gerekir. Hesiodos'ta olduğu gibi, Ovidius'ta da doğa Khaos'tan, yani o yüce boşluk, o gönül bulandıran burgaçtan yaşam alır ve bir anda Kosmos olarak bedenlenir. Başta, Gaia (Toprak) basılan zemin olur, yani doğanın ayakları. Sıra sıra sivrilen dağlar doğanın başı olup yükselir. Sonra doğadaki ilk başkaldırı gerçekleşir ve Gaia'dan, doğanın tepesi olan Uranos (Gökyüzü) ayrılır; ardından karaları kuşak gibi çeviriverir o koca deniz ve böylece doğa he yöne sere serpe yayıldıkça yayılır. Ardından ağaçlar, nehirler, tanrılar, insanlar ve diğer canlılar bu dekorda yerlerini alır. Kımıldamaz, biçimsiz, düzensiz ağır bir yığından, soluk alıp veren, zıtlıkları içinde barındırdığından hareketli olan düzene, başka deyişle, Kosmos'a geçiş böylece tamamlanır. Artık her şey kıpır kıpır, esnek ve eğilip bükülebilir haldedir. Bu hareketi ve yaşam soluğunu sağlayan kendisine içkin olan zıtlık yığınının kendisidir. Karanlıktan aydınlığa, sevgiden nefrete, sıcaktan soğuğa, ıslaktan kuruya, sevinçten hüzne, güzelden çirkine değişimler yaşanır; ama asla canlıdan cansıza geçilmez. Başlangıç vardır, ama son yoktur. Düzenin bozulmasını yok edecek her eylem, görkemli bir tepkiyle yanıt bulur ve asla Khaos'a geri götürecek bir düşünceye ya da harekete geçit verilmez. Çünkü doğanın yasası, her şeyi bir arada tutmaya yöneliktir; dağılmaya izin yoktur. Gerektiğinde, fırça darbeleriyle yaratılmış izlenimi veren bu hayal dünya birden akıl almaz şiddet gösterilerine sahne olup kendini her daim korur.

Kosmos'a geçildikten sonra, bütün canlılara hâkim olabilecek yapıda bir canlının doğması uygun görünür ve yaşanan dünyanın çok daha iyi olması adına insan doğar. Ama ne olduysa bundan sonra olur ve insanın diğer canlılara göre ruhsal ve bedensel farklılığı "metamorphosis'in (dönüşümün ya da başkalaşımın)" habercisi olur. İnsan, tanrısal özle donanmış ruhuyla ve göğе ağan bedeniyle doğada dimdik duran tek canlıdır. Bu duruş, onu bütün diğer canlılardan ayırdığı gibi, buyurgan, isyankâr ve denetlenemez yapısına da bir davetiye çıkarır.

Metamorphosis'in özünü anlamamızda etkin olan bu dizeler, Ovidius'un zihninde insan bedeninin doğanın bütün biçim alışlarında en önemli belirleyici olduğunu ortaya çıkarır ve başkalaşarak bambaşka bedenlere dönüşmenin, insanın asıl bedeninden kopuş olduğunu altını çizer. Konuyla ilgili başkalaşım örneklerini tek tek seyrettiğimizde, aralarındaki nüans farklarına rağmen, hepsinde görülen ortak noktanın dik duruştan, aşağı bakan eğik duruşa geçişin sancısının duyumsatılmak istenmesi olduğu kavranır. Bu durum, Ovidius'un mitolojik dünyasına, bir ödül ve ceza kavramı getirdiğini, başka deyişle, başkalaşımın kendine özgü ahlak anlayışını yerleştirmek istediğini gösterir. Aslında buna insanın asıl doğasını korumaya yönelik bir önlem alış demek daha doğru olabilir.

Başkalaşımın düzenindeki ödül ve ceza hem insana, hem de insansal yanılgılara düşen tanrılara yöneliktir. Doğadaki yok olmamayı sağlayan sevgi bağı koparmaya yönelik her niyet ve her eylem karşıt bir tepkiyle yanıt bulup cezalandırılırken, bu bağı korumaya yönelik her niyet ve eylem, dönüştüğü bedenle anamlanır ve ödüllendirilir.

Başkalaşan bedenlerin her birinin kendine özgü bir öyküsü vardır. Bu öyküden hareketle, başkalaşan bedenin önceki ve sonraki halinin özellikleri düşünüldüğünde, başkalaşım anlam kazandığı gibi başkalaşım nedeninin bir ödül ya da bir ceza, hatta belki de hem ceza, hem de ödül olduğu açığa çıkar. Sonuçta, doğanın içgüdüğü içinde, insanın ve hatta tanrıların nelere izinli olup, nelere izinli olmadığı da belirginlik kazanır.

Doğa, tanrısal özden pay alan ruhun yıkıma yönelik yanlış düşüncesini ve eylemini affetmez ve bedenleri bir hayvana ya da herhangi bir canlıya dönüştürerek yanıtlar. Ama özellikle insanın söz konusu olduğu dönüşümlerde, başkalaşım anında içine girdiği yabancı bedende insan, yine insan gibi düşünmesini sürdürür. İşte bu durum büyük sancıyı da beraberinde getirir ve başkalaşan beden ne sahiden insan olur, ne de sahiden hayvan.

4.2. Hayvan Bedeninde İnsan Aklı

Örneğin, Arkadya kralı Lycaon'un tanrıtanımazlığı, kana susamış ve isyankâr tavırları, kendisinin bir kurdun bedeninde yaşamaya mahkûm edilmesine yol açar.¹ Başkalaşım anında, Lycaon'un giysileri bir post olur, kolları bacaklara dönüşür ve bir kurt görünümü kazanır. Ama bu dönüşen varlık insan gibi düşündüğünden, ilkin konuşmaya başlar, ama sonra aniden konuşmanın yerini uluma alır; köpük köpük köpürmeye başlar ağzı, eski huyu olan katletme tutkusuyla koyunlara saldırır, kana susamışlığından aldığı zevk kat kat artar. Bu yeni bedende hala insan bedeninden izler vardır. Örneğin, Lycaon hala kır saçlıdır; suratı hala o korkunç vahşi biçimini korumaktadır; gözleri de hala ateş solumaktadır; ama artık bu varlık ne kurttur, ne de insan. Başka deyişle, artık o ne başka biridir, ne de kendisi. Bu iki beden arasında sürekliliğini koruyan tek şey, yabancı bedene geçişe neden olan Lycaon'un kan dökmekten keyif alan ruhudur. Bir tek bu huy değişmez ve hatta Lycaon bu isteğini bol bol giderebileceği özellikte bir hayvanın bedenine sahip olur. Kişinin görünmez karakteri, iç yaşantısı, başkalaşan bedene yansımıştır ve en önemlisi kişi hala insan aklına sahip olduğu

¹ Ovidius, *Metamorphoses*, 1.198, 218-239.

için, girdiği bedendeki tutsaklığının farkındadır, ama tuzağa düştüğü bu bedene sadece içten bakabilmekte, dıştan ne durumda olduğunu görememektedir.

Resim 13: Odysseus ve domuza dönüşen arkadaşları

Benzer bir olay, büyücü Kirke'nin adasında, Odysseus'un adamlarının geçirdiği başkalaşımda yaşanır. Adasına çıkan konuklarını büyük bir konukseverlikle karşılayan Kirke'nin dost canlısı tavrına kanan gemiciler, büyümlü otlarla hazırlanan şarapları içtikçe içerler. Sonunda doymazlık, sınır tanımazlık dönüşümü başlatır; adamların hepsi birer domuz olur. Bu başkalaşımı yaşayan ve daha sonra bu durumundan kurtulan ve yeniden insan olan Macareus'un anlattıkları, açıklamaya çalıştığımız konuyu kanıtlar nitelikte iyi bir örnektir.¹

*Tanrısallı eliyle bize sunduğu içki kupalarını aldık,
bir dikişte içtik susuzluktan kavrulmuş dudaklarımızla,
tam o anda (utansam da yine de anlatacağım),
o korkunç tanrıça değneğiyle dokundu başımızın tepesine,
kollarım çıkmaya başladı birden, diken diken,
konuşamaz oldum, kelimeler yerine boğuk boğuk hırıltılar çıkarmaya başladım,
bedenim yüzümle birlikte yere eğildi bütünüyle,
hortum gibi uzayıp sertleştiğini hissettim burnumun,
kat kat kas oldu boynum, şiştikçe şişti,
az önce dudaklarıma içki götürdüğüm ellerimle,*

¹ Ovidius, *Metamorphoses*, 14.277-287.

iz bırakır oldum artık yerlerde.

Çok geçmeden bir domuz ahırına kapatıldım,

aynı dönüşümü geçirenlerle birlikte (ne büyük bu büyüün gücü böyle!)

bir tek Eurylokhos'u gördüm orada, asıl insan haliyle:

bir tek o istememişti içki kupasını, verildiğinde eline.

Macareus'un yabancı bir bedene dönüşmesinde yaşadığı insani acı, utanç ve pişmanlık, insan bedeninden hayvan bedenine geçerken hissedilen güçsüzlük bütün ayrıntılarıyla duyumsatılıyor Ovidius'un bu dizelerinde. Bunun karşısı durum, domuz bedeninden insan bedenine geçişte yaşanan huzur ve sevinci de Makareus'un dönüşümünde bütün çıplaklığıyla yaşıyoruz: Odysseus, Kirke'nin isteğini yerine getirip onun eşi olmayı kabul edince, büyücü kadının bütün öfkesi diner ve bir düğün armağanı olarak Odysseus'un dostlarını yeniden insan biçimine dönüştürür. Bu dönüşümü de şöyle nakleder Macareus:¹

Hiç bilmediğim otlardan şifalı sular serpti bu kez üstümüze,

çevirdi değneğini vurdu tepemize,

büyülü sözler söyledi, tamamen ters az önce söylediklerine.

Söyledikçe de biz yerden kalkıp başladık dikilmeye,

kollarımız döküldü, toynaklarımız yeniden ayak oldu,

omuzlarımız yerine oturdu, kollarımız da önceki haline büründü;

ağlaşarak sarıldık Odysseus'la birbirimize,

boynuna atıldık önderimizin, az önce ağzımızdan hiç çıkmayan kelimeler

bu kez ona duyduğumuz saygımıza tercüman oldu.

İnsan olmaktan çıkmak, dik duruşu ve insanca sesi yitirmektir. Bu iki örnekte gördüğümüz ve bunlar gibi pek çok değişim öyküsünde tanık olduğumuz gibi, insan olmak, dik duran bir insan bedenine sahip olmak ve kendini ifade yetisine sahip olmakla eş tutulmaktadır. İnsan olmaktan çıkmak da bu iki yetinin kaybı olarak görülür. Başkalaşım sırasında hayvana dönüşen insanın kendi görüntüsünü yitirmesi, girdiği bedenin içinden hissedip dışardan kendisine bakamaması, sonuçta tavırlarına hâkim olamaması insan duygulanımının hayvan bedeniyle ayaklar altına alınmasıdır. Ona dışardan bakan, onun o olduğundan habersizdir ve ona yabancısıdır; kişinin kendisi de kendisine tamamen yabancısıdır.

¹ Ovidius, *Metamorphoses*, 14.299-307.

Modern yorumcuların belirlenimine göre, insanın bireysel kimliğinin iki önemli görünümü vardır: Adı ve sesi. Ovidius'un insanın hayvana dönüştüğü öykülerinde bu iki görünüm de silinir. Yabancı bedene giren kişinin, onu diğerlerinden ayıracak ve insan olduğunu duyumsatacak ne adı vardır, ne de sesi.

Resim 14: Geyiğe dönüşen Aktaion

Avcı Aktaion, dereye yıkanan tanrıça Diana'yı çıplak gördüğü için tanrısal gazaba uğrayıp konuşma yetisini yitirir ve yavaş yavaş bir geyiğe dönüşür. Kafasında boynuzlar çıkar, kulakları geyik kulaklarına dönüşür, elleri de ayakları olur. Bütün derisi benek benek olur. Yüreğine de ürkek bir geyiğin korkusu ekilir. Hızla koşmaya başlar birden, ne olduğunu anlamadığından niye bu kadar hızlı koşabildiğine şaşırır kalır. Berrak bir su birikintisinde kendini gördüğünde ancak başına geleni anlar. “Ah zavallı ben!” demeye yeltenir, ama hiçbir kelime dökülmez dilinden, sadece inler; inlemesi söz olur ve birden yanaklarından yaşlar boşalır, ama o yanaklar da onun değildir artık. Değişmeden kalan sadece zihnidir (3.201). Şimdi ne yapmalıdır, insan gibi eski evine mi gitmelidir, yoksa geyik olduğunu kabul edip ormana geri mi dönmelidir. Utanç bir yanda, korku bir yanda, öylece kalakalır. Ama bu durum da uzun sürmez. Uzaktan köpeklerinin kendisine doğru hızla koştuklarını görür. Ne yapacağını şaşırır ve bir zamanlar kendisinin o sadık köpekleriyle av peşinde koştuğu yerlerde bu kez kendisi bir av olup koşmaya başlar. “Aktaeon’um ben! Sahibinizi tanımadınız mı?” diye çığlık atmak ister büyük bir özlemlerle. Ama sözlerini bu özlemini gideremez (3.230). Çünkü köpeklerinin karşısında Aktaeon adında bir beden yoktur artık. Köpekler sırtına çullandığında ve hepsi birer parça koparmaya başladığında ise geyik bedeninden öyle bir inilti çıkarır ki, insanca olmadığı gibi tam bir geyik olmadığı için de geyik sesi bile değildir bu inilti; ama bu inilti dağların ta doruklarını titretir. Tanrılara yakaran bir insan misali dizlerinin üstüne çöker, sessizce döndürür yüzünü köpeklerine. Yardım ister gibi uzatmak ister kollarını. Bu arada yaşanan bu felaketten habersiz arkadaşları Aktaeon’u aramakta ve Aktaeon diye bağırp yanlarına çağırılmaktadır, sanki o çok uzaklardaymış gibi. Aktaeon, adını duyar duymaz sesin geldiği yöne çevirir başını. Arkadaşları böyle bir avı kaçırdı diye Aktaeon’un

orada olmamasına söylenip dururlar. Keşke gerçekten orada olmasaydı, ama heyhat oradadır. Keşke hiç görmeseydi, hiç hissetmeseydi köpeklerinin vahşi ısırtıklarını.¹

Ruhun bir hayvanın bedenine geçtikten sonra, insan bedenindeki kendini ifade etme özgürlüğünü yitirışı yabancı bedeninde içinde attığı çılgınlıkla kendini belli eder. Ama bu çılgınlık zihinsel bir çılgınlıktır, dışa yansımaz. Kollarını, bacaklarını insan bedeninde olduğu gibi, rahatça oynatmak ister, ama oynatamaz. İç sıkıcı bir kısıtlanmışlık, bir sınırlanmışlık söz konusudur. İnsanken, başka bedene geçmek üzere olan ya da geçmiş olanların tek düşündüğü, kendilerinin birer zavallı olduğudur. Kişilerin aklını başından alan mükemmel bir biçim, yerini daracak bir meskene terk etmiştir.

4.3. Narkissos'un Kibri

Berrak bir pınarın sularına yansıyan hayalini gördüğünde aklı başından giden Narkissos ne kadar haklıdır kendine aşık olmakta. Ama onun öyküsünde de insanken insan olmanın anlamını bilmezlik söz konusudur. Oysa daha doğduğu anda kusursuz bir güzelliğe sahiptir Narkissos. Hatta o kadar ki o yıllarda bir su perisi bile âşık olmuştur ona. Bir biliciye sorar anası, olgunluk yaşlarını görebilecek mi diye; bilicinin yanıtı kısa ve çarpıcıdır: “Eğer kendini hiç tanımazsa (3. 348).” Boşa konuştuğu sanılır bilicinin yıllar yılı. Ama umulmadık bir olay biliciyi haklı çıkarır: Narkissos 16 yaşına geldiğinde, genç bir adam oluverir. Birçok genci ve genç kızı kendisine âşık eder. Bir gün bir genç kızın ahını alır ve kız tanrılara şöyle yakarır: “Öyle âşık ol ki bir gün, âşık olduğunu asla elde edeme. (3. 405).”

Resim 15: Narkissos

Ama Narkissos o kadar kibirlidir ki, hiçbir genç kızı ya da oğlanı görmez gözü; hatta kendini bile. Bir gün bir sesin peşine takılır, ormanın derinlerine sürüklenir. Gümüş gibi ıslıl ıslıl dupduru bir pınar çıkar karşısına. Kıyısına uzanır yavaşça, eğilir suya ve o anda gördüğü güzellik karşısında dili tutulur. Bir süre sessiz kalıp sadece bu yansıyı seyreder şaşkınlıkla. Yansı da konuşmadan aynı ifadeyle ona bakar. Biraz daha eğilir, gözlerine bakar, sonra lüle

¹ Ovidius, *Metamorphoses*, 3. 201-247.

lüle saçlarına, yumuşacık yanaklarına, mermer beyazı boynuna. Ümitsizce o hayali ister; istediği kendisidir. O hayali över; övdüğü kendisidir. O hayali ararken, kendisini arar. Öpmeye kalkar sonra, ama o hayal bu kez su olur dudaklarından akar; ellerini uzatıp yakalamak ister, yalnızca hayalin boynuna değebilir. Gördüğünü, tanımaz, bilmez. Ama gördüğü neyse, onun için yanıp tutuşur. Şöyle der Ovidius: “ Ah budala çocuk! Aradığın şey hiçbir yerde; dönsene kendine, dön bak; hayran olduğun şey, orada olmayacak ki döndüğünde! Baktığın şey sadece bir hayal, yansıyan bedeninden bir gölge; kendi bedeni yok ki onun. Seninle gelir, seninle kalır, seninle gider, tabii sen gidebilirsen. Ama nafile, ayıramaz gözlerini o boş, o bedensiz hayalden; gözleri erir gibi akar o görüntüye. Söyleyin ey ormanlar, der, benim kadar sevdi mi hiç kimse burada böyle; yüzyıllardır buradasınız söylesenize! Büyüledim bu biçime, işte görüyorum, ama beni büyüleyeni göremiyorum ve bulamıyorum. Bütün genç kızların âşık olduğu ben, şu sudaki çocuk gibi hiç ışık saçmıyorum. Hiç bu kadar dostça bakmadım. Güldüm mü gülüyor; gözlerimden yaş süzülürken onun da yanaklarından damla damla akıyor yaşlar. Konuşunca dudaklarını kıpırdatıyor, ama hiç sesi gelmiyor kulaklarıma. Tanrım, bu benim! Bunu hissediyorum, kendi hayalim bu biliyorum. Kendime olan aşkımdan yanıp tutuşuyorum. Ne yapacağım şimdi, ağlamam mı gerekir, ağlayan ben olduğum halde? Arzulamam mı gerekir, kendimi arzuladığım halde? Ölüm ne ki artık benim için, sevdiğimle birlikte yaşayacağıma göre! Bir bedende soluk alacağıma göre! Yeniden aynı hayale bakar ve gözyaşları akar suya, bu kez bulanır hafifçe sular, hayal de karışır aralarına. Giden hayalin ardından, yazık, o da suya süzülür; insan biçiminden kopar ve dışı bembeyaz yapraklarla kaplı sarı bir nergise dönüşür.”

Bir çiçek bile olsa insandan dönüşen ruh, ölümsüzlüğü o kusursuz insan bedeninde yaşamayı özler; Apollo’yu, bir tanrıyı bile ardından koşturan, o muhteşem siluetin içinde; meltemlerle savrulan o dağınık, upuzun saçların, o incecik bileklerin, o kar beyazı omuzların ve ıslıl ıslıl yanan gözlerin; yani şiddeti estetiğe dönüştürecek kadar etkili o mükemmel biçimin.

Uygulamalar

- 1) Doğadaki yaşam ve ölüm ilişkisini sorgulayın.
- 2) Mitolojide doğa, yaşam ve ölüm hakkında modern kaynaklardan bilgi edinin ve bu konuları irdileyin.
- 3) İnsan akli ve bedeni ile hayvan bedeni arasında vurgulanan çelişkiyi sorgulayın.
- 4) Öğrenilen hikâyelerin ışığında mitolojideki ahlak hakkında bir makale kaleme alın.

Uygulama Soruları

- 1) Mitolojide insan aklı, bedeni ve ruhu nasıl algılanır?
- 2) Dönüşüm hikâyeleri hakkındaki fikirleriniz nelerdir?
- 3) Arkadya kralının dönüşümündeki ahlaki detaylar hakkında fikirleriniz nelerdir?
- 4) Odysseus'un adamlarının dönüşümü hakkında nasıl bir fikir edindiniz?
- 5) Narkissos hikâyesindeki ahlaki detaylar hakkındaki fikirleriniz nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Homeros, Hesiodos ve onların bir anlamda Roma'daki temsilcisi Ovidius'un mitolojik eserleri, felsefî açıdan değerlendirildiğinde, insanın mitolojik zihin katmanıyla kendisini, aklını ve doğayı keşfetme süreci hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaklardır. Bu süreç anlaşılmadan, felsefe yoluna çıkılmaz. Çünkü Batı Felsefesi bu yola birdenbire çıkmamıştır, görüldüğü üzere bir dolu hikayeye önce kendi içindeki doğayı, sonra da dışındaki doğayı tanımakla işe başlamıştır. Bu tanıma sonucunda mitolojik düşünen zihin doğada varolan hiçbir şeyin yok olamayacağını, bambaşka bir şekilde de olsa varolmaya devam edeceği yargısına varmış ve bu yargısını değişik hikayelerle dile getirmiştir. Bu hikayeler doğadaki varoluşun sürekliliğini vurguladığı gibi, insan bedenine ve ruhuna sahip olmanın ne anlama geldiğini de gözler önüne sermektedir.

Bölüm Soruları

1) Doğada “her şey değişir, hiçbir şey yok olmaz,” değişimin anlamı aşağıdakilerden hangi şıkka uymaz?

- a) Her an devinen ve değişen doğada yaşam ve ölüm içiçedir.
- b) Ölüm ruhun kabuk değiştirmesidir.
- c) Doğada varolan bir şey, asla yok olmaz.
- d) Doğadaki her şeyin değişmesi rastgele bir olaydır.

2) Ovidius’un *Metamorphoses* adlı eserinde insan hangi özelliğiyle doğadaki diğer canlılardan ayrılır?

- a) Ellerin ve ayaklarının olmasıyla
- b) Dik duruşuyla
- c) Bir kafaya sahip oluşuyla
- d) Sadece insana dönüşmesiyle

3) Hikayelerde insanın dönüşümüne neden olan ortak özellik aşağıdakilerden hangisi değildir?

- a) Doymazlık
- b) Sınır tanımazlık
- c) Aşırılık ve tamahkârlık
- d) Ahlaklılık

4) Dönüşüm hikayelerinde insanın trajikliği nasıl vurgulanır?

- a) İnsanın başka bir şeye dönüşürken, aklının aynı kalmasıyla.
- b) İnsanın köpeğe dönüşümüyle
- c) İnsanın örümceğe dönüşümüyle
- d) İnsanın domuza dönüşümüyle

5) Narkissos’un dönüşümünü başlatan neden hangisidir?

- a) Yakışıklı oluşu

- b)** Kibirli oluşu
- c)** Suya baktığında kendini fark edememesi
- d)** Sudaki yansısının ona hakaretler yağdırması
- 6)** Avcı Actaeon'un dönüşümündeki trajik yapının sebebi nedir?
- a)** Davranışları insanın davranışlarıdır, ama insan gibi konuşamaz.
- b)** Hareketleri bir köpeğin hareketleri gibidir, ama sesi insan sesidir.
- c)** Bedeni insan şeklindedir, ama ruhu bir köpeğin çaresizliğini hissetmektedir.
- d)** İnsan olduğu halde, etrafını bir köpek gibi algılamaktadır.
- 7)** Lycaon'un dönüşümüne neden olan karakter özellikleri aşağıdakilerden hangileridir?
- a)** sevecenliği
- b)** tanrıtanımazlığı
- c)** isyankâr tavrı
- d)** kadirşinaslığı
- 8)** Aşağıdakilerden hangisi doğadaki dönüşümü başlatan başlıca sebeplerden biri olamaz?
- a)** savaşta yaralanma
- b)** doğaya karşı geliş
- c)** sınır aşma
- d)** tanrısal özden pay alan insan ruhuna yönelik şiddet fikri
- 9)** Doğadaki dönüşümü başlatan en önemli ve en genel sebep nedir?
- a)** doğadaki sevgi bağıını koparmaya yönelik her eylem
- b)** doymazlık
- c)** tutku
- d)** asilik

10) Macareus'un domuza dönüştüğünde hissettiği duygular arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- a)** acı
- b)** utanç
- c)** pişmanlık
- d)** sevinç

Cevaplar

1)d, 2)b, 3)d, 4)a, 5)b, 6)a, 7)b, c, 8)a, 9)a, 10)d

5. FELSEFENİN İLKOKULU: MİLETOS

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 5.1. Yedi Bilge ve Thales
- 5.2. Anaksimandros ve Anaksimenes

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Arkhe nedir?
- 2) Ionia bölgesinin ve Miletos şehrinin felsefe açısından önemi nedir?
- 3) Yedi Bilgeler veciz deyişleriyle nasıl bir ders vermeyi amaçlar?
- 4) Thales neden ilk düşünür olarak bilinir?
- 5) Anaksimandros'un ilk ilkesinin özellikleri nelerdir?
- 6) Anaksimenes neden ilk ilkeye “hava” der?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Yedi Bilge ve Thales	Yedi Bilgelerle başlayan Bilgelik geleneği ve Thales'ten itibaren başlayan gözlem yoluyla doğa hakkında bilgi edinme girişimi	Thales ve diğer düşünürlerden kurulu Miletos Okulu hakkında okumalar yapılarak ve bu Okul üzerine yazılmış yorum kitapları irdelenerek
Anaksimandros ve Anaksimenes	Miletos düşünürlerinin ilki olan Thales'ten sonra aynı okulun diğer üyelerinin tanınması ve bunların ilk ilke ile ilgili fikirlerinin öğrenilmesi	Anaksimandros ve Anaksimenes üzerine yorum kitapları okunarak ve sorgulanarak

Anahtar Kavramlar

- Miletos Okulu
- Yedi Bilgeler
- Arkhe
- Thales
- Anaksimandros
- Anaksimenes
- Su
- Apeiron
- Hava

Giriş

Doğayı tanıma kaygısını ve bu kaygıyla gelişimini sürdürmeye karar veren insan, mitolojik sorulardan ve mitolojik cevaplardan artık tatmin olmamaktadır. Bundan sonra yapılacak iş, doğayı gözlem yoluyla incelemek ve her şeyin ilk ilkesini aramaya girişmektir. Buradan hareketle bu bölümde bilim ve felsefenin temellerinin atıldığı bir dönemden ve bu dönemin ilk bilim-felsefe okulu olan Miletos Okulu ve bu okulun Doğa Düşünürleri (Physiologoi) olarak adlandırılan düşünürlerinden söz edilecektir; ayrıca felsefenin ilk sorusu olarak kabul edilen “Arkhe nedir?” sorusuna bu düşünürlerin verdiği yanıtlar değerlendirilecektir. Ama öncelikle bu Okulun nasıl bir düşünsel ortamda ortaya çıktığını anlamak için, Yunan geleneğinde ilk düşünürler olan Yedi Bilge’den ve onların dilinden dökülüp günümüze kadar ulaşan, insanları hem siyasi hem de ahlaksal anlamda uyaran veciz sözlerinden bahsedilecektir. Ayrıca bu dönemi, mitolojik düşünme tarzının hâkim olduğu Homeros ve Hesiodos’un destan dönemiyle genel anlamda karşılaştırılmalı olarak çalışmanın, Yunan kültüründeki mitoloji-bilim-felsefe sürecini daha iyi anlamak için çok önemli olduğu vurgulanacaktır.

5.1. Yedi Bilge ve Thales

Mitolojik kıyıları yavaş yavaş ilk terk edenler, bir Yunan kolonisi olan ve Küçük Asya'nın (Asia Minor: Anadolu) Ege kıyısında yer alan Ionia'nın özellikle Miletos ve daha başka şehirlerinde yetişen doğa düşünürleri ya da ilk evrenbilimcileri olmuştur. Yaşadıkları dönem felsefe tarihine 19. yüzyıl âlimlerince "Sokrates- Öncesi Dönem" olarak kazanmıştır. Böylece bu düşünürlerin geliştirdiği düşünceler ve kullandıkları sırf gözleme dayalı yöntemler ile Sokrates (İÖ 470-399) ve sonraki düşünürlerin geliştirdiği felsefe ve felsefi yöntemler arasında büyük bir ayrım olduğuna dikkat çekmek istenmiştir.¹ Ama şu da bir gerçektir ki, Ionialı düşünürler tarih sahnesine çıkmamış olsalardı, Batı Felsefesinin temel direkleri olan Sokrates, Platon, Aristoteles gibi filozofların da ortaya çıkması olanaksız olacaktı.

Felsefe tarihinde Miletos Okulu olarak bilinen (İÖ 6. yüzyıl) okul, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in doğayla ilgili gözleme dayalı bilgilerle örülü düşüncelerinden bina edilmiştir. Söz konusu düşünürlerin felsefenin temelini oluşturmasının nedeni ise, Homeros ve Hesiodos'tan farklı olarak doğayı mitolojik bir yaklaşımla değil, akılcı ve bilimsel bir yaklaşımla ele alıp incelemeye başlamış olmalarında ve bu konuda geleneğin verdiği cevaplarla yetinmeyip "evrenin ilk ilkesi nedir, yani arkhe nedir," şeklindeki ilk felsefi soruya verdikleri yanıtlarda yatar. Onlar "tek olanı, bütün varlıkların değişmez maddi ilkesini" aramaya başlayarak Yunan felsefesinin doğumunu müjdelemişlerdir.

Miletoslu düşünürlerin ilki, Miletos Okulu'nun kurucusu olduğu gibi, felsefenin ve bilimin kurucusu olarak da görülen Thales'tir (Θαλῆς ὁ Μιλήσιος). İÖ yak. 625 ve 545 yılları arasında yaşadığı düşünülen ve kimilerine göre Fenikeli soylu bir aileye mensup, kimilerine göre de Miletos'un has vatandaşı olan² Thales Yunan'ın Yedi Bilgesi'nden biridir. Bu yüzden Thales'e geçmeden önce Yedi Bilge'yi tanımak gerekir:

Resim 16: Yedi Bilge

¹ Cohen, Curd & Reeve (ed.) 2011: 1.

² Herodotos, 1.170; Diogenes Laertios, 1.22.

Geleneğe göre, Yunanistan'ın Yedi Bilgesi¹ olarak adlandırılan kişiler, İÖ yak. 620–550 arasında yaşayan ilk düşünürlerdir. Bunlara İÖ 6. yüzyılın düşünürleri de denir. Sonraki yüzyıllarda bilgece söyledikleri sözlerle tanınan bu düşünürler Miletus'lu Thales, Mytileneli Pittakos, Prieneli Bias, Atinalı Solon, Lindoslu Kleobulos, Khenaeli Myson ve Spartalı Khilon ve Korinthoslu Periandros idi. Bunlar hakkında ilk yazılı belge Platon'un *Protagoras* adlı diyalogundaki Sokrates'in sözleridir. Şöyle der Sokrates: “Hepsi Sparta eğitimine hayrandı ve hepsi bu eğitimle yetişti. Kısa ve öz deyişleri hafızlara kazındı. Her birinin ağzından özellikle şu deyiş hiç düşmedi: Kendini bil; Hiçbir şeyde aşırıya kaçma. İşte bu tür deyişlerle felsefi düşünme tarzı eskiler arasında çok yaygındı.”²

Sokrates'in de belirttiği üzere, antik dünyada felsefi düşünme söz konusu Yedi Bilge'nin insanlara ahlaki tavsiyeler niteliğindeki kısa ve öz deyişleriyle başladı. Bu deyişlerin en tanınmışlarını şöyle örnekleyebiliriz.

Lindoslu Kleobulos (Rodos adasındaki Lindos şehrinin tiranı):

Ölçülülük en iyi şeydir.

Zihninizi iyi bir şeyle meşgul edin.

Düşüncesiz veya kaba olmayın.

Erkek çocukları kadar kız çocuklarını da eğitin.

Jimnastik yapın.

Konuşmacıdan ziyade dinleyici olun.

Erdeme dost, kötülüğe düşman olun.

Adaletsizlikten kaçın.

Hazza yenik düşmeyin.

Hiçbir şekilde şiddete başvurmayın.

Kendi denginizle evlenin; çünkü karınız sizden üstün olursa, akrabaları efendiniz olur.

Zenginken kibirli olma, dara düşersen de kendini hakir görme.

Kaderin dönecliğine asaletle katlanmayı öğrenin.

Senden daha yüksek rütbedeki kişi efendin olur, akraban değil.

¹ οἱ ἑπτὰ σοφοί (hoi hepta sophoi); ya da kısaca Sophoi (Sofoi).

² Platon, *Protagoras*, 342e-343b.

Atinalı Solon (Atina demokrasisini biçimlendiren yasa taslaklarını hazırlayan, yasa koyucu):

Sözler davranışların aynasıdır.

En güçlü ve en muktedir olan kraldır.

Asla yalan söyleme.

Saygın hedeflerin peşine düş.

Dost edinirken aceleci davranma, edindikten sonra da yüzüstü bırakma.

Emir vermeden önce itaati öğren.

İyiye salık vermeye bak, arkadaşının hoşuna gideni değil.

Aklı kılavuz al.

Kötü arkadaştan kaçın.

Tanrıları onurlandır, büyüklerine hürmet et.

Büyük işlerde herkesi memnun etmek imkânsızdır.

Spartalı Khilon (İÖ 6. yüzyılın Spartalı siyaset adamı):

Dilini tut, özellikle de resmi bir ziyafette.

Kimseyi tehdit etme.

Kendini bil.

İyi gününden ziyade kötü gününde dostunun yanında ol.

Düğününde abartıya kaçma.

Yaşlılığa hürmet et.

Kendi güvenliğin için akıl danış.

Haksız bir kazançtansa, kaybı göze al.

Başkasının felaketine sevinme.

Güçlüyken merhametli ol.

Altının saflığı mihenkle sınanır; insanın iyisi, kötüsü de altınla.

Dilin düşünceni aşmasın.

Öfkene hâkim ol.

İmkânsızı hedefleme.

Kanunlara uy.

Ölmüşleri bahtlı kişiler olarak öv.

Konuşurken el kol hareketi yapma ki seni deli sanmasınlar.

Sükûnetini koru.

Ölmüşlerinizi iyilikle yad edin.

Miletoslu Thales: (İlk düşünür ve matematikçi):

Varolanların en eskisi tanrıdır, çünkü yaratılmamıştır.

Evrenden âlâsı yok, çünkü tanrının eseri.

Mekândan daha büyüğü yok, çünkü her şeyi içine alır.

Zihinden hızlısı yok, çünkü her yeri aşar.

Zorunluluktan güçlüsü yok, çünkü her şeyin hâkimidir.

Zamandan daha bilgisi yok, çünkü her şeyi açığa çıkarır.

Varolanların en eskisi tanrıdır, çünkü yaratılmamıştır.

Evrenden âlâsı yok, çünkü tanrının eseri.

Mekândan daha büyüğü yok, çünkü her şeyi içine alır.

Zihinden hızlısı yok, çünkü her yeri aşar.

Zorunluluktan güçlüsü yok, çünkü her şeyin hâkimidir.

Zamandan daha bilgisi yok, çünkü her şeyi açığa çıkarır.

Kendini bil.

Haksız kazançtan sakın.

Ölümle yaşam arasında fark yok.

Yalan yeminin zinadan farkı yoktur.

En zor iş, kendini bilmektir.

En kolay iş, öğüt vermektir.

Tanrısallık, başı sonu olmamadır.

İnsanın görebileceği en tuhaf şey, yaşlı bir tirandır.

En mutlu insan sağlıklı bir bedene, uyanık bir zihne ve uyumlu bir tabiata sahip olandır.

En iyi ve en doğru yaşam şekli, başkasında ayıpladığımız şeyleri yapmamakla mümkündür.

Lesboslu Pittakos: (Lesbos adasındaki Mytilene şehrinin yöneticisi. Devlet yönetiminde soylu sınıfın hâkimiyetine gem vurmaya, halkı söz sahibi yapmaya gayret etmiştir):

Zamanını bekle.

Şimdi affet ki, sonradan pişman olma.

Bağışlama, intikamdan evladır.

İyi olmak zor iş.

Tanrılar bile kadere karşı gelemes.

Ayinesi iştir kişinin.

En iyi şey, elindeki işi yapmaktır.

Zaferlerini kan dökmeden kazan.

İyi insanı kılı kırk yarararak ararsan asla bulamazsın.

Yapacaklarını hemen söyleme ki, yapamazsan millete maskara olma.

İntikam tanrıçasından korkuyorsan, kimsenin felaketine gülme.

Emanete hıyanet etme.

Ne dostun ne de düşmanın hakkında kötü konuş.

İtidale müptela ol.

En güvenilir olan karadır; en güvenilmezi ise deniz.

Prieneli Bias (İÖ 6. yüzyılın siyaset adamı ve kanun koyucu):

Şanssızlığı kaldıramayan kişi, sahiden şanssızdır.

Elde edilemeyecek şeylerin meftunu olmak ruhun hastalığıdır.

Hayatı bugün ölecekmişsin gibi kısa, hiç ölmeyecekmişsin gibi uzun yaşa.

Dostlarını bir gün onlardan nefret edecekmişsin gibi sev, çünkü insanların çoğu kötüdür.

Bir işe başlarken ağırdan al, ama başladın mı da sıkı sıkı sarıl.

Akla değer ver.

Tanrıların varlığını kabul et.

Bir insan değersizse, zengindir diye onu övme.

İsteğine zorbalıkla değil, ikna ederek ulaş.

Sevaplarını tanrılardan bil.

Düşünmeden konuşma ki, deli sanmasınlar.

Gençliğinden yaşlılığına kadarki seyahatinde bilgelik yolluğun olsun.

Korinthoslu Periandros (İÖ 7-6. yüzyıllarda Korinthos şehrine altın çağını yaşatan tiran):

Hiçbir şeyi para için yapma, bırak para kazanç peşinde koşan tüccarın olsun.

Emniyette olmak isteyen tiran korumalarına sadakat gösterir, silahlara değil.

Ruh dinginliği, güzel şey.

Atılganlık, tehlikelerini de beraberinde getirir.

Kazanç, soysuz bir şey.

Demokrasi, tiranlığa tercih edilmeli.

Zevkler gelir geçer, şeref baki kalır.

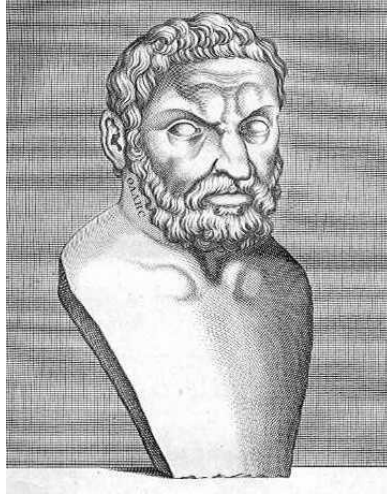
İyi gününde ölçülü ol, kötü gününde akıllı.

Dostlarının iyi gününde nasılsan kötü gününde de öyle ol.

Söz verdin mi arkasında dur.

Sır verme.

*Suçluları ıslah etmekle kalma, suça meyilli olanları da ıslah et.*¹

Resim 17: Thales

İşte bu veciz söz söyleme geleneğinin, başka deyişle pratik düşünüşün en önemli temsilcilerinden biri olan ve tarihçi Herodotos’a göre ailevi kökleri Fenikelilere dayanan Thales,² Mısırlılardan edindiği matematik bilgisini de devreye sokarak evreni bir bütün olarak incelemeye başladı ve evrenin ilk nedeninin (arkhe) ne olduğuna mitolojik hikâyelerden bağımsız bir yanıt aradı.

Miletos okuluna ve Sokrates öncesi bütün diğer düşünörlere göre “Arkhe” maddi bir şeydi ya da maddeden (hyle) yapılmıştı; her şey bu maddeden çıkıyordu ve ona geri dönüyordu. Bu süreç içinde o maddi varlık temel varlık olarak kalıyor, yalnız halleri değişiyordu; dolayısıyla bu temel varlık tekti. Bu yüzden Miletos Okuluna mensup düşünörlere “Monist (Tekçi) görüşü savunan düşünörlere (Monistler ya da Tekçiler) denir. İşte bu Monist düşünörlerin ilki olan Thales bu maddi varlığın “su (hydor)” olduğunu iddia etti.

Ondan kalan iki fragmandan birinde “Su, her şeyin ilk ilkesidir (ya da ilk nedenidir),” yazılıydı. Çünkü Thales’e göre, suda bitmez tükenmez bir yaşam gücü vardı ve bir ağaç kütüğünün nehirde yüzmesi gibi, dünya da suyun üzerinde öyle yüzmekteydi.³

Aristoteles’e göre, Thales’in bütün varlıkların temelinde su olduğunu söylemesinin nedeni, bütün canlıların ve bitkilerin yaşamak için suya gereksinim duymalarıdır; ya da varlıkların tohumunun (semen) ve besininin nemli olmasıdır. Nem, varlıkların yaşamını sürdürebileceği ısıyı üretir ve sürdürür. İşte bu nemin kaynağı da sudur.⁴ Ayrıca suyun doğası, katı sıvı, buhar (gaz) gibi farklı farklı şekiller almasını sağlayacak niteliktedir ve bu yüzden bu anlamda onun doğasına sahip başka hiçbir şey yoktur.

¹ Yedi Bilge hakkında kaynak bilgileri için bkz. Çiğdem Dürüşken (2014), *Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni*, Alfa Yayınevi, İstanbul.

² Herodotos, 1. 170.

³ Aristoteles, *De Caelo*, 2.13.294a28-34.

⁴ Aristoteles, *Metaphysika*, A 3.983b17-27.

Thales'ten kalan ikinci fragman ise şöyledir:

“Her şey tanrılarla (daimonlarla) doludur.”

Bu fragmana göre, Thales için doğada tanrısal olmayan, yani yaşam gücü olmayan hiçbir şey yoktur; her şey canlıdır, yani her şeyde yaşam gücü vardır. Örneğin, mıknatıs taşı canlıdır, çünkü demiri çekebilir. Her şeyin kaynağı suysa ve her şey sudan çıkmışsa, o zaman su ilkesi bir tanrıdır, yani yaşamsal güçtür.

Thales aynı zamanda bir gökbilimciydi; bir senede 365 gün olduğunu göstermiş, yaz ve kış gün dönümlerini hesaplamıştı. Ama belki de en önemlisi 28 Mayıs 585 yılında gerçekleşen güneş tutulmasını önceden bilmişti.¹ Çünkü bu bilgi sonradan Batı Düşüncesi geleneği içinde “felsefe ve bilimi başlatan ilk bilgi” olarak değerlendirilecekti.² Bunun yanında, takımyıldızlar hakkında da çok geniş bilgi sahibiydi Thales, hatta güneş ve ayın tahmini boyutları hakkında bile fikir yürütmüştü. Onun bu gök sevdası, Platon'da çok hoş bir hikâyeye bürünerek anlatılmıştır: Thales bir gün başını göğe çevirmiş yıldızları gözlemliyormuş ki, birden bir kuyuya düşüvermiş. Muzip bir Trakyalı köle kız da onunla dalga geçmiş, yukarıda, göklerde ne olduğunu bilmek isterken önünde, ayağının altında ne olduğunu göremeyecek kadar çılgın biri diye.³

5.2. Anaksimandros ve Anaksimenes

Thales'in öğrencisi ve takipçisi olan Miletoslu Anaksimandros ise (İÖ 610-546) ise Miletos okulunun ikinci önemli üyesidir ve *Doğa Üzerine* (Περὶ φύσεως / Peri physeos) adlı eseri onun “doğaya ilişkin ilk eser kaleme alan Yunanlı olarak” tarihe geçmesine neden olmuştur.⁴

Biz Anaksimandros'u özellikle bu eserden kalan fragmanlardan ve büyük olasılıkla bu kitabı okumuş olan Theophrastos'un aktarımlarından tanıyoruz ve yine bu kaynaklardan onun “evren, evrenin kökeni ve ilk biçimiyle ilgili görüşlerini; gök cisimleri, doğa olayları, astronomi, meteoroloji ve biyoloji gibi bilimlerinin ilk halleri ve coğrafya hakkında ne denli bilgi sahibi olduğunu ve yaşamı boyunca bu konularda ne denli uğraş vermiş olduğunu anlıyoruz.⁵ Yunanın ilk güneş saatinin ve ilk yıldız haritasının da yaratıcısı olduğunun söylenmesi ve günümüze ulaşmamış olan ilk dünya haritasını (mappa mundi) çizme denemesi bunun bir kanıtıdır.

¹ Herodotos, i. 74.

² Cohen, Curd & Reeve (ed.) 2011: 1.

³ Platon, *Theaitetos*, 174a.

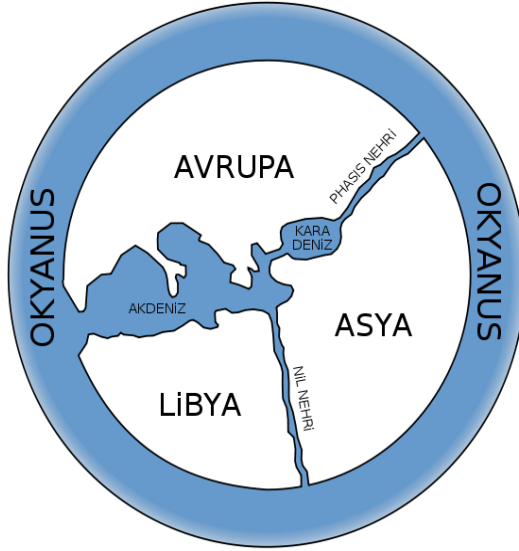
⁴ Barnes 1982: 14.

⁵ Burnet 1920: 37.

Resim 18: Anaksimandros

Anaksimandros'un ağaçların dallanıp budaklanarak gelişmesine ve kabuklarının soyulmasına dair yaptığı gözlemler, insanoğlunun kökenini açıklamasına ışık tuttu. Ona göre, insandan başka tüm canlılar doğdukları andan başlayarak kendilerine bakabiliyorlardı, ama insanoğlunun uzun bir süre bakıma ihtiyacı vardı. Anaksimandros'un tahminine göre ilk insanlar çocukluklarını dikenli bir ağaç kabuğuna sarılmış şekilde geçiriyor ve birer balığa benziyorlardı, dolayısıyla suda yaşıyorlardı.¹ Ergenlik döneminde, kabuklarını soyuyorlar ve dışarı çıkıp kuru toprağa, yani kendi kendilerini koruyabilecekleri bir çevreye ilk adımlarını atıyorlardı.²

Resim 19: Anaksimandros'un çizdiği varsayılan dünya haritası

¹ İnsanın ilk atalarını balığa benzeten Anaksimandros, bu yüzden balık yemeyi de yasaklar.

² Kenny 2006: 5-7.

Anaksimandros'un evren anlayışı Thales'ten çok daha ayrıntılı ve çok daha farklıdır. Her şeyden önce, dünyayı destekleyen hiçbir şeyin olmadığını söyler ve bu yüzden Thales'in yaptığı gibi dünyanın üzerinde durduğu bir destek aramaz. Çünkü dünya her şeye eşit uzaklıkta olan bir yerdedir. Sonra, ona göre, evrenin ilk ilkesini bizim gözlerimizle gördüğümüz dünyadaki bir elementle, yani su ya da ateş gibi bir elementle özdeşleştirmek hatadır. Varlıkların ana ilkesi sınırsız ve tanımlanmamış olmalıdır. Anaksimandros bu şekilde düşündüğünden, "arkhe nedir?" sorusuna Thales'den değişik bir yanıt vermiştir ve evrenin temelinde yatan bu ilkeyi *apeiron* (ἄπειρον: Sonsuz ve Sınırsız Olan) olarak adlandırmıştır. Bu ilke tanımsızdır ve her şeyin başlangıcıdır; yani doğmamıştır, yaşlanmaz, yok olmaz, ölmez olandır. Ama Anaksimandros'un bu ilkesini "mekân içinde sonsuzca yaygın olarak düşündüğü" sanılır; "zaman içinde başlangıcı ya da sonu olup olmadığını düşündüğü" bilinmez.¹ Bu ilke, sonradan Aristoteles'in de belirttiği gibi, varolan evreni (kurulu düzen, kosmos) meydana getiren maddi bir nedendi belki.²

Anaksimandros'a göre, evren sıcak- soğuk, kuru-yaş, vb. gibi karşıtlıkların savaş alanıydı. Bazen bir çift karşıt, diğerlerine üstün gelir, bazen de diğer bir çift karşıt buna üstün gelirdi; yani sürekli birbirleriyle çatışarlardı, ta ki birinden biri yok oluncaya ve diğerine dönüşünceye değin (Örneğin, günün geceye dönüşmesi, kışın da yaza dönüşmesi gibi). Bunlar, Anaksimandros'un şiirsel ifadesine göre, "zamanın hakemliğinde adaletsizliklerinin cezalarını çekiyorlar ve birbirlerinin verdiği zararın tazminatını ödüyorlardı."³ Sıcak ve soğuk ilk ortaya çıkan zıtlıktı; kozmik bir yumurtadan ve ezeli-ebedi olan sonsuz bir maddeden hayat bulmuştu. Sonra bunlardan ateş ve toprak çıkmıştı ve varolan evrenin (kosmosun) temelini oluşturmuştu. Başka deyişle, Anaksimandros'a göre evren, zıtlıkların birliğinden oluşmuştu.

Anaksimandros'un öğrencisi ve takipçisi olan Anaksimenes ise (İÖ yak. 546-525) Miletos okulunun üçüncü doğa düşünürüdür. O da Anaksimandros gibi arkhe'nin "tek, sonsuz, uçsuz bucaksız olduğunu" söylemiş, ama bunun belirsiz değil de belirli olduğunu ifade ederek Anaksimandros'dan ayrılıp Thales'e daha yaklaşmıştır. Böylece, Thales'in arkhe'nin su olduğunu iddia etmesine benzer şekilde, Anaksimenes de arkhe'nin maddi bir şey olduğunu belirtmiştir. Anaksimenes'e göre bu maddi şey "havadır (aer)." Hava, ona göre, dünyanın üstünde durduğu şeydir. Bu görüşüyle de Thales'e benzemektedir.

Hava ilk haliyle görünmez bir yapıdadır, ama hareket etmeye başladığında ve yoğunlaştığında görünür olur, çünkü ilkin rüzgâr (veya buğu), sonra bulut, ardından da su olur ve en sonunda daha da yoğunlaşır ve kalınlaşır, ta ki toprak (veya çamur) ve taş olana değin. Havanın en seyrek haliyse ateştir. Her şey havanın seyrelmesi ve yoğunlaşması sonucunda meydana gelir.⁴ Bunu basit bir deneyle herkesin anlayacağı şekilde kanıtlamaya çalışır. İlkin

¹ Kenny 2006: 7.

² Kenny 2006: 7.

³ DK 12 B1: Hermann Diels, *Walther Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker*; Griechisch und Deutsch, 3 Vol. 6. ed., Zürich, Weidmann, 1968.

⁴ KRS 140-141

dudaklarınızı büzüp sonra ağzınızı iyice açıp avucunuza üfleyin, ilkin sıcak bir hava, sonra soğuk bir hava hissedeceksiniz der.¹

Ona göre, hava sonsuza değin canlılığını koruduğu için, tanrısallığın, yani yaşamsal gücün tüm özelliklerine sahiptir, dolayısıyla varolan her şeyin nedenidir. Kısaca, Anaksimenes'e göre hava tanrısaldır ve tanrılar da dâhil olmak üzere her şeyi kendi içinden doğurur.²

Resim 20: Anaksimenes

Ayrıca yine ona göre, bizim ruhumuz da havadan oluşmuştur ve bedenimizin birarada durmasına, dağılmamasına neden olur.³ Tıpkı havanın tüm dünyayı çepeçevre sarmasına benzer bir durumdur bu. Anaksimenes bu şekilde insan bedenini dolduran havayı, insan ruhu (psykhe) ile bir tutmuş olur ve bizim ruh kavramıyla ilk kez karşılaşmamızı sağlar. Ayrıca doğada tüm canlıların ruhu olduğunu belirterek canlı ve cansız ayırımını da ilk kez yine o gündeme getirir.

Anaksimenes'in doğa, evren, vb. ile ilgili diğer düşünceleri ise şöyle özetlenebilir: Yeryüzü ve güneş gibi göksel cisimlerin hepsi tepsi gibidir ve havanın üzerinde durur; yıldızlar yeryüzünün çevresinde dolanır. Ay ışığını güneşten alır; depremin nedeni yeryüzdür.

Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'e, kısaca Yunan felsefesinin bu ilk üç düşünürüne “hylozoistler” de denir. Çünkü hepsi canlı bir ana maddeye inanır. Ama onlardan kalan bilgilerin eksikliği, bize ancak bölük pörçük bilgi yığınlarından bir derleme olanağı verdiğinden bu maddelerin bu düşünürlerin zihinlerindeki gerçek özelliklerinden tam olarak haberdar olmamızı engeller.

Sonuçta bu düşünürler kelimenin tam anlamıyla gerçek doğa düşünürleri ya da gerçek doğa bilimcileri olmasa da, mitolojik öyküler yazan kişiler de değildir. Henüz mitosları

¹ KRS 143.

² KRS 144-146.

³ KRS 160.

tamamen arkalarında bırakmamışlardır belki, ama mitolojiden uzaklaşmayı ve bambaşka sulara yelken açmayı da göze almışlardı. Bu yüzden bu düşünürler tam olarak filozof değillerdi, gerçi o dönemde henüz “felsefe-philosophia” kelimesi de henüz dilde yoktu. Bu düşünürler sadece bilimin doğuşunu müjdeleyen fikirlerin sahipleriydi. Ayrıca gözlemciydiler, ama onların gözlemlerinde felsefenin, bilimin, dinin öğeleri birbirinden henüz tamamen ayrılmamıştı.¹

¹ Kenny 2006: 9.

Uygulamalar

- 1) Felsefenin ilk sorusunun anlamını irdeleyin.
- 2) Felsefe ile mitoloji arasındaki farklar üzerine bir makale kaleme alın.
- 3) Yedi Bilgeler'in felsefe tarihindeki yerini irdeleyin.
- 4) Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in ilk ilkeye verdiği yanıtları sorgulayın.

Uygulama Soruları

- 1) Felsefe neden “Arkhe Nedir?” sorusuyla başlar?
- 2) Bu sorunun mitolojik yanıtı ne olabilir?
- 3) Yedi Bilgeler’in amacı nedir?
- 4) Miletos Okulunun genel özellikleri nelerdir?
- 5) Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes’in düşüncelerinin benzerlikleri ya da farklılıkları nelerdir?
- 6) Bu dönemde mitoloji-felsefe-bilim ilişkisi hakkındaki nasıl bir fikir edindiniz?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Güneş Olympos'un mitolojik kıyılarından sıyrılmış ve Anadolu'nun Ionia'sındaki antik bir liman kenti olan Miletos'da yeniden doğmuştur. Bu doğuş yepyeni bir soruyla, yani "arkhe nedir?" sorusuyla daha başka parlamıştır. Thales sormuştur bu ilk soruyu ve "su" diye yanıtlamıştır; diğer düşünürler de onu takip ederek aynı soruya farklı yanıtlar vermiştir. Bu düşünürler, Homeros ya da Hesiodos'un hikayeleriyle örülü geleneği soyarak ellerindeki kısıtlı bir gözlem malzemesiyle tarafsız bir gözlem yaparak doğayı okumaya çalışan ilk düşünce adamlarıdır. Daha derin bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Thales ve diğer Miletos düşünürleri mitolojinin tanrılarına ve mitolojiyle beslenmiş toplumun geleneklerine ilk sessiz başkaldırıcıyı gerçekleştiren insanlardır. İliklerine kadar birey olduklarını duyumsayan, ölümlü olduklarını bildikleri halde, ölümsüzce sürgit düşünme ve yaşamayı, hayal gücünün sınırlarını zorlamayı ilke edinen insanlardır; kendilerine anlatılan masallarla değil, akılla ve derin bir tutkuyla doğayı tanımak isteyen insanlardır; kısaca doğanın karşısında bilgili olmaktan ve edindikleri bilgiyi sevmekten görkemli bir haz alan insanlardı. Felsefe yavaş yavaş başlamıştı...

Peki, Thales ve diğer doğa düşünürleri felsefe sahnesinde görüldüğünde, Homeros ve Hesiodos, yani mitolojik düşünce bitmiş miydi? Hiç şüphesiz, hayır. Ama artık Homeroscu bir öykü, çoğu felsefecinin felsefeyi ve felsefe eğitimin önemini dile getiren örneklerine sadece birer malzeme oluşturunuyordu. Örneğin, Aristippos tüm dallarda eğitim görüp de felsefeyi bir yana itenleri, "Odysseus'un sadık karısı Penelope'nin taliplerine" benzetiyordu; çünkü, ona göre, bu tür insanlar bütün hizmetçi kızları elde etmişlerdi etmesine, ama evin hanımını, yani Penelope'yi henüz elde edememişlerdi.

Bölüm Soruları

- 1) “Arkhe nedir” sorusuyla geride bırakılan aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) İlk ilkenin ne olduğuna değişik yanıtlar arama çabası
 - b) Doğayı tanıma kaygısı
 - c) Felsefenin kendisi
 - d) Mitolojik yanıt arama kaygısı
- 2) Thales ve diğer doğa düşünürleri neden Sokrates-Öncesi düşünürler olarak adlandırılır?
 - a) Sokrates ve Sokrates-sonrası düşünürler gibi mitolojik hikâyelerle büyüdüğü için
 - b) Sokrates ve Sokrates-sonrası düşünürlerden öğretileri ve yöntemleri açısından farklı oldukları için
 - c) Mitolojik öyküleri felsefelerine temel yaptıkları için
 - d) Homeros ile Hesiodos’un geliştirdikleri felsefi düşünüşe sahip çıktıkları için
- 3) Aşağıdakilerden hangisi Arkhe’nin özelliklerinden biri değildir?
 - a) maddedir
 - b) her şey ondan çıkar
 - c) temel varlıktır
 - d) yaşam gücünden yoksundur.
- 4) Thales, “Her şey tanrılarla doludur” derken aşağıdakilerden hangilerini kasteder?
 - a) Yaşam gücü olmayan hiçbir şey yoktur.
 - b) Her şey canlıdır.
 - c) Doğada tanrısal olmayan hiçbir şey yoktur.
 - d) Doğada “Arkhe” diye bir şey yoktur.
- 5) Miletoslu Anaksimandros ile Anaksimenos’in “Arkhe nedir?” sorusuna verdikleri yanıt nedir?

a) apeiron-hava

b) kaos-kosmos

c) ateş-su

d) su-apeiron

6) Yedi Bilgeler sözleriyle en çok neyi aşlamak isterler?

a) tanrı sevgisi

b) sevgi

c) sükunet

d) adalet

7) Aşağıdakilerden hangisi Thales'in evrenin ilk ilkesinin "su" olduğunu söylemesine yol açan nedenlerden biri olamaz?

a) varlıkların tohumunun ve besininin nemli oluşu

b) bütün canlıların ve bitkilerin yaşamak için suya gereksinim duymaları

c) Deniz tanrısı Poseidon'dan korkması

d) varlıkların yaşamını sürdürebileceği ısyı üreten ve sürdüren nemin kaynağı olması

8) Aşağıdaki özelliklerden hangisi Anaksimandros'la ilgili olamaz?

a) gök cisimleriyle ilgili bilgi sahibi

b) coğrafya hakkında bilgi sahibi

c) Yunanın ilk güneş saatinin ve ilk yıldız haritasının yaratıcısı

d) Arkhe'ye ilk ateş diyen

9) Aşağıdakilerden hangisi Anaksimenos'in ilk ilkesi olan "hava" için söylenemez?

a) Hava ilk haliyle görünmez bir yapıdadır, ama hareket etmeye başladığında ve yoğunlaştığında görünür olur.

b) hava ilkin rüzgâr (veya buğu), sonra bulut, ardından da su olur ve en sonunda daha da yoğunlaşır ve kalınlaşır.

- c) Her şey havanın seyrelmesi ve yoğunlaşması sonucunda meydana gelir.
- d) Havanın en seyrek hali topraktır.
- 10) Aşağıdakilerden hangisi Miletos Okulu'nun doğa düşünürleri için söylenemez?
 - a) Bu düşünürler gerçek doğa bilimcileri değildir.
 - b) Miletos Okulu'nun düşünürleri Homeros ve Hesiodos'un takipçileriydi.
 - c) Bu düşünürler sadece bilimin doğuşunu müjdeleyen fikirlerin sahipleri idi.
 - d) Mitolojiden uzaklaşmayı ve bambaşka sulara yelken açmayı da göze almışlardır, ama henüz mitolojiye tamamen sırt çevirmemişlerdir.

Cevaplar

1)d, 2)b, 3)d, 4)a, b, c 5)a, 6)d, 7)c, 8)d, 9)d, 10)b

6. UZUN SAÇLI SAMOSLU: PYTHAGORAS

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 6.1.** Yunan-Doğu Sentezi
- 6.2.** Pythagoras'ın Öğrencisi Olmak

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Pythagoras “Philosophia ve Philosophos” kelimesini hangi manada kullanmıştır?
- 2) Pythagoras’ın karakteri ve eğitim şekliyle ilgili izlenimleriniz nelerdir?
- 3) Pythagoras için arkhe neden sayıdır?
- 4) Ruh göçü nedir?
- 5) Pythagoras’ın Yunan felsefe tarihindeki önemi nedir?
- 6) Pythagoras dendiğinde neden Pythagorasçılar anlaşılır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Yunan-Doğu Sentezi	Miletos Okulunun Arkhe'ye verdiği yanıtlardan daha değişik bir yanıt vererek ve arkhe'nin sayı olduğunu iddia ederek felsefeye yepyeni bir soluk getiren Pythagoras'ın Yunan düşüncesiyle Doğu'nun Bilgeliğini buluşturduğu öğretisi hakkında fikir sahibi olma	Pythagoras hakkında yazılmış felsefe tarihi kitaplarını okuyup onun felsefesi hakkında yapılan yorumları irdeleyerek
Pythagoras'ın Öğrencisi Olmak	Pythagoras'ın kendine özgü eğitim tarzını öğrenerek Yunanın ilk felsefe okulları hakkında izlenim edinme	Yunan felsefe okulları üzerine yazılı kitaplardan bilgi edinip bu okullardaki eğitim tarzını günümüz felsefe eğitimiyle karşılaştırarak

Anahtar Kavramlar

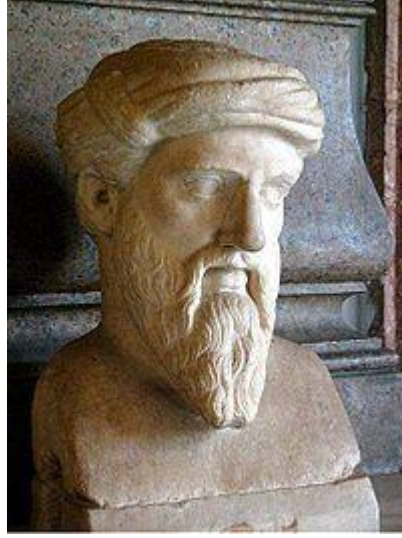
- Pythagoras
- Pythagorasçılar
- Kroton Okulu
- Ruh Göçü (Metempsychosis)
- Ipse dixit

Giriş

Miletos Okulu'nun sorduğu “arkhe nedir” sorusu, su, apeiron ve hava olarak ilk yanıtlarını bulmuştu. Bu sorunun yanıtı, felsefe tarihinin en ilginç düşünürlerinden biri olan ve *philosophia* (felsefe) kelimesini ilk kez kullanan Samoslu Pythagoras'la birlikte daha soyut bir alana, sayıya kaydı. Çünkü Pythagoras'a göre evrendeki her şeyin özü sayıdan, özellikle Bir'den (Monad) ibaretti. Buradan hareketle, bu bölümde Pythagoras ve Pythagorasçılarının genel karakteri, inançları, eğitim tarzları ve ruh göçü öğretileri üzerine bilgi verilecek ve sayı kavramından ne anladıkları irdelenecektir.

6.1. Yunan-Doğu Sentezi

Miletos Okulu'nun araştırdığı maddi tözün insan doğasındaki ahlaki yansısını, dolayısıyla devletteki yansısını bulma aşamasında ortaya çıkan¹ ve *Philosophia* (Felsefe) kelimesini ilk kez Yunan dünyasına ve dolayısıyla tüm Batı dünyasına tanıtmayla felsefe tarihinde önemli bir yer edinen Pythagoras (Πυθαγόρας), yaklaşık İÖ 570 yılında Ionia'da, Ege Denizi'nin bir adası olan Samos'da doğmuştur. Orta yaşlarında İtalya'nın güneyinde yer alan Kroton şehrine göçmüş ve burada kendi adıyla anılan yarı dinsel, yarı felsefi bir okulun kurucusu olmuştur. Kroton'un siyasi yaşamında da önemli roller üstlenmiş, ama bir isyan hareketi sonucunda bu şehirden sürülüp Metapontum yakınlarında bir yere yerleşmek zorunda kalmış ve hayatının son anına kadar da burada yaşamıştır.

Resim 21: Pythagoras

Kendisinin bizzat kaleme aldığı hiçbir eser günümüze kalmadığından, hakkında söylenenlerin çoğu ya çok abartılı övgülerle ya da alaycı yergilerle doludur. Kimliği ve düşünceleriyle ilgili antik metinlerin yazılı belgelere değil, sözlü aktarımlara dayanması ve her şeyden önemlisi Pythagoras'ın düşüncelerini sembolik bir dilde ifade etmesi, onun hakkında kesin ve sağlam bilgiler edinilmesini zorlaştırmıştır. Bu yüzden, özellikle de öğretileri söz konusu olduğunda bunların hangisinin birebir kendisinin, hangisinin öğrencilerinin ya da taraftarlarının olduğu hep tartışma konusu olmuştur.

Pythagoras ile ilgili bilgiler toplam altı ana kaynaktan elde edilmiştir ve bu kaynakların ilk üçü, Tarentumlu Aristoksenos, Messanalı Dikaearkhos ve Tauromeniumlu Timaios'a ait olup İÖ 4. ve 3. yüzyıla tarihlenen metinlerdir, diğer üçüyse, Diogenes Laertios, Porphyrios ve Iamblikhos'un İS 2. ve 3. yüzyıla tarihlenen metinleridir.²

Büyük adamların yaşamöyküleri de büyük olacağından, zamanında hem doğal görünümü hem bilgeliği hem de belagatli konuşmalarıyla insanları kendisine hayran bırakan

¹ Barker 1964: 53.

² Hermann 2004: 34.

Pythagoras bütün bu kaynaklarda adeta bir tanrı yerine konur ve yaşamöyküsü efsanelerle dokunur. Bu yüzden Pythagoras'ı ardılları olan ve Pythagorasçılar olarak adlandırılan diğer düşünürlerden ayırıp şahsen tanımak zor iştir.

Yine de klasik metinlerin ortak buluşma noktalarından hareket edilirse ve Pythagoras hakkındaki mitolojik söylemler şöyle bir silkelenirse, ortaya çıkan manzaranın hemen yüzeyinde felsefeyle hemhal olan kişilerin ezbere bildikleri o klişeleşmiş bilgilere ulaşılır:

“Felsefe (philosophia)” kelimesini ilk Pythagoras “bilgelik sevgisi (philia tes sophias)” kullanmıştır ve kendisine “bilge” demek yerine ilk kez “bilgelik dostu” (philosophos)” demiştir.

Felsefe tarihinde Thales ile başlayan Miletos Okulu geleneğini Yunan-Doğu düşüncelerinin adeta karması olan Kroton Okulu geleneğiyle geliştirmiş ve her şeyin kökenini maddi olmayan bir ilkeye, sayılara indirgeyerek Thales'ten ve diğer maddeci, monist düşünürlerden ayrılıp Orpheusçu öğretilere kaydırmıştır.

Pythagoras geometri ve aritmetik üzerine bir dehadır. Bir dik üçgende hipotenüsün karesinin dik kenar karelerinin toplamına eşit olduğunu ilk o keşfetmiştir.

Ruhun ölümsüzlüğü ve ruh göçüyle ilgili öğretiyi (metempsychosis) Yunan felsefesine ilk o tanıtmıştır.

Sabah Yıldızıyla Akşam Yıldızının birbiriyle aynı olduğunu ilk kez o açıklamıştır.¹

Pythagoras ile ilgili bu söylemler biraz daha silkelenip manzaranın biraz daha derinine inildiğinde, bu kez Pythagoras'ın Yunan-Doğu etkileşimli eğitimiyle ve kendisini hem felsefe, hem bilim, hem de din alanında eşit şekilde yetiştirilişiyle aslında dönemin Yunanının kulağına yabancı bir ses olduğu ve bu özgün sesiyle Güney İtalya kentlerinin sosyal ve siyasal tarihinde önemli bir rol oynadığı da ortaya çıkacaktır. Manzaranın dibine ulaşıldığında ise, ne öğrettiğinden çok, nasıl öğrettiği, Yunanın “Barbaros (Yabancı)” dediği ve bir o kadar da merak ettiği o yabancı diyarlardan edindiği bilimsel ve dinsel bilgileri ne şekilde aktarıp da öğrencisiyle arasında kopmaz bir gönül bağı, başka deyişle kendisine “ipse (bizzat kendisi)” ve söylediği her şeye “ipse dixit (bizzat o dedi)” dedirtecek kadar yoğun bir birliktelik kurduğu aydınlanır.

Pythagoras'ın her şeyin temelini sayıya, hatta bire indirgediği felsefesinin doğasında da zaten bu birlik açıkça kendini gösterir. Çünkü ona göre, şeyler arasındaki bağlantılar, sayılar arasındaki bağlantılara eşittir. Bunun da nedeni sayıların arasındaki bağlantıların her şey için geçerli, temel bağlantılar olmasıdır; dolayısıyla bir şeyi anlamak demek, diğerini de anlamak demektir. Bu yüzden iki, aslında bir ve aynıdır.²

Pythagoras Okulu'nun ana dayanağı olan bu düşünce, evrenin düzenini anlamayı kolaylaştırdığı gibi evrenin parçalarını, dolayısıyla insanın doğasını, onun kurduğu kentleri,

¹ Diogenes Laertios, 8.12-14.

² Hermann 2004: 16.

toplumları ve yasaları da anlamayı kolaylaştırır. Mutlak Bir (monad), sayısal düzene sarsılmazlık, tutarlılık ve değişmezlik katan en mükemmel öncülse, evrendeki her şey için en mükemmel öncüdür. Bu “Birden” sadece sayılar değil, aynı zamanda sayılar arasındaki bağlantılarla açıklanan şeylerin doğası çıkıyorsa,¹ o zaman “Bir’e” vakıf olmak her şeyin doğasına vakıf olmaktır. Çünkü Mutlak Bir’in kendiliğinden esnek, her yöne eğilip bükülen yapısı, onu pınar başını tutan bir kavram yapmakla kalmaz, düşünülebilir olan herhangi bir bileşimin yapı taşı haline getirir ve bu anlamda her şeyi birbirine benzer kılar. Şeyler parçalarına ayrılabilir, o parçaların her biri bir birim olduğundan, bölünmez olan doğalarını korurlar ve yeniden bir araya getirildiklerinde doğaları da yeniden bir bütün olur. Demek ki “Bir” merkezde olandır, her şey ona eklenebilir, her şey ondan çıkarılabilir ya da her şey yine ona geri dönebilir.²

Samoslular arasında küçük yaşlarından itibaren etkileyici görünümünden dolayı “uzun saçlı Samoslu,” olarak ünlenen³ Pythagoras’ın sayılar etrafında biçimlediği ve kendisinden sonra gelenlerin geliştirdiği bu öğreti, hiç şüphesiz Mısırlılardan öğrendiği geometriye, Keldanilerden öğrendiği astronomiye ve Fenikelilerden öğrendiği aritmetiğe dayanıyordu. Bu bilgileri almak ve ufkun ötesini görebilmek için on sekiz yaşlarında adasını terk edip elli altı yaşında geri dönünceye kadar önce Thales’in yanına, Miletos’a, oradan Mısır’a, oradan da Babil’e gitmiş, bilgeliğin tanrılara özgü olduğuna inandığı için kendisinin bilge değil de, bilgeliğin kapısında bir dilenci olduğunu düşünüp “philosophos (bilgi dostu)” adını şahsına daha yakıştıran evrensel bir iç yolculuğa çıkmış ve keşfedilmeye değer ne varsa keşfetmeye çalışmıştı.

Pythagoras’ın sayılar öğretisinin yanı sıra en önemli öğretisinden biri de ruh göçüyle ilgili öğretisiydi (metempsychosis: μετεμψύχωσις) ve aşağıda açıklanacağı gibi yaşamı sıkı bir perhizle geçirmek gerektiğine olan inancı da bu öğretiyle sıkı sıkıya bağlıydı. Pythagoras’ın ruh göçü öğretisi, ruhun bedenle birlikte ölmediğine sayısız bedenlere göç edip yeniden hayat bulduğuna inanmasından kaynaklanıyordu. Ona göre bu göçler sırasında ruh bazen insanların, bazen hayvanların, bazen bitkilerin bedenlerine giriyor ve yeniden diriliyordu; kendisi de bu göçü mükerrer defalar yaşamıştı.⁴ Hatta taraftarları onun öldükten sonra bir tanrı olduğuna bile inanmıştı.

Pythagoras Thales’in yanındayken yaşamının belki de en önemli dersini öğrenmişti: Zamanı iyi kullanmak. Bu yüzden, öğreneceğini öğrenmeden önce özellikle Thales’in tavsiyesine uyarak Memphis ile Juppiter tapınaklarının rahiplerince eğitilmek üzere Mısır’a yelken açmıştı. Zamanı iyi kullanmanın en iyi yolu, insanın uykuda geçirdiği kayıp saatleri geri kazanmaya çalışmasıydı. Uykunun aza indirilmesi ise beden için özel yiyecekler ve içeceklerle beslenmesiydi ve bu nedenle özel bir diyet şeklini öğrenmesi ve her şeyden önce şaraptan ve hayvani gıdadan uzak durması gerekirdi. Çünkü hazmı kolay olan yiyeceklerle

¹ Aristoteles, *Metaphysika*, 986a20, 987a20, 1083b11.

² Hermann 2004: 16.

³ Iamblikhos, 2.

⁴ Diogenes Laertios, 8. 3–4.

beslendiğinde, bedeni dirilecek, ruhu arınacak ve çalışmalarına daha dikkatli bir şekilde kendini verebilecekti.

Pythagoras diyet konusuna o kadar önem vermiş olacak ki, Mısır yolundayken önce Fenikelilerin en önemli şehirlerinden Sidon'a uğradı ve orada fizyolojist Moskhos'un soyundan gelen din adamlarıyla ve kutsal gizemleri yorumlamada usta keşişlerle sohbet etme imkânı buldu. Bir yandan onların yaşayış tarzlarını gözlemledi, bir yandan da tefekküre olan müthiş merakını Sidon'da ve civarındaki diğer büyük kentlerde kutsal sayılan değerlerin, tapınılan tanrıların gizemlerinin hepsini öğrenerek gidermeye çalıştı ve anladı ki Mısır aslında bütün Fenike gizem dinlerinin kaynağı. İşte o kaynağa bir an önce inme hevesiyle Sidon'dan Mısır'a gitmek için can attı, en sonunda Solon'a "Mısırlılarla karşılaştırılınca, onların yanında Yunanlılar hep çocuk," diye ders veren Mısırlı rahibin ülkesine ayak bastı.¹

Derler ki, yolculuğu boyunca hiçbir şey yiyip içmedi, sadece gemiye binerken sorduğu "Yolculuk Mısır'a mı?" sorusundan başka bir laf etmeyip sessizliğini korudu ve hiç uyumayıp zaman zaman şöyle hafifçe kendinden geçti.² Mısır'dayken her tapınağa girip çıktı, Mısır diniyle ilgili gerek rahiplerden gerekse peygamberlerden ayrıntılı bilgiler edindi ve tam yirmi iki yıl bu tapınaklarda yaşadı, zorlu yaşam koşullarına katlanıp tüm içtenliğiyle tanrıların gizemlerine ermeyi başardı.

Bu arada, astronomi ve geometri üzerine de derin araştırmalarda bulunmaktan hiç vazgeçmedi, ta ki Pers askerleri tarafından esir alınıp Babil şehrine götürülünceye kadar. Ama bu esaretini bile fırsata dönüştürmesini bildi ve astroloji, simya gibi bâtını bilgilerin üstatlarından, yani Zoroaster'in takipçileri Magoslardan (Magi) eğitim aldı ve yine onların sayesinde aritmetik, müzik ve bilimin diğer dallarıyla ilgili Yunan'ın henüz bilmediği türde bilgiler edindi. Sonra da yurdu Samos'a geri döndü.

Adanın yaşlı sakinleri bir zamanlar tanrısal esinle donatıldığına inandıkları ve bu yüzden tanrısal insan dedikleri (theios aner) Pythagoras'ı gördükleri anda tanıdılar ve yılların deneyimini belagatli üslubuna yansıtan konuşmalarını eskisinden daha büyük bir saygıyla dinlediler, hatta ada halkına resmi olarak ders vermesini ve bildiklerini onlarla paylaşmasını istediler. Matematikle ilgili bütün bilim dallarını Yunanlılara tanıtmak ve onları bu konulara aşina kılmak telaşında olan Pythagoras bu isteği seve seve kabullendi. Ama bilgilerini Mısır'da aldığı eğitime uygun olarak sembolik bir dille aktarmaya başlayınca, Yunanlıların bu tür bir öğretim biçimine oldukça yabancı kaldıklarını ve dikkatlerinin iyice dağıldığını anladı. Yine de yılmadı, çünkü ne de olsa Samos kendi memleketiydi ve o da yabancı diyarlardan öğrendiği matematiğin tadını Yunana tattırmaya kararlıydı. Başka tür bir eğitim tekniği denedi: Gymnasiodayken, top oyununda usta bir genç dikkatini çekmişti. Beden eğitimine çok düşküncü bu genç, ama beş parasızdı ve zor şartlar altında çalışmak durumundaydı. Genci kendisiyle birlikte çalışmaya ikna etti ve önce onun temel ihtiyaçlarını gidererek

¹ Solon Mısır'ı ziyareti ettiği dönemde, Sais kentinde tanrıça Neith'in rahipleriyle karşılaşır. Bu rahiplerin yahılarından biri Solon'a "Ah Solon, Solon, Siz Yunanlılar, hepiniz çocuksunuz, aranızda hiç yaşlı adam yok," der. Solon bununla ne kastettiğini sorunca, rahip ona şöyle yanıt verir: "Siz zihnen hep genç kalmışsınız. Kadim geleneklerden hiçbir bilgi miras kalmamış sizlere.;" *Platon, Timaios*, 22b.

² Iamblikhos, 3.

ruhunu para derdinden kurtarıp beden eğitimi için de ona gerekli desteği sağladı, sonra *abacus* üstünde göstere göstere, yavaştan aritmetiği ve geometriyi temelinden öğretmeye başladı. Hatta ilk başta gencin öğrendiği her bir sayı ya da şekil için ona üç gümüş sikke vermeyi bile göze aldı. Tabii genç öncelikle para kazanmak umuduyla başladı matematiğe, ama gün geçtikçe derslerine öyle içtenlikle sarılmaya başladı ki, en sonunda bu bilime kendini fena kaptırdı. Pythagoras gençteki ateşli tutkuyu görünce, yalandan kaynaklarının tükendiğini ve artık ona para veremeyeceğini söyledi. Ama o genç para kazanmasa da derslere devam etmek istediği belirtti ve bu konuda ısrar etti. Bunun üzerine Pythagoras, “Ama benim kendimi doyuracak kadar bile param yok,” dedi. Gencin yanıtı ise şöyle oldu: “İlerde senin masraflarını ben karşılarım ve leyleklerin yaptığı gibi yapıp bu iyiliğinin karşılığını sana öderim. Sıra bana geldiğinde, öğrettiğin her sayı için bu kez ben sana üç gümüş sikke veririm.”¹ Bu yanıt, Pythagoras için yeterliydi. Derler ki o genç atlet Pythagoras’ın Samos’taki en iyi öğrencisi oldu ve üstat ona Atletizm adındaki üç kitaplık bir eserini adadı, bu eserin satırlarında da ona sporda başarılı olması için kuru incir yerine etle beslenmesini tavsiye etti. Porphyrios bu gencin adının Eurymenes olduğunu ve Pythagoras’ın tavsiyelerine uyarak diğer atletler gibi peynir ve kuru incirle besleneceğine, farklı bir diyet uygulayıp her gün belli miktarda et yiyerek Olimpiyat oyunlarında bütün yarışmacıları geçecek kadar mükemmelleştiğini yazar.²

Pythagoras’ın Samoslu genci eğitme tarzı, onun hem zihinsel hem de ahlaki bilgilendirmeye önem verdiğini gösteren bir ayrıntıdır, ama önemlidir, çünkü Kroton’da kurduğu Okul’daki eğitim tarzı sırlara gömülü olduğundan, klasik metinlerde bu şekilde karşılıklı, birebir öğretimini gösteren başka bir ayrıntıya rastlanmamaktadır.

Pythagoras Samos’ta kaldığı süre boyunca, Yunanistan’ın değişik yörelerine, Delos’a Girit’e ve Sparta’ya gidip gelmiş, Delos’ta Apollo’na ibadet etmiş, diğerlerinde ise hukuk ve yasalarla ilgili bilgiler edinmeye çalışmıştır. Bu geziler sonrasında, Samos’ta “Pythagoras’ın Yarımdayesi” adıyla anılan bir Okul kurmuş ve burayı toplumun ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerin görüşülüp tartışılacağı bir mekân haline getirmiştir. Kendisi ise zamanının çoğunu kalabalıktan uzakta, yapay bir mağarada geçirmeyi yeğlemiş, gecesini gündüzünü felsefe ve bilime adanmış, ruhunu tefekküre dalarak yüceltmeye çalışmıştır. Bu arada ünü öyle yayılmıştır ki, Yunan’ın en mükemmel zihinleri onunla sırf tanışabilmek için yurtlarından kalkıp Samos’un yolunu tutmuştur. Ama Samoslular bunu fırsata dönüştürüp gelenleri kamu işlerinde çalıştırmaya kalkınca, Pythagoras felsefesini geliştirmek amacıyla toplumdan ayrı bir yerde yaşamanın, adanın temel ihtiyaçlarını karşılayamayacağını anlamış, biraz da adalıların eğitime pek meraklı olmadığını fark edince, yurdunu terk edip Güney İtalya’ya gitmeye ve orada yerleşmeye karar vermiştir.³

Pythagoras Güney İtalya’ya (Magna Graecia) vardığında, kendi yurdu diyebileceği yerin aslında böyle birçok bilim adamıyla kaynayan topraklar olması gerektiğini anlar. Bu düşünceyle yörenin en önemli şehirlerden biri olan Kroton’a gidip oraya yerleşir (yak. İÖ

¹ Iamblikhos, 5.

² Porphyrios, 15.

³ Iamblikhos, 5.

530). Yerleşir yerleşmez de saygın görünüşü ve sakin konuşma üslubuyla şehrin yönetiminden sorumlu yaşlılar meclisini etkisi altına alır. Onların ricasıyla önce gençlere, sonra da okul çağındaki çocuklara ve belki de en önemlisi kadınlara yönelik konuşmalar yapar. İlginç fikirlerle dolu ve birbirinden belagatli bu konuşmalarıyla kısa zamanda sadece şehir halkının kalbini kazanmakla kalmaz, civar şehir halklarının, hatta Yunanlı olmayan toprakların krallarının da akın akın Kroton'a gelmesini sağlar.

Pythagoras'ın Kent'in Homakoeion'unda (Dinleme Salonu) verdiği ilk söylev, kadınlı erkekli iki binden fazla insanı bir anda taraftarı haline getirir. Halk onu Apollo'nun soyundan gelen, insan bedenine girmiş bir tanrı olarak görür ve onun kendilerine nasıl adil ve ahlaki yaşayacaklarını öğretmek üzere gönderildiğine,¹ evrende kendilerine gizemli gelen bütün olayları, gezegenleri, yıldızları ve yörüngelerini doğru şekilde ondan öğreneceklerine inanır. Hatta dahası en iyi yönetim şeklini, halkın bir arada uyum içinde yaşaması için gerekenleri, kanunları, tanrı tapımını, ölümlere saygıyı, nefse hâkimiyeti, dostlar arasında malk-mülk ayrımının olmadığını, terbiyeyi, hangi hayvanların etini yiyip hangilerininkini yemeyeceklerini, kısaca bilgelik dostu insanın kafasını kurcalayan her şeyi Pythagoras'ın kendilerine açıklayacağına inanırlar ve öyle de olur. Çünkü Pythagoras'ın bütün anlattıklarının özü, bilimler aracılığıyla doğayı araştırmaya başlayan meraklı bir zihnin vaktiyle kör olan gözlerinin açılacağı ve aşına olduğu ya da olmadığı doğa olaylarını farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeyi öğrenip evrenin ilkelerinin ve ilk nedenlerinin farkına varacağıdır.²

İtalya'ya geldiği anda ve Sicilya'ya yaptığı geziler sırasında buralardaki şehirlerin birbirlerini köle konumuna düşürüp büyüğün küçük üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştığını anlamıştı. Bu yüzden kent sakinlerine hitaben yaptığı konuşmalarında onlara özgürlük sevgisini aşılama çabası ve taraftarlarıyla birlikte Kroton başta olmak üzere, Sybaris, Catanes, Rhegium, Himaera, Agrigentum, Taoromenas gibi kentleri baskıcı yönetimlerden kurtarıp özgürlüklerine kavuşturdu, hatta yasalar çıkartıp bu özgürlüklerini güvence altına aldı, ardından parti kavgalarını sonlandırdı ve her birini komşu krallıkların imreneceği örnek şehirler haline getirdi. “Mümkün olan her yola başvurup gerekirse kılıçla, gerekirse ateşle her tür musibeti kesip atmalı, bedeni hastalıktan, ruhu cahillikten, kenti fesatlıktan, yuvayı kavgadan kurtarmalı,” diyen Pythagoras'ın bu sözleri onun insan, kent ve yurt üzerine beslediği bütün düşüncelerini özetler nitelikteydi.

6.2. Pythagoras'ın Öğrencisi Olmak

Pythagoras'a göre siyasi ve felsefi düşünceleri hayata geçirmek için, her şeyden önce uygun bir eğitim ve öğretim tarzı oluşturmak gerekirdi. Bu yüzden Kroton'daki ilk işi kendi adıyla bir Okul kurmak ve kendine özgü bir eğitim tarzı belirlemek oldu. Çünkü zihninde şekillendirdiği siyasi ve dini kalkınma hareketini ancak kendi öğretileriyle yetişmiş seçkin bir öğrenci topluluğuyla başarabileceğine inanıyordu. Ona göre bir insanı eğitmenin en iyi yolu öncelikle onu iyi yönetilen bir kentin yurttaşı haline getirmektir. Bu yüzden kendisinden ders

¹ Iamblikhos, 6.

² Iamblikhos, 6.

alacak öğrencilerin seçiminde titiz davranıp hem kendisiyle hem de toplumuyla barışık, görgülü, anlama kabiliyeti yüksek ve hafızası çok kuvvetli insanları tercih etti. Seçtiği insanları kendine özgü sınavlardan geçirip içlerinden başarılı olanları bilimsel bilginin hemen hemen her dalında yetkin kılmaya çalıştı.

Pythagoras öğretilecek bilgilerin hiçbirinin boşa gitmemesi, öğrenen tarafından mutlaka anlaşılması ve hayata geçirilmesi gerektiğine inandığından, herkese her bilgiyi vermenin adil bir davranış olmayacağını düşündü. Çünkü anlaşılması öyle kolay olmayan, aksine yüksek idrak yeteneği gerektiren bilgilerin düşük kapasitedeki zihinlere akıtmanın ne kişinin kendisine bir hayrı dokunabilirdi, ne de onun içinde yaşadığı toplumun genel hissiyatına. Bu nedenle ilkin öğrencilerin algı düzeylerine göre sınıflandırılması ve herkese hak ettiği kadar bilginin verilmesi eşitlikçi bir toplum için birincil koşuldu.¹

Pythagoras'ın öğrencisi olmak demek, hem zihinsel hem de ruhsal anlamda katı kuralları olan bir yaşamı da göze almak demektir. Bu yüzden Pythagoras kendi kurallarına ve yaşam şartlarına uyum gösterecek insanlara öğrencisi olma hakkı tanırdı. Bu hakkı tanıırken göz önünde bulundurduğu birtakım ölçütler söz konusuydu, her şeyden önce öğrenci adaylarının ana babası ve akrabalarıyla olan ilişkilerindeki tutumunu gözlemlerdi, oturup kalkmasına, konuşacağı ya da susacağı yeri bilip bilmediğine, yerli yersiz gülüp gülmediğine bakardı. Sonra, insanlarla ilişkilerinde beklentilerine, onlarla konuşma tarzına, gün içinde boş zamanlarını nasıl değerlendirdiğine, nelere sevinip nelere üzüldüğüne dikkat ederdi. Yürüyüşünden tutun da, yüzündeki en ufak mimiklerine kadar öğrencisini analiz eder, bu tür ifadelerin kişinin ruhundaki düşünceleri açığa çıkardığına inanırdı. Gözüne kestirdiği öğrencisini tam üç yıl kendi başına bırakıyormuş gibi görünür, ama gizliden gizliye onun bütün yapıp ettiklerini, dayanıklılığını, tutarlılığını gözetlerdi. Bu aşamada en çok da öğrencisinin gönlünün dış dünyanın nimetlerine, şan ve şöhrete kayıp kaymadığına bakardı. Nezaket ve yumuşaklık en önemli değerlerdi onun için. Utanmazlığa, arsızlığa, saygısızlığa, ölçüsüzlüğe, tembelliğe ve ahlaksızlığa ise tahammülü yoktu. Bu tür sınavlarından başarıyla çıkan öğrencisini okuluna çağırır ve o andan itibaren de tam beş yıl sürecek bir suskunluğa (quinquennale silentium) mahkûm ederdi ki, zafierlerin belki de en zoru olan dilini tutmayı öğrenebilsin ve bir konuşma adabı edinebilsin.²

Pythagoras'ın seçtiği öğrenciler ilkin *auditorium* (homakoeion) adı verilen salonda toplanır ve derslerini keten bir perdeyle ayrılmış özel bir bölmede veren Pythagoras'ı sadece dinlerlerdi. Dinleme aşamasında başarılı olanlar Pythagoras'ın birebir verdiği derslere kabul edilir, diğerleri ise evvelce olduğu gibi onun sadece sesini işitip ilkelerini dışarıdan dinlemeye devam ederdi.

Böylece, Pythagoras'dan herkese açıklanmayan özel bilgileri edinenler (esoterici) ve dışarıdan onun sesini işitip temel bilgiler edinenler (exoterici) olmak üzere iki temel sınıf

¹ Iamblikhos, 18.

² Iamblikhos, 17

oluştı. İlk sınıftaki öğrenciler Pythagorei (Pythagoras'ın has öğrencileri), ikinciler ise Pythagoristae (Pythagoras'tan esinlenenler) olarak anıldı.¹

Pythagoras'ın has öğrencilerinin arasında şahsi mal-mülk diye bir şey yoktu, bu yüzden hepsi önce Pythagoras'ın “dostlar arasında her şey ortaktır (amicorum omnia communia)”² düsturunu bellemek zorundaydı. Bu aynı zamanda zihinsel birlikteliğin de ilk şartıydı. Hepsi bir arada, büyük bir uyum içinde yaşamak ve Pythagoras'tan esinlenenlere her zaman örnek olmak zorundaydılar.

Pythagoras'tan esinlenenler ise ebeveynleriyle birlikte yaşamaya devam edebilirlerdi, ama ortak olan derslerde ya da sosyal etkinlikler de diğerleriyle bir araya gelip kurallara uygun hareket etmek zorundaydılar.

Pythagoras'ın has öğrencileri (mathematici) ve dinleyici konumundaki (acusmatici) öğrencileri daha sonra iki tür felsefenin gelimine öncülük etti. Dinleyiciler, Öğrencilere göre bir alt sınıftı ve Pythagoras'ın şahsından değil de, onun bir öğrencisi olan Krotonlu ya da Metapontumlu olarak bilinen Hippasos'tan ders aldıkları söylenirdi. Bu yüzden kendilerini Pythagorasçı olarak adlandıran öğrenciler gerçek Pythagoras felsefesini sadece kendilerinin bildiğini, diğerlerinin felsefesinin yapay bir model üzerinde kurulup geliştiğini iddia ettiler.

Dersler Pythagoras'ın doğruluğu sınanmamış ilkelerinden ya da “bunu yap, şunu yapma” türündeki buyruklarından ibaretti ve her öğrenci en başta bu derslerde işittiklerini tanrı sözü gibi bir sır olarak tutulması gerektiğini öğrenirdi. Bu yüzden işittikleri üzerine açıklama talep etmenin, bunlar hakkında konuşmanın ya da tartışmanın veya bunları kendilerinden olmayan insanlara açıklamanın sınırı aşmak olacağına inanırdı. Her öğrenci için susmasını öğrenmek yaşamın ilk dersiydi ve her biri önce susacağına dair yemin ederdi. Öyle ki konuşmalarıyla ünlü Isokrates bile Pythagoras'ın bu konudaki eğitiminin hakkını teslim edip “onun öğrencilerinin hitabette büyük ün kazananlardan çok kendi sessizliklerine hayran olduklarını” vurgulamaktadır. Onların görevi söylenenler üzerinde kendi kendilerine düşünüp bunları bilgelikle donanacakları kıvama getirtmekti. Bu görevi hakkıyla yerine getirmenin ödülü ise Pythagoras'ın birebir öğrencisi olmaktı; yerine getiremeyenlerin ödülü ise mallarının iki katına sahip olmak, ama o andan itibaren diğer öğrencilerce ölü olarak adlandırılmak ve halktan biriymiş gibi muamele görmektir.³

Genel derslerde öğrenilenler, “Nedir?” “En temel olan nedir?” “Ne yapmak ya da ne yapmamak gerekir?” gibi üç sorunun yanıtları olan düsturlardı: Örneğin, “Kutlular adası, yani Güneş ve Ay nedir?; En doğru olan şey nedir? Kurban kesmek; En bilge olan nedir? Sayı; İnsan için en fazla beceri gerektiren sanat nedir? Hekimlik; En güzel olan şey nedir? Uyum;

¹ Iamblikhos, 18.

² Platon, *Politeia*, 424a, 449c, 462a–b.; P. Shorey (trans.; ed.), Platon, *Republic*, London: W. Heinemann, 1930.

³ Iamblikhos, 17.

En güçlü olan şey nedir? Zihin; En mükemmel şey nedir? Mutluluk. En doğru söz nedir? İnsanların hepsinin ahlakı bozuktur,” gibi.¹

Yapılması ya da yapılmaması gerekenler ise, buyruklar şeklinde verilir ve öğrenciden bunun nedenini kendisinin bulması beklenirdi: Örneğin, “yüreğini kemirme; tahıl kilesinin üstüne oturma; yükü indirene değil, kaldırına yardım et; yüzüğünde tanrı imgesi olmasın; yolun dışında yürüme; sağ elini kolayca uzatmaktan kaçın; sivri bıçağı kendinden uzak tut; yurdundan ayrılırken dönüp sınıra bakma,” gibi.² Pythagoras’ın eğitim biçimiyle ilgili bilgi veren sonraki dönemlerin metinlerinde bu buyrukların çoğu nedenleriyle birlikte verilmiştir: Örneğin, “İnsanlar çocuk doğurmak zorundadır, çünkü arkamızda tanrılara ibadet edecek nesiller bırakmalıyız; Üstünde tanrı imgesi olan yüzük takmayın, çünkü kirletirsiniz; bu tür imgeler sadece evlere yakışır; Hiçbir kadına kötü davranmayın, çünkü kadınlar da tanrıların tapınıcılarıdır; Ak horoz kesmek caiz değildir, çünkü bu hayvan Ay için kutsal olduğundan ve zamanı bildirdiğinden o da tanrıların tapınıcısıdır; Yaralanmak ve yaraları teşhir etmek iyi bir harekettir, ama bunlar insanın arkasında değil de, göğsündelerse; İnsan ruhu öldürülmesi caiz olmayanlar dışında her hayvanın bedenine girer çıkar; bu yüzden kurban edemeyeceğimiz cinsteki hayvanları yememeliyiz;³ Ekmeği bölmeyin, çünkü ekmek dostları biraraya getirir;⁴ Ateşi bıçakla karıştırmayın, çünkü bu şekilde güçlülerin öfkelerini ve kibrini kabartmış olursunuz. Terazinin üstüne basma, çünkü adaleti ve eşitliği çiğnemiş olursun,” gibi.⁵

İşte bütün bu düsturlar ve buyruklar, başka deyişle öğrencinin işiterek öğrendiği şeyler (akousmata) aslında birer semboldü (symbolon) ve içeriğinde hem zihinsel hem de ruhsal gelişime yönelik ilkeler barındırıyordu; ama bunların bazıları sadece Pythagoras’ın has öğrencilerine açıklanırken, çoğu açıklanmadan bırakılır ve öğrencinin mantık yürütüp bunların nedenlerini kendi kendine bulması beklenirdi.⁶ Bu konuda Pythagoras’ın tavrı, adeta bir hekimin tavrını andırırdı; nasıl ki bir hekim hastalarını tedavi ederken tedavinin ayrıntılarına hiç girmeden onları sağlıklarına kavuşturur, işte aynı şekilde o da ahlaksal ya da düşünsel ilkeleri sembolik olarak aktarır ve öğrencisinin zihninde uyanan neden böyle sorusuna kendisinin yanıt vermesini beklerdi, yani onun ruhsal sağlığına kavuşması için kendi kendine tedavi olması gerektiğine inanırdı.⁷

Pythagoras’ın düşünceleri kadar yaşayış şekli de öğrencileri için yüce bir örnekti. Bu yüzden tıpkı onun gibi her sabah yataktan kalkar kalkmaz tek başlarına tapınaklar ya da korular gibi ıssız ve sessiz yerlere yürüyüş yaparlardı, böylece kalabalıktan uzakta zihinsel dinginliğe, iç huzuruna kavuşacaklarına inanırlardı. Bu yürüyüşler aynı zamanda onların derslerde öğrendiklerini kendi kendilerine düşünme ve bu konuda mantık kurallarına uygun çıkarımlar yapmalarına da olanak tanırırdı.⁸ Daha sonra yine tapınaklarda ya da benzeri

¹ Iamblikhos, 18.

² Diogenes Laertios, 8.17.

³ Iamblikhos, 18.

⁴ Diogenes Laertios, 8.34-5.

⁵ Diogenes Laertios, 8.18.

⁶ Iamblikhos, 18.

⁷ Iamblikhos, 18.

⁸ Iamblikhos, 20.

mekânlarda biraraya gelirler, değişik disiplinler, öğretiler ve görgü kuralları üzerine sohbet ederlerdi. Ruhsal olduğu kadar bedensel sağlığa da çok önem verdiklerinden, vücut bakımına özen gösterir ve spor yaparak dinç kalmaya çalışırlardı. Kimi zaman koşup kimi zaman da bahçelerde ya da korularda güreş tutarlar ya da ellerindeki ağırlıklarla atlama alıştırılmaları yaparlardı. Gün içinde bal ve akdarıdan yapılma ekmekle beslenirler, şaraptan uzak dururlardı. Yemek sonrasında yasalar doğrultusunda yabancıları ya da konukları ilgilendiren siyasal ve iktisadi meseleleri halletmeye çalışırlardı. Bu onlar için önemli bir görevdi ve yemek sonrası toplumsal işler için en uygun saatti. Akşam olunca yine yürüyüşe çıkarlardı, ama bu kez sabahki gibi tek başlarına değil, birkaç gruba ayrılarak yürürler ve öğrendiklerini hatırlayıp özgür sanatlarla ilgili fikir alışverişinde bulunurlardı. Ardından yıkanır ve yemekhanede toplanıp dini görevlerini yerine getirdikten sonra, güneş batarken ekmek ve yanında katık olarak çiğ ya da pişmiş sebzeden oluşan yemeklerini yerlerdi. Zaman zaman da yenmesi caiz olan hayvanların etini yer, nadiren balığı tercih ederlerdi. Gerçi sonraki dönemlerde, Empedokles ve diğer Pythagorasçı ardıllar ruh göçüne olan inançlarından, etten tümüyle uzak durmuşlardır. Pythagoras'ın gaza neden olup mideyi rahatsız ettiğinden baklayı da öğrencilerine yasakladığı bilinir.¹

Öğrenciler için akşam yemeği bittikten ve yine dini adetler yerine getirildikten sonra okuma saati başlardı. İçlerinden en yaşlısı ne okunacağına karar verir, en genciye karar verilen metni okumaya başlardı. Ardından yine en yaşlı olan topluluğa ahlaki tavsiyelerde bulunur ve hepsi birlikte uykuya çekilirdi. Öğrenciler uykuya çekilmeden önce Pythagoras her defasında onlardan kendilerine şu soruları sormasını isterdi: “Nerede yanlış yaptım? Ne yaptım? Hangi ödevimi savsakladım?”²

Pythagoras ve öğrencileri ketenden bembeyaz ve tertemiz giysiler giymeye özen gösterirler, aynı şekilde bembeyaz ve tertemiz yataklarda uyurlardı. Yatak örtüleri yünden değil, ketendendi, çünkü avlanmak onlara göre haramdı.³ Toplumsal düzeni korumak adına evlilik kurumunun ve çocuk sahibi olmanın öneminin de hepsi farkındaydı. Pythagoras'ın Hades'e indiğinde ceza çeken insanlar arasında kadınlarıyla yatmaktan kaçınanlar olduğunu da söylemesi,⁴ kulaklarına küpe olduğundan, kadınlarına karşı her zaman şefkatli davranırlardı. Aynı şekilde, üstatlarının “daimonlardan önce tanrılara, insanlardan önce kahramanlara, insanlar arasında da önce kendi anababana saygı göster,” ya da “yasaya yardımcı ol, yasa dışı olanla daima savaş,” veya, “öfkeliyken ne bir şey söyle, ne de yap,”⁵ gibi buyruklarına da harfiyen uyarlardı.

Pythagoras'ın Kroton'daki Okulu, Güney İtalya'nın siyasi tarihinde iki ya da üç kuşak etkin bir rol oynadı. Hem eski hem de çağdaş tarihçiler onun Okulunda verdiği ahlak eğitiminin askeri başarıyı körükleyici etkisinin, Kroton'un zengin komşusu Sybaris'i İÖ 450 yılında bozguna uğratmasında ve o tarihten başlayarak bölgede en çok sözü geçen kent kılmasında büyük önemi olduğuna inanırlar. Polybios'un, Pythagorasçıların Güney

¹ Diogenes Laertios, 8.24, 19.

² Diogenes Laertios, 8.22.

³ Iamblikhos, 21.

⁴ Diogenes Laertios, 8.21.

⁵ Diogenes Laertios, 8.23.

İtalya'daki buluşma yerlerinin (syndria) yerle bir edildiğini anlattığı satırlarındaki “her kentin önderleri yaşamını yitirdi,” şeklindeki ifadesinden, bölgenin her kentinde birer Pythagorasçı önder olduğu ve böylece sayılarının epeyce artmış olduğu ve toplumsal ve siyasi yaşamda etkin bir rol oynadıkları açıktır. Ancak bu etkin yayılımın yıkımını da beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü Pythagorasçılar'ın yürüttüğü siyasetle bölge halkları üzerinde söz sahibi olmaları, karşıtlarının sayısını da artırtıkça arttırdı ve en sonunda Pythagoras'ın Kroton'dan kaçıp Metapontum kentine sığınması ve orada yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan adeta bir halk ayaklanması yaşandı. Bu olaydan sonra, Pythagorasçılar'ın her biri bir yere dağıldı, çoğunlukla da Yunan anakarasına sığınmak zorunda kaldı; ta ki, Platon'un felsefe sahnesine çıktığı İÖ 4. yüzyılın başlarında, yeniden ve bu kez Tarentum kentinde başat bir rol üstlenene ve devletin üst kademelerinde değişik makamlara seçilinceye kadar.¹

Pythagorasçıların bu dağılımı, adeta bir gizem dini mensubuymuş gibi kimseye söylemeyeceklerine yemin ettikleri ilkelerin de (akousmata) yavaş yavaş dağılmasına ve hatta yukarıda da söz ettiğimiz şekilde, nedenleriyle birlikte açıklanmasına yol açtı. Bu durum, hiç kuşkusuz, Pythagoras öğretisinin bilimsel ve felsefi içeriğinin de açığa vurulması demektir. Böylece, herkes artık ruhun ölümsüz olmasının nedeninin, evrendeki her şeyin belli döngüler sonucunda yeniden meydana gelmesinden, her şeyin aynı ailenin (homogenes) birer üyesi olarak doğmasından kaynaklandığını öğrendi.² Oysa, zamanında Pythagoras yolda yürürken bir köpeğin dövuüldüğünü gördüğünde ve “Dur, vurma köpeğe! Çığlıklarından tanıdım, bir dostumun ruhu var içinde,” dediğinde, ne demek istediği bu kadar rahat anlaşılamıyor ve insanların yüzünde sadece hafiften, alaycı bir tebessüm belirliyordu.

Pythagorasçıların sessizliklerini bilim ve felsefenin gelişmesi adına bozmuş olmaları, kendilerinden sonra gelen önemli filozoflara, hatiplere ve edebiyatçılara da ışık tuttu. Pek çok diyalogunda değişik şekillerde kendilerini anan Platon, bir yandan *Devlet*'inde Pythagoras'ın geliştirdiği eğitim düzenini içten içe model alırken, Pythagorasçıların astronomi, geometri, aritmetik ve müziğin “kardeş bilimler,” olduğuna dair sözlerini bütün samimiyetiyle kabullenip Ortaçağ eğitiminin bir kolu olan “quadrivium'un” temellerini onlar üzerinden atmış oldu.³ Pythagoras'ın sesi, Ovidius sayesinde Roma'nın duvarlarından da yankılandı, çünkü Ovidius *Metamorphoses*'inde onu kral Numa'nın akıl hocası olarak görüp 15. Kitabının büyük bir bölümünü Pythagorasçıların geliştirdiği düşüncelere ayırdı ve üstatlarını Roma kralı Numa'nın kişiliğine bürüyüp Romalılara tavsiyelerde bulundu. “Ey Ölümlüler,” dedi, “caiz olmayan yiyeceklerle, sakın murdar etmeyin bedenlerinizi, size zararı dokunanları yok edin; yok edin, ama asla yemeyin; sağlıklı gıdaları seçin ve asla etle beslenmeyin! ..Ruhlarımız ölümsüzdür; eski ikametgâhlarını terk ettikleri anda hep yeni bir mesken bulurlar kendilerine, dirilip yeniden yaşama katılınsınlar diye.”⁴

¹ Kahn 2001:7.

² Porphyrios, 19.

³ Kahn 2001:13.

⁴ Ovidius, *Metamorphoses*, 15.75-76; 158-159.

Pythagoras'ın keten perdesini aralayıp da onunla yüz yüze gelmiş veya onun öğretilerinden kana kana içmiş olan her öğrencisinin, gerek yaşadığı çağda, gerekse daha sonraki çağlarda etkisini hep bir şekilde duyuran hocalarıyla gururlanması çok doğaldır; onun sembolik dilini çözümlemiş olmak onlar için bir ayrıcalık, ağzından çıkan her kelimenin altındaki asıl manayı kavramış olmak ayrı bir hazdır. Bundan dolayıdır ki, yakınlarına yazdıkları mektuplarda hep ne kadar şanslı olduklarını belirtmişler,¹ bundan dolayıdır ki, yeryüzündeki akıl sahibi varlıkları *tanrılar, insanlar ve Pythagorasçılar* diye üç guruba ayırırken, kendilerini hem tanrılardan hem de insanlardan ayrı bir yere koymuşlardır.² Sayılar her şeyde ortak olan ilkeyse, onlar da üstatlarının doğasına ortaklar, zaten bu nedenle birbirlerine halka halka kenetlenmişler ve “ipse dixit: kendisi öyle dedi,” derken üstatlarının dilinden dökülenleri kanıt olarak ileri sürmekte bir sakınca görmemişler, onun felsefesinin dışsal bir kanıtı gerek duymayacak kadar saygın olduğuna inanmışlardır. Pythagoras dendiğinde hemen Pythagorasçıların anlaşılması işte bu yüzdendir ve işte bu yüzden öğrencinin ağzından bir söz çıktı mı, o söz öğrencinin kendi keşfi olsa bile, öğrenci bunu üstadın eğitimine borçlu olduğunu bildiğinden, kendisi sözün arkasına geçmiş, üstadını öne çıkarmıştır.

¹ Diogenes Laertios, 8.15.

² Iamblikhos, 31; Aristoteles, fr.192.

Uygulamalar

- 1) Miletos Okulu düşünürleriyle Pythagoras'ı karşılaştırın.
- 2) Pythagoras'ın Doğu'ya yaptığı seyahatler hakkında ayrıntılı bilgi edinin.
- 3) Pythagoras'ın şahsında “bilge” olmanın anlamını irdeleyin.
- 4) Pythagorasçılarının aldığı felsefe eğitimi ile günümüz felsefe eğitimini kıyaslayın ve bu konuyu bölüm arkadaşlarınızla tartışın.
- 5) “Ipse dixit” ifadesini felsefede usta-çırak ilişkisi açısından değerlendirin.

Uygulama Soruları

- 1) Pythagoras'ın Yunan felsefesindeki önemi nedir?
- 2) Pythagoras'a göre "Sayı" neden ilk ilkedir?
- 3) Pythagoras Okulunun özellikleri nelerdir?
- 4) Pythagoras'ın eğitim tarzının yararları ya da zararları nelerdir?
- 5) Pythagoras dendiğinde neden Pythagorasçılar anlaşılır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Felsefe tarihinde Miletos Okulu düşünürlerinin sorduğu ilk felsefi soru, yani “arkhe nedir” sorusu, Pthagoras ile değişik bir yanıt bulur ve *arkhe* daha soyut bir ilkeye indirgenir. Pythagoras için arkhe, sayıdır. Çünkü ona göre, şeyler arasındaki bağlantılar, sayılar arasındaki bağlantılarla aynıdır. Bir şeyi anlamak demek, diğerini de anlamak demektir. Bu yüzden iki, aslında bir ve aynıdır. O halde, sayılar arasındaki bu birlik toplumun her katmanında kendini açığa vurmalıdır. Bunun sırrı da, uygun bir eğitim tarzı ile bu birliğin özünü idrak edecek bilgiler yetiştirmektir.

Bölüm Soruları

- 1) Pythagoras'ı Miletos Okulu düşünürlerinden ayıran temel özellik aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) İlk ilkenin hava olduğunu düşünmesi
 - b) Bir felsefi okul kurmuş olması
 - c) Her şeyin kökenini maddi olmayan bir ilkeye, sayıya indirgemiş olması
 - d) Her şeyin ilk ilkesinin hava ve su olduğunu iddia etmesi
- 2) Pythagoras kendisini hangi sıfatla tanımlamıştır?
 - a) philosophia: felsefe.
 - b) philosophos: bilgelik dostu.
 - c) sophos: bilge.
 - d) sophia: bilgelik.
- 3) Pythagoras'ın sayı kuramına göre, aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - a) Mutlak Bir (Monad) evrendeki her şey için en mükemmel öncüdür.
 - b) Bire vakıf olmak, evrendeki her şeye vakıf olmaktır.
 - c) Mutlak Bir (Monad) düşünülebilir her bileşimin yapı taşıdır.
 - d) Mutlak Bir'den her şey çıkar, ama ona geri dönemez.
- 4) Pythagoras'ın Kroton Okulu'nun kurmadaki temel gayesi nedir?
 - a) Zihnindeki siyasi ve dini kalkınma hamlesini ancak kendi eğitim yöntemiyle yetiyecek olan felsefecilerin başarabileceğine inanması
 - b) Thales'in ilk ilkeye "su" demesini yanlış olarak değerlendirmesi
 - c) Miletos Okulu'ndan yetişen öğrencilerin eğitim düzeylerini yeterli bulmaması
 - d) Anaksimenes'in görüşleri üzerine kurulacak bir okulun toplumun siyasi ve dini kalkınmasında başat rol oynayacağını düşünmesi
- 5) Pythagoras'ın ruh göçü öğretisi (metempsychosis) hangi inanca dayanıyordu?
 - a) Ruhun bedenle birlikte öldüğü inancına

- b)** Öldükten sonra tanrı olunacağına dair inanca
- c)** Ruhun bedenle birlikte ölmediğine ve sadece hayvanların bedenlerine girebileceğine dair inanca
- d)** Ruhun bedenle birlikte ölmediğine, sayısız bedenlere göç edip bir şekilde yeniden hayat bulduğuna dair inanca.
- 6)** Pythagoras'ın Thales'in yanındayken öğrendiği en iyi ders hangisiydi?
- a)** zamanı iyi kullanmak
- b)** ölçülü olmak
- c)** ahlaklı olmak
- d)** arkhe'nin su olduğu konusunda bilgilenmek
- 7)** Aşağıdakilerden hangisi Pythagoras'ın felsefesindeki mistik özelliğin sebebi değildir?
- a)** Magos'lardan eğitim alması
- b)** Zoroaster'in düşünceleriyle yetişmesi
- c)** Mısır'daki rahiplerle teşrikimesaisi
- d)** Yunan aklı
- 8)** Pythagoras'ın Samoslu genci eğitme tarzı, onun eğitiminde hangi unsurları ön plana aldığını gösterir?
- a)** Hem zihinsel hem de ahlaki bilgilendirmeyi
- b)** Hem zihinsel hem de bedensel açıdan güçlü olmayı
- c)** Hem zihinsel hem de adli bilgilendirmeyi
- d)** Hem bedensel hem de hukuksal bilgilendirmeyi
- 9)** Pythagoras'ın öğrencisi olmanın başlıca anlamı nedir?
- a)** Arkhe'nin sayı olduğunu öğrenmek
- b)** Her şeyin temelinde ateş olduğunu öğrenmek
- c)** Hem zihinsel hem de ruhsal anlamda katı kuralları olan bir yaşamı da göze almak

- d)** Hayatta nelere üzülp nelere sevineceğini bilmek
- 10)** Pythagoras'ın öğrencilerine ne ad verilirdi?
- a)** Özel bilgiler edinenlere esoterici, temel bilgi edinlere exoterici
- b)** Özel bilgiler edinenlere exoterici, temel bilgi edinlere esoterici
- c)** Dışarıdan sadece onun sesini işitenlere homakoeion, özel eğitim şansı yakalayanlara esoterici
- d)** Dışarıdan sadece onun sesini işitenlere ve özel eğitim şansı yakalayanlara esoterici

Cevaplar

1)c, 2)b, 3)d, 4)a, 5)d, 6)a, 7)d, 8)a, 9)c, 10)a

7. SON IONIALILAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 7.1.** Sivri Dilli Bir Rhapsodos: Ksenophanes
- 7.2.** Karanlık Bir Filozof: Herakleitos

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Rhapsodos kimdir?
- 2) Ksenophanes neden bir Rhapsodos olarak anılır?
- 3) Ksenophanes'in tanrı anlayışının özellikleri nelerdir?
- 4) Herakleitos'a "Karanlık" sıfatının yakıştırılmasının sebepleri nelerdir?
- 5) Herakleitos neden "ilk ilke, ateştir," der?
- 6) Herakleitos'un felsefi öğretisinin asıl amacı nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sivri Dilli Bir Rhapsodos: Ksenophanes	Ksenophanes'in Homeros ve Hesiodos'tan çok farklı olan tanrı anlayışı hakkında bilgi edinme	Ksenophanes üzerine yazılı kaynaklardan ayrıntılı bilgi edinip onun tanrı anlayışı ile mitolojik tanrı anlayışı arasındaki farkı irdeleyerek
Karanlık Bir Filozof: Herakleitos	Hem üslubu hem de ileri sürdüğü görüşlerin yoruma açık olmasıyla Yunan felsefesinin “karanlık filozofu” olarak anılan Herakleitos'un gizemli öğretileri hakkında bilgi edinme	Herakleitos'tan kalan fragmanları okuyup her biri üzerinde ayrıntılı bir çalışma yaparak ve sorgulayarak

Anahtar Kavramlar

- Ksenophanes
- Rhapsados
- Toprak
- İnsan Biçimli Tanrı
- Tek Tanrı Fikri
- Herakleitos
- Ateş
- Karşıtlıklar
- Savaş

Giriş

Bu bölümde Kolophonlu bir Rhapsodos (gezgin ozan) olarak ünlenen Ksenophanes'in "arkhe nedir?" sorusuna verdiği yanıt ve kendine özgü üslubuyla yarattığı eleştirel felsefe öğretisi üzerinde durulacak; Ionia felsefesinin son düşünürü olan ve Yunan felsefesinde anlaşılması güç üslubuyla "karanlık filozof" olarak ayrı bir yer edinen Herakleitos'un arkhe hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

7.1. Sivri Dilli Bir *Rhapsodos*: Ksenophanes

Pythagoras'ın ölümüyle ve Miletos kentinin İÖ 494 yılındaki yıkımıyla birlikte Sokrates Öncesi Dönemin ilk yarısı kapanmıştır.¹ Bundan sonraki neslin düşünürleri artık sadece bilimin nüvelerini taşıyan kişiler değil, aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla felsefecidir.² Miletos'un kuzeyinde yer alan, günümüz İzmir'inin yakınlarındaki Kolophon şehrinde doğan Ksenophanes de (Ksenophanes: Ξενοφάνης) bu felsefecilerin ilkidir (İÖ yak. 570-470); hatta felsefeci olmakla da kalmayıp aynı zamanda sosyal ve siyasal konularda acımasız eleştiriler yapan bir şair ve ilahiyatçıdır. Bazıları onun kimsenin öğrencisi olmadığını, bazıları da Atinalı Boton'un ya da Arkhelaos'un öğrencisi olduğunu söylemiştir.³

Pythagoras gibi, Yunan kültürünün doğu ve batı ayakları arasında bir köprü olmuş olan Ksenophanes, yirmili yaşlarında doğduğu kentten sürgün edilmiş ve gezgin bir ozan olarak (rhapsodos) hem kendisinin hem de başkalarının şiirlerini okuyarak tam 67 yıl Yunanistan'ın çeşitli kentlerini dolaşıp durmuştur.⁴ Sicilya'da yaşamıştır, Zankle ve Katane'de yaşamıştır ve en nihayet Elea'ya yerleşmiş ve orada bir felsefe okulu kurmuştur.

Miletos Okulu gibi o da kendi evren anlayışını ortaya koymuş ve temel elementin ne su, ne de hava olduğunu belirtmiştir. Ona göre temel element topraktır, “çünkü her şey topraktan hayat bulmuştur ve toprakta son bulacaktır.”

Ksenophanes'in fosillerle ilgili yaptığı gözlem de bilim tarihinde yerini almıştır: “Denizden uzaklarda, dağlarda deniz kabuklularına rastlanmış ve Siraküza'nın taş ocaklarında balık ve fok balığının izlerine; Malta'da da her tür deniz yaratığının yassı şekillerine. Bunların hepsi uzun yıllar önce her şeyin balçıkla örtüldüğü bir zamanda olmuş ve bu izler bu balçıkta kuruyup öylece kalmış...”

Ksenophanes tanrılarla ilgili yaygın görüşe karşı çıkışıyla da ünlenmiştir. Tanrıların insan kılığında düşünülmesini ve insanın yaptığı hataların tanrılara da yüklenmesini şiddetle eleştirmiştir. Dolayısıyla Homeros ve Hesiodos'un destan geleneğinin insan kılıklı çok tanrıcı anlayışına ve bu geleneğin zaman zaman tanrıları ahlaksız olarak göstermesine veryansın etmiştir. Şöyle demiştir:

*Eğer öküzlerin, atların ve aslanların elleri olsaydı,
ya da elleriyle resim yapıp eserler üretebilselerdi insanlar gibi,
atlar at şeklinde, öküzler de öküz şeklinde
çizerlerdi tanrıları, bedenlerini de aynen benzetirlerdi
kendilerinin sahip olduğu bedenlere.*

¹ Kenny 2006: 11.

² Kenny 2006: 11.

³ Diogenes Laertios, 9.18.

⁴ Diogenes Laertios, 9.18.

...

Habeşler der ki, bizim tanrılarımız basık burunlu ve kara,

Trakyalılar da der ki, bizim tanrılarımız sarı tenli ve kızıl saçlı.

Daha da ileri gitmiş ve tek bir tanrı olduğunu iddia etmiştir.¹ Böylece tek tanrı fikrini savunanların arasında baş sıraya yerleşmiştir. Ksenophanes'e göre tanrı evrenin tek yöneticisidir ve ezeli-ebedidir. Özü küre biçimindedir; safi göz, safi kulaktır; safi akıldır, düşüncedir ve sonsuzdur.² Bütün varlıkların en güçlüsüdür, dolayısıyla ondan daha az güçlü ya da ondan daha çok güçlü hiçbir şey yoktur; herhangi bir şey tarafından yenilmez ve herhangi bir şey ondan daha üstün olamaz, çünkü en güçlüden daha güçlü bir şey olmaz. Tanrının olduğu yerde durup dünyayı düşüncesiyle kımıldattığı görüşü ise, sonradan Aristoteles'in bu konudaki düşüncelerini dayandıracağı önemli bir görüştür.

Kolophonlu Ksenophanes'in günümüze kalan birkaç fragmanından çıkarılan bilgilerden bile onun düşüncelerinin ve şahsiyetinin zamanında etkin bir düşünür olmasını sağladığı görülür. Şiddetli eleştirileriyle Homeros'un yarattığı dünya ve ideallerle kavga etmesi, yaşadığı toplumun hem yaygın din inancını hem de siyasal yapısını sarsması, karakteri hakkında bilgi veren önemli verilerdir. Ama Ksenophanes'in Homeros dinine getirdiği eleştiriler onun Homeros'un büyüklüğünü kabul etmediği anlamına gelmez, ya da onun inançsız olduğuna. Aksine "safi bilgi ve güçlülük" anlamındaki tek tanrı inancıyla daha sonraki büyük düşünürlerin din alanındaki görüşlerinin mozaiklerini döşediği çok açıktır. Ayrıca onun felsefesinde *polis* (kent devleti) sadece ölümlülerin, yani insanların yaşadığı bir yer olmalıdır düşüncesi, dolayısıyla insani bir dünya hayal edişi o dönem için hayli cesur bir düşüncedir. Çünkü bu şekilde tanrıyı insanların içinden çıkardığını ve apayrı bir yere yerleştirdiğini açıkça ifade etmiş olur.

İstediği nitelikte toplum için de, yani iyi ve mutlu bir yaşam için yepyeni bir insan ideali geliştirir; hem ahlaki hem de kişisel mükemmelliğe erişmiş bir insan modelidir bu. Bu modelin özünde felsefi ve ahlaki sorumluluğunu bilen, mücadele etmekten kaçınmayan, farklı olmaktan korkmayan, kuramsal olan ve her zaman adil ve doğru olanı bilme cesareti gösteren, yani bir insana yakışacak nitelikte davranan insanın bilgeliği yatar. Bu bilgelik insan olmanın anlamını ve sınırlarını bildiği gibi, insanın tanrı olmadığını ve insanın yalnız yaşayamayacağını da bilir. İnsan hakikati tam olarak kavrayamaz, ama önemli olan hakikate yaklaşmak için gerekli olan bilgiye ermektir. İnsanın hakikat için verdiği uğraş, bilmek için verdiği uğraştır. Bu uğraş evrenin tümüyle açıklanamayacağının da farkına varma uğraşıdır aynı zamanda. Belli başlı şeyler, anlamlar ve açıklamalar hep ucu açık şeyler olarak kalacaktır ki hep daha ileriye gidebilelim ve ilerleyebilelim. Bu bilgelik anlayışı aslında insan erdeminin (arete) hakiki özüdür ve site devletinin olması gereken yapısıdır, çünkü bu bilgelik insanların birlikte yaşamaya yöneltecek sorumluluğu onlara zerk edecektir; bu yüzden bu bilgelik site devletinin garantisi ve hakiki özüdür.

¹ Kenny 2006: 22.

² Diogenes Laertios, 9.18.

7.2. Karanlık Bir Filozof: Herakleitos

İonia felsefesinin sonuncu ve en önemli düşünürlerinden olan Efesli (Ephesos) soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Herakleitos [İÖ yak. 535-475] Yunan felsefesinin anlaşılması güç, gizemli ve bu yüzden en karanlık filozoflarından biri olarak ünlenmiştir. Lirik şair Skythinos onu şöyle tanıtır:¹

Bu kadar acele etme sakın,

Ephesoslu Herakleitos'un kitabını bitireceğim diye,

çıkacağın yol öyle dik ki,

kasvetli, zerre ışık yok!

Ama bir eren kılavuz oldu mu sana,

aydınlanır bir anda,

güneş ışığı bile hiç kalır yanında!

Herakleitos'un bu gizeminin asıl nedeni kendisinin olduğu ileri sürülen ve günümüze fragmanlar halinde ulaşabilmiş *Doğa Üzerine* (Peri physeos; İÖ yak. 500) adlı düzyazı şeklinde yazılan eserdeki gizemli, karanlık ve dolayısıyla anlaşılması güç üslup ve bilmece gibi ifadelerdir. Üstelik başka başka sözcüklerle sürekli tekrarlanıp duran bu ifadeleri aralayıp da Herakleitos'un felsefesini tam manasıyla açık seçik kavramak zorlu bir süreçtir. Ayrıca, onun yaşamı hakkında kesin bilgi edinebileceğimiz kaynaklarında çok tartışmalı olması bu düşünürün gizemine gizem katmaktadır. Çünkü Efes kentinin yerlisi ve babasının adının Bloson olması ve felsefi anlamda Ksenophanes ile Pythagoras'dan daha geç, Parmenides'den daha erken bir dönemde etkin olduğunun bilinmesi dışında Herakleitos ile ilgili bilgilerin tümü kesinlikten yoksundur. Bu konuda Diogenes Laertios'un İS 3. yüzyıl başlarında yazdığı *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Görüşleri* adlı eserinde Stoacı biyografi yazarlarına dayanılarak aktarılan bazı bilgilere rastlasak da, büyük olasılıkla bu yazarlar da Herakleitos'un yaşam öyküsünü onun bazı fragmanlarına dayanarak oluşturmuşlardır. Evet, bir dereceye kadar bazı fragmanlarından Herakleitos'un şahsiyetiyle, dinsel, toplumsal ve siyasal düşünceleriyle ilgili birtakım görüşlere varılabilir, ama son günleri, hastalığı ve ölümüyle ilgili aktarılanlar kesinlikten tamamen yoksundur. Örneğin bazıları onun vücudunun ödem yapıp şiştiğini ve bu yüzden öldüğünü söylerken, bazıları iyileşmek için kendini gübre yığınının gömdürdüğünü ve o pislik içinde köpekler tarafından parçalanıp öldürüldüğünü söyler.² Ama yine de bu fragmanlar bize Herakleitos'un insana, topluma, dünyaya, siyasi ve ekonomik yapıya acımasız eleştirilerle yaklaşımını ve sivri dilli üslubunu açıkça göstermekten de geri durmaz.

¹ Diogenes Laertios, 9. 16; *Anthologia Palatina*, 9. 540.

² Diogenes Laertios, 9. 3-5

Herakleitos Lidya (Lydia) krallığının Persler tarafından yıkılmasının ardından (İÖ 549) Pers egemenliğinin Anadolu topraklarında yaklaşık yarım yüzyıl hüküm sürdüğü bir dönemin çocuğudur; İ.Ö 500 yılında Anadolu Yunanlarının Perslere karşı ayaklandığı, ama anakaradan yeterli desteği göremedikleri için, bu ayaklanmalarının bedelini büyük bir yenilgiye uğrayarak ödedikleri, özellikle İÖ 490 yılında Efes'te aldıkları en ağır darbenin ardından, Miletos da dâhil olmak üzere, Ionia'nın birçok müreffeh şehrinin yakılıp yıkılmasına da neden oldukları buhranlı savaş yıllarının zihnidir. Dolayısıyla yaşadığı tarihin karmaşası onun fikirlerinde de şiddetli fırtınaların esmesine neden olmuştur. Bu şiddet özellikle Perslerin ikinci kez, ama daha serbest bir siyasi anlayışla yürüttükleri hâkimiyetleri sonucunda gelişen ticaret ve sanayinin zenginleştirdiği sınıflara karşı eleştirilerinde doruk noktasına ulaşmıştır. O hep aristokrasiden yana olmuş, demokrasi karşıtı bir tavır sergilemiş ve Ephesosluların demokrasi karşıtı olan kişileri şehirlerinden sürmesiyle ruhunun öfkesi arttıkça artmış, en sonunda tepkisini hakarete varan bir üslupla dile getirmekten de çekinmemiştir. Şöyle ki: “Efeslilere en yakışan hareket, şehirdeki yetişkinlerin kendini asması ve bu şehri yetişkin olmayanlara bırakmasıdır.”¹

Herakleitos'un gönlünde söz konusu kesime karşı nefreti böyle günden güne büyümüş, ardından daha geniş halk kitlelerine yayılarak yığını aklın sesine kulak vermeyen ya da kör ve cahil kimseler olarak nitelemesine yol açacak kadar derinleşmiştir. Duyularıyla algıladıklarının bir adım ötesine geçemeyen anlayışsız kalabalığı her fırsatta “Aklın ezeli ve ebedi hâkimiyetini insanlar anlamaz; Köpekler tanımadıkları kimselere havlar; Eşekler samanı altına tercih eder; Bir kişi, eğer en mükemmelse, benim için onbin kişidir,” diyerek sürekli yermiştir.²

Evet, Herakleitos'a göre, halk kalabalığı, yığın ya da çokluk dediği kitleler kavrayıştan yoksundur. Ne yaşama tarzları, ne düşünme biçimleri, ne algı düzeyleri, ne tanrı anlayışları, ne inanç şekilleri doğruluk içerir. Özellikle gizem dinleri (mysteria), bu dinlere tapanlar ve kendilerinden geçip akıllarını kaybederek gerçekleştirdikleri ayinler, kesilen kurbanlar, akan kanlar birer cehalet gösteresidir. Ona göre, resimlere tapmak duvarlarla konuşmakla eşit; kurban kesmek, kan akıtmak bir pisliği başka bir pislikle temizlemekle, kana bulanarak temizlenmekle eşit.³ Herakleitos özellikle şarap tanrısı Dionysos'un kültüne tapanlara, tanrıyı yad etmek için gece düzenlenen ve umarsız bir coşkuyla kutlanan ayinlere, kadın rahibelerin (Bakkhalar) aşka gelip attığı kulak tırmalayıcı çılgınlara; sihirbazlar dediği doğulu rahiplerin birbirinden tuhaf adetlerine şiddetle karşıdır.⁴

Onun şiddetli üslubundan kendinden önceki edebiyatçıların ve düşünürlerin çoğu da nasibini almıştır. Fırsatını bulduğu anda, “Çoğunun öğretmeni Hesiodos'tur. İnsanlar onun çok şey bildiğini sanıyor, oysa o gece ve gündüzün bir olduğunu bile bilmeyen biri,” gibi ifadelerle pervasızca kullanmıştır bu üslubunu.⁵ Zaten sonunda dayanamamış, çekip gitmiştir

¹ Fr. 121. Fragmanların alıntılandığı kaynak için bkz. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 6. Baskı, Berlin, 1951.

² Fr. 1, 97, 9, 49.

³ Fr. 5.

⁴ Fr. 14.

⁵ Fr. 57; 81; 42.

Efes'ten ve Efeslilerden. Doğup büyüdüğü toplumunu terk edip uzaklara kaçmış, münzevi bir hayata çekilmiştir, ama, yazık ki, o dönemde devasız bir hastalığa yakalanıp yaşamını da yitirmiştir.

Herakleitos'un felsefi görüşlerinin elde edildiği fragmanlar genellikle doğayla, siyasetle ve teolojiyle ilgili fragmanlar olarak üç guruba ayrılarak incelenir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu fragmanların gizemli ve herkesin anlamayacağı tarzdaki karanlık üslubu yazarına Karanlık (Skoteinos)sıfatının yakıştırılmasına neden olur. Herakleitos bu karanlık görünümünü ve anlaşılmazlığını kendisini Delphoi kehanet merkezinin tanrısına, yani adını anmasa da tanrı Apollon'a ve kullandığı dili bu tanrının anlaşılması güç kehanet diline benzeterek daha da belirgin kılar. Çünkü ona göre bu tanrı, tıpkı kendisinin de yaptığı gibi, düşüncesini ne açık açık söyler, ne de gizler; sadece işaretlerle gösterir."¹

Durum böyleyse, onun düşüncelerini sadece seçkin bir azınlık anlayacaktır, kalabalıklar onun düşüncelerindeki gizeme asla vakıf olamayacaktır. Çünkü ona göre, değerli şeyler ender bulunur, ancak uzun ve yorucu bir çalışma sonucu elde edilir. Bu gizem altın değerindedir ve altın arayıcısı altını bulmak için toprağı ta derinlerine kadar kazmak zorundadır; hatta kazdığında o altından çok az miktarda bulacağını da çok iyi bilir.²

Herakleitos'un bu gizemli tavrı kendisinin herkesin göremediği bir şeyi gördüğünü, herkesin kavrayamayacağı bir sırra erdiğini ima eder niteliktedir. Bu anlamda aslında yerdiği düşünürlerin başında gelen Pythagoras'ın hem şahsına hem de onun felsefesini küçük, kısa özdeyişler halinde ve sırlarla dolu bir üslupla sunmasına çok benzemektedir.

Herakleitos'un keşfettiğine inandığı sır şudur: Görünüşte birbirine zıt gibi görünen şeyler, aslında bir ve aynıdır; bu birlik, daha derin düşünüldüğünde, aynı zamanda çokluktur. O halde bilmek veya bilge olmak birbirine zıt olanların temeldeki gizli birliğini görebilmektir; bu görüşe ermekse, çok şey bilmenin ya da malumat sahibi olmanın çok ötesindedir. Kendisinden önceki doğa düşünürleri de bu birliği ve bu birlikteki çokluğu *arkhe* dedikleri ana maddede aramışlardır. Thales suda aramıştır, Anaksimenes havada, Anaksimandros ise *apeiron*'da. Ama Herakleitos bu arayışı daha sırlı bir üslupla, daha karanlık deyişlerle dile getirerek bize sunmuş ve kendi arayışını daha derin bir arayış olarak göstermiştir. Bunun bir nedeni de aslında diğer doğa düşünürlerinden kalan fragmanların neredeyse yok denecek kadar az oluşu, ama ondan kalan fragmaların bunlarla karşılaştırıldığında görece daha fazla oluşudur ki, bu durum bizim onun düşüncelerini diğerlerine oranla daha ayrıntılı görebilmemize ve yorumlayabilmemize olanak tanımaktadır.

Herakleitos için şeylerin altında yatan birlik ateştir (πυρ: pyr). Ateş, her şeyin kendisinden çıktığı ve ona geri döneceği ana maddedir, *arkhe*'dir. Yaratırken yok eden, yok ederken var eden bir kuvvettir; akıl sahibidir. Maddede görülen değişik biçimler ateşin bu yaratıcı etkisinden kaynaklanır. Çünkü ateş, doğası gereği, herhangi bir şeye rahatça dönüşebilecek ve her şeyi de rahatça kendisine dönüştürebilecek yapıdadır. Herakleitos'a göre ateş bu dönüşümü kendisinden öncekilerin ileri sürdüğü ana maddelerden çok daha kolay

¹ Fr. 93.

² Fr.22.

başarır. Çünkü diğerlerinden daha iyi şekilde harekete geçirir kendini, daha iyi şekilde kendi kendine değişir ve öteki varlıklara dönüşür. Çünkü ateş çok hareketlidir, sürekli, capcanlıdır ve çok kuvvetlidir. Yanan bir şeydeki aleve bakıldığında, ateşin bu nitelikleri kolaylıkla gözlemlenir; yani canlılığı ve sürekliliği. Yanan şeyler farklı farklı şekillere dönüşebilir, ama onları yakan ateş hep aynıdır. Alev alev olmaktan hiçbir zaman çıkmaz. Herakleitos bu aynılığı, “her malı altınla, altını da her tür malla takas edebilirsiniz; aynı şekilde, her şey ateşle, ateş de her şeyle takas edilebilir,”¹ diyerek ifade eder. Ama bu takas sırasında, yani her şeyi oluşturduğu sırada, kendisini gizleyen (ancak bilgelere açık olan) tanrısal bir alevdir adeta. (Bu ateş aslında bizim bildiğimiz ateş olmakla birlikte Herakleitos’un zihnindeki yansıması, daha ince ve daha az maddi yapıdadır; öyle ki sonradan Herakleitos yorumcuları bunu enerjiyle bir tutmuşlardır.)

Gerçekten de Herakleitos öncesi doğa düşünürlerinin ileri sürdükleri ana madde, ateşe oranla daha çok varlık özelliği gösterir. Ama Herakleitos’un ana maddesi varlıktan daha öte, “bir hareket, bir süreçtir.” Çünkü ateş sürekli hareket eden bir şeydir ve aynı zamanda bu hareketin kendisidir. Bu özelliğiyle maddeden öte, bir süreç, bir oluş ve bozuluştur (ya da yok oluştur). Önceki doğa düşünürleri de bu süreci, yani bu oluş ve bozuluşu gözlemlemiştir, ama onların amacı bu sürecin temelindeki varlığı aramaktır. İşte Herakleitos’un farkı, bu sürecin altında hiçbir varlık aramamasıdır, çünkü ona göre varlığın kendisi zaten bir süreçtir, kendisi kendi kendine bir oluştur. Böylece Herakleitos ateşle “varlığı, oluşa indirgediğini” ima etmiştir.

Bunun yanı sıra, Herakleitos’un karşıtlıklarla ilgili görüşleri de, önceki düşünürlerden, özellikle Anaksimandros’un karşıtlıklarla ilgili görüşlerinden farklı bir içeriktedir. Çünkü Anaksimandros için karşıtlıklar kötülük (uyumsuzluk) olduğundan, ancak bire ya da birliğe (apeirona) döndüklerinde bu kötülüklerinden (uyumsuzluklarından) sonsuz iyilikle (sonsuz uyumla) hemhal olup kurtulur. Oysa Herakleitos için karşıtlıklar kötülük değil, iyiliğin ta kendisidir. Başka bir deyişle, karşıt olanların savaşı asla bir kötülük değildir. Çünkü ona göre var olmak, aralarında aykırılık bulunan ya da aynı cinsten olan şeylerin birleşmesidir; var olmak karşıtların hareketi demektir ve bu hareket ezeli ve ebedidir. Ona göre “karşıt olan şeyler bir araya gelir ve bu uzlaşmazlıktan müthiş bir uzlaşım doğar. Her şey çatışma sonucunda meydana gelir.”² Karşıt olanlar, “yani, olumlu-olumsuz, bilinen-bilinmeyen, erkek-dişi gibi karşıtlıklar”, birbirleriyle uzlaşmaz olan ve farklı yönere giden öğelerdir. Bu uzlaşmaz ve birbirinden ayrı duran öğeler bir araya gelerek bir bağlam veya uyum (harmonia: ἁρμονία) oluşturur. Herakleitos’ta bağlamı ve uyumu oluşturanlar, birbiriyle uyumlu ve uzlaşan öğeler değil, tersine uyumsuz ve uzlaşmaz olan öğelerdir.³ Buradaki uyum, yani Yunanca *harmonia* kelimesi, “birbiriyle uyumlu parçaları bir araya getirme ve bağlama” anlamına geldiği gibi, “düşman güçlerin ya da karşıt güçlerin arasındaki uyuşma ve uzlaşma” anlamına da gelir. Buradan da anlaşılacağı üzere, Herakleitos’a göre *harmonia* “uzlaşmaz olanların birliğidir.” Kısaca, Herakleitos için karşıtlıkların savaşı (polemos), varlığın ya da

¹ Fr. 90.

² Aristoteles, *Ēthika Nikomakhēia*, 1155b4.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, Alfa Yayınları, 2014 (Baskıda).

oluşun temel şartıdır. Bu savaş olmasaydı, hiçbir şey ortaya çıkmazdı. Çünkü “evren, karşıt olanların mücadelesinden doğan bir uyumdur”.

Herakleitos için her şeyin her şeye aykırılığından bir “harmonia” doğuyorsa, evrenin ve içindeki her şeyin meydana gelmesi ve yaşamlarına devam edebilmesi için, demek ki sürekli bir çarpışma, sürekli bir zıtlık gereklidir. İşte bu yüzden, ona göre, “savaş her şeyin babası ve her şeyin kralıdır. O bazılarını tanrı, bazılarını insan yapar; bazılarını köle kılar, bazılarını da özgür.”¹

Karşıtlıkların mücadelesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için değişik örnekler verir. Örneğin, bir yay iki zıt unsurdan meydana gelir: bir ağaç kısmı, bir de kiriş kısmı vardır ve bunlar birbirinin zıttıdır. Çünkü kiriş ağacı hiç de doğal olmayan bir yolla gererken, ağaç da kirişi aynı şekilde, yani doğal olmayan bir yolla gergin tutar. O halde yayı yay yapan, bu zıt kısımların (ya da zıt kuvvetlerin) gerilimidir. Bir yayın yay olmaktan çıkması, bu gerginliğin yok olmasına bağlıdır. Demek ki bu gerginlik, yayın yay olması için gerekli bir şeydir. Dolayısıyla, zıtlıkların arasındaki gerginlik (savaş ya da mücadele) hakkın, adaletin veya zorunluluğun ta kendisidir. Çünkü bu gerginlik ya da savaş her şeyde ortak olandır, her şey savaşla doğar, her şey savaşla yok olur; başka deyişle, oluş ya da süreklilik savaşla mümkündür. Daha yalın bir ifadeyle, Bir olanın birliğini sağlayan, çokluğun birbirine zıt olan gerilimidir. Bu gerilim ortadan kalkarsa, birlik de ortadan kalkar. Çünkü çokluk olmadan birlik, birlik olmadan da çokluk olamaz; Evren, bir ve aynı zamanda çok olduğuna göre. Herakleitos bu düşüncesini şu şekilde ifade eder: “Ölümlüler, ölümsüzdür; ölümsüzler de ölümlü. Biri diğerinin ölümü ile hayat bulur; diğerinin hayat bulmasıyla ölür; Bir dairenin çemberinde başlangıç ve son aynıdır; Yaşamakla ölmek bir ve aynı şeydir; uyanıkla uyuyan, gençle ihtiyar da keza birdir, çünkü ilki değişince ikincisi olur; ikincisi değişince birincisi olur; İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır.”²

Karşıtlıkların daha da derinine inmek istersek, Herakleitos’un, yukarıda da belirttiğimiz gibi, varlığı oluşa indirgediğinde, her şeyin sürekli bir akış halinde olduğu düşüncesinin arkasında yatan manayı iyice anlamamız gerekir: Herakleitos “Aynı nehre girenlerin üstünden her an yeni sular akar; ya da aynı nehre adım atarız ve giremeyiz; biziz, biz değiliz,”³ derken ve felsefede klasik bir deyiş haline gelerek “pantarei: her şey akar,” diye özetlenen görüşünü sunarken, her şeyin her an değiştiğini vurgular. Ama bu değişim içinde ateşin, yani birliğin hep aynı kaldığının da üstünde özellikle durur. Çünkü ona göre bu birlik bir yasadır ve bütün değişimler bu yasa sonucu olmaktadır. Bu yasa, değişimde değişmeyendir; ya da kısaca bu yasa değişimin mantığıdır, ilkesidir. Ona göre ateş, bu yasaya göre yanar, bu yasaya göre söner. Dolayısıyla, bu yasa Herakleitos için bir ölçü, bir sınır ya da onun deyişiyle Logos’tur. Ateşin en saf kaynağı olan “Güneş bile sınırlarını aşamaz”, ona göre, “olur da aşarsa, adaletin hizmetkârları olan Öç tanrıçaları onu yakalar.”⁴ Çünkü Logos, aynı zamanda bir zorunluluktur; bir mantıktır; işitilebilen bir sözdür. Herkese, her şeye

¹ Fr. 53.

² Fr. 62, 103, 88, 60.

³ Fr. 33, 34; DK 22B49a. Platon bu ifadeyi, *aynı nehre iki kez adım atamayız* şeklinde açıklamıştır. Bkz. Platon, *Kratylos* 402a8-10.

⁴ Fr. 94.

kendini sunduğu halde, kendisine gönlünü kapatanların, yani yığınların idrak edemeyeceği gizli ya da tanrısal bir akıldır; Logos, yepyeni bir tanrısal dünya kanunudur. Bunu anlamak için tanrısal bir kavrayış yeteneğine, tanrısal bir duyuşa ihtiyaç vardır.¹ Herakleitos Logos'u sezgi yoluyla (Latince, intuitio) evrenin derinlerine dalıp keşfetmiştir ve keşfedince görmüştür ki, Logos'un dili kutupluluktur, başka deyişle Logos'un özü karşıtlıklardan ibarettir. Bitip tükenmeyen bir hareketlilikle serpilip gelişir bu karşıtlıklar ve arkalarında hep hazır bulunan bir tanrı fikri söz konusudur. Bu fikir, karşıtlıkların bir olduğu noktadır. Görmek için bakan gözlere karşıtlıkların bu birliği her yerde ve her zaman görünür. Örneğin, bir bütünün iki yarısı olan gece ve gündüzde; sonsuzca akan bir nehre benzeyen ve hem varolmayı hem de yok olmayı içinde barındıran insanın hayatında; erkek ile dişide; savaştaki yenme ve yenilmede; uyanıklık ile uykuda; gençlik ile yaşlılıkta; yaşam ile ölümdede. İşte tüm bu karşıtlıklar iki ayrı şey olarak görülseler de aslında bir ve aynı şeydir; ya da Bir'in ayrı ayrı yanlarıdır.

Peki gerçekten nedir bu Logos denilen birlik, ortaklık, yasa, zorunluluk, söz, ilke, hakikat ya da akıl? Evrenin dışında mıdır, içinde midir; yoksa tanrı mıdır? Bu soruların en yalın cevabı şudur: Logos, Herakleitos'un ateşinin kendisidir. Çünkü ateş hem evren, hem tanrı, hem de Logos'tur. İlle de bir ayrım yapılacaksa, tanrı evrenin ilkesi olan bu ateşin en saf halidir denilebilir; Logos da bir yasa ya da kuvvet olarak tanrının evrende iş gören yanındır. Kısaca Logos evrene içkindir. Ateşin bizzat özünde olandır; ateşin kendisi olan yasadır. Buna siz ister tanrı deyin, ister tanrısal yasa. Çünkü şeylerin altında yatan sadece tek bir akıl (sophon) vardır.² Demek ki, Herakleitos'a göre tanrı, düşünen ve düşünceden ibaret olan ateşten bir düşünmedir. Ne maddedir, ne vardır, ne yoktur; her şey ve hiçbir şeydir; sürekli bir oluş çelişmesiyle yok olan bu Ateş, söndükçe yanacak, yandıkça sönecektir. Yani evren bir alev tufanı içinde yok olacak, ama yok olan evrenden, yeni ve yine ateşli bir evren doğacaktır.³ Bunun anlamı şudur: Evren ya da âlem tanrıdan önce vardı, şimdi de vardır, gelecekte de var olacaktır. O halde, âlemi hiçbir tanrı ya da hiçbir insan yaratmamıştır. Tanrı, gündüz ve gecedir; kış ve yazdır; savaş ve barıştır; bereket ve kıtlıktır. Tanrı, insana küçük çocuk adını vermiştir, çünkü ona göre her şey insan gibi çocuktur.

Bu düşünceler Herakleitos'un toplumundaki yaygın din anlayışına da karşı olduğunu gösterir. Çünkü ona göre gerçek din, düşüncelerimizle evrensel ateşin tanrısal düşüncesine dalmaktan ibarettir. Hayallere tapmak, ölümlerle konuşabileceğini farz etmek, yukarıda da söz edildiği gibi, kanlı kurbanlarla dinsel kutlamalar yapmak insanı arındırmaya yetmez. Dolayısıyla Herakleitos'ta öte dünya ya da ahret fikri de yoktur, çünkü onun tanrısı öç alan, ödül veren bir tanrı değildir. Ayrıca, ona göre tümel bir ölüm de yoktur, ancak bireylerin ölümü söz konusudur.

Herakleitos'a göre, karşıtlıkları birbiriyle uzlaştıran şey zamandır (aion). Zaman ona göre "dama oynayan bir çocuktur (pais); yani, saltanat çocuğun elindedir".⁴ Bu saltanat,

¹ Waterfield 2000: 33.

² Fr. 32.

³ Ayrıntılı ve açık bir bilgi için bkz. Cemil Sena, *Tanrı Anlayışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

⁴ Fr. 52.

sadece karşıtlıkların oyununa, onları birbirine bağlayan uyuma has bir saltanattır. Tamamen tanrıya ait bir saltanattır. Çünkü tanrı, ya da Herakleitos'un düşüncesindeki tanrı, görünen uyumdan daha üstün, yüce ve görünmez bir uyumdur; ve bu gizli uyum, görünen uyumdan çok daha iyidir.¹

Kısaca, Herakleitos Ateş ya da Logos kuramıyla aslında uyanıkken uyuyan insanlığı dürtüp tam anlamıyla uyandırmak ve yüksek bir idrak gücüne erdirmek ister. Çünkü Logos aslında şu koskoca dünya gibi hepimizin gözleri önündedir. Ama bizlerin en büyük yanılgısı gözlerimizin önündeki doğruyu göremememizdir. “Duysalar bile öyle bir cehalet içindeler ki,” der halk için, “sağır gibi davranıyorlar. *Burada oldukları halde, yoklar* deyişi ne de güzel ifade ediyor onların bu durumunu.”² Burada Herakleitos'un duyularımızın bizi tamamen yanılttığını düşündüğünü söyleyemeyiz. Çünkü ona göre insanın dışındaki şeyleri anlaması için sahip olduklarının başında duyuları gelir. Ama önemli olan insanın duyularıyla algıladığını muhakeme edebilme yeteneğidir. Logos'u yani şeylerin hakikatini gördüğümüz halde, görmememizin sebebi budur. Onun her şeyde ortak olduğu halde, bizim onu alışılmadık ve beklenmedik bir şeymiş gibi düşünmemizin sebebi de budur. “Tek bir ortak akıl (ya da ilke: Logos) vardır, ama çoğunluk kendilerine ait bir akıl (phronesis) varmış yaşıyor.”³ “Evren uyanık olanlar için tek ve ortaktır, ama uykudayken her insan yana, yani kendine özel evrenine dönüp kıvrılır.”⁴

¹ Fr. 54.

² Fr. 34.

³ Fr. 2.

⁴ Fr. 89.

Uygulamalar

- 1) Ksenophanes'in felsefe öğretisinin asıl amacını irdileyin.
- 2) Ksenophanes'in tanrı anlayışıyla toplumların geleneksel tanrı anlayışını karşılaştırın.
- 3) Ksenophanes'in Yunan felsefesindeki yeri ve önemi üzerine kısa bir makale kaleme alın.
- 4) Herakleitos'un gizemli öğretisinin asıl amacının sorgulayın.
- 5) Herakleitos'un Logos anlayışı üzerine kısa bir makale kaleme alın.
- 6) Her iki düşünürü kendilerinden önceki Yunan düşünürleriyle kıyaslayın.

Uygulama Soruları

- 1) Ksenophanes'in dini ve siyasi görüşlerini değerlendirin?
- 2) Ksenophanes'in bilgeliği nasıl bir bilgeliktir?
- 3) Ksenophanes ile Miletos okulunu karşılaştırın.
- 4) Ksenophanes ile Pythagoras'ı karşılaştırın.
- 5) Herakleitos'un "Karanlık" sıfatı nereden ileri gelir?
- 6) Herakleitos'un ateşinin özellikleri nelerdir?
- 7) Herakleitos karşıtlıkların birliğini nasıl tanımlar?
- 8) Herakleitos için çok şey bilmek ne anlam ifade eder?
- 9) Herakleitos'da uyanık olanlar ile uyuyanlar arasında ne fark vardır.
- 10) Herakleitos'un felsefi düşüncelerinin altında yatan amaç nedir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Ksenophanes'in amacı, ahlaki açıdan mükemmel bir insan yaratmaktır. İyi ve mutlu yaşam, ancak böyle bir insanla mümkün olur. İnsan, insani aklıyla hiçbir zaman hakikate tam olarak vakıf olamaz, ama insan olabileceği en üst konumda olursa, hakikate yaklaşabileceği bilgiyi de elde etmiş olur. Aslında insanın hakikate tam olarak vakıf olamaması, onun hep ileriye bakmasına, hep kendini geliştirmesine neden olacağı için, bir anlamda da onun yararınadır.

Ksenophanes'teki gelişim fikri, farklı nüanslar içermekle birlikte Herakleitos'ta da mevcuttur. Çünkü o da gizemli öğretisiyle insanı uyandırmak, sezgi gücünü geliştirmek, hep ileriye dönük yaşamasını sağlamak ister.

Bölüm Soruları

- 1) Rhapsodos'un anlamı nedir?
 - a) Filozof
 - b) Doğa düşünürü
 - c) Kosmos kelimesinin eş anlamlısı
 - d) Gezgin ozan
- 2) Ksenophon ile Pythagoras'ın benzerliği nereden ileri gelir?
 - a) Her iki düşünür de tanrıların varolduğuna inanır.
 - b) Her iki düşünür de öğretileriyle Yunan kültürünün doğu ile batı ayakları arasında bir köprü olmuştur.
 - c) Her iki düşünür de Miletos Okulu'na mensuptur.
 - d) Her iki düşünür için de "ilk ilke" topraktır.
- 3) Ksenophanes geleneksel tanrı anlayışına neden karşı çıkmıştır?
 - a) Geleneksel tanrı anlayışı, Homeros ve Hesiodos'un tanrı anlayışından farklı olduğu için
 - b) Geleneksel tanrı anlayışı, Thales'in tanrı anlayışını benimsemediği için
 - c) Geleneksel tanrı anlayışı, tanrıları insan biçiminde düşünüp onlara insani kusurları yüklediği için
 - d) Geleneksel tanrı anlayışı "Her yer tanrılarla dolu" fikrini savunduğu için
- 4) Aşağıdaki görüşlerden hangileri Ksenophanes'in görüşlerine uymaz?
 - a) İnsan hakikati tam olarak kavrayamaz, ama önemli olan hakikate yaklaşmak için gerekli olan bilgiye ermektir.
 - b) Ksenophanes'in bilgelik anlayışı, insanlara toplu halde yaşama sorumluluğu kazandıracak bir bilgeliktir
 - c) Ksenophanes Homeros'ta olduğu gibi çok tanrıcılığı savunur.
 - d) Ksenophanes'in tanrısı insana benzer.
- 5) Ksenophanes, Aristoteles'i hangi görüşüyle etkilemiştir?

- a) Tanrının olduğu yerde durup dünyayı düşüncesiyle harekete geçirdiği görüşüyle.
- b) Habeşlerin tanrısının basık burunlu ve kara renkte olduğunu iddia etmesiyle
- c) Mücadele etmekten çekinmeyen insan ideali yaratma düşüncesiyle
- d) Site devletinin tanrılarla dolu olması gerektiğini iddia etmesiyle
- 6) Herakleitos'un eseri neden gizemlidir?
- a) Anlaşılması güç, bilmece gibi ifadelerle örölü olmasından
- b) Cahil halka nefret kusmasından
- c) Kalabalıklara hitap etmesinden
- d) Uyumsuzluk içermesinden
- 7) Herakleitos için zıtlık hangi manaya gelir?
- a) Doğru olmayan düşünüş şekilleri
- b) Cahil halkın inanç biçimleri
- c) Çoktanrıcılık
- d) Birlik
- 8) Herakleitos'un "ilk ilkesi" ateşin özellikleri için aşağıdaki sıfatlardan hangisi kullanılamaz?
- a) Önceki düşünürlerin ilk ilkesine göre, daha ince ve daha saf
- b) Herhangi bir şeye rahatça dönüşebilir ve herhangi bir şeyi kendisine rahatça dönüştürebilir.
- c) Yaratırken var eder.
- d) Kendi kendine değişmez.
- 9) Herakleitos'un ana maddesini en iyi şekilde dile getiren önerme hangisidir?
- a) Varlıktan öte, bir hareket, bir süreçtir.
- b) En iyi şekilde hava ile karşılaştırıldığında anlaşılır.
- c) Miletos Okulu'nun arkhe anlayışından farksızdır.

- d)** Anaksimandros'un ve Anaksimenes'in ilk ilke anlayışının birebir benzeridir.
- 10)** Herakleitos'a göre, aşağıdakilerden hangi önerme Logos'u ifade etmez?
- a)** Logos, yasadır.
- b)** Logos'un dili kutupluluktur.
- c)** Logos, değişende değişmeyendir.
- d)** Logos işitilemeyen bir sözdür.

Cevaplar

1)d, 2)b, 3)c, 4)c, d, 5)a, 6)a, 7)d, 8)c,d, 9)a, 10)d

8. PARMENIDES VE ELEALILAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1.** Parmenides'in Şiiri
- 8.2.** Melissos ve Zenon

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Parmenides'in şiirinin başlığı ve konusu nedir?
- 2) Parmenides için hakikat ve sanı neden birlikte öğrenilmelidir?
- 3) Parmenides Platon'u hangi görüşüyle etkilemiştir?
- 4) Parmenides için gerçeklik ya da hakikat nasıl tanımlanır?
- 5) Parmenides için yanlış nedir?
- 6) Parmenides'in bilgi öğretisi nedir?
- 7) Parmenides'in önkabulleri nelerdir?
- 8) Melissos'un öğretisinin temeli nedir?
- 9) Zenon'a göre hareket nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Parmenides'in Şiiri	Elea Okulu'nun kurucusu Parmenides'in şiir şeklinde kaleme aldığı eserinin ışığında, hakikat ile sanı arasındaki karşıtlıktan doğan bilgi öğretisine vakıf olma	Parmenides'in <i>Doğa Üzerine</i> adlı şiiri okunup bu şiirdeki bilgi kuramı üzerine yazılmış yorum kitaplarından bilgi edinerek
Melissos ve Zenon	Parmenides'in öğrencilerinden Melissos ve Zenon'un öğretilerini kavrama, dolayısıyla Elea Okulu'nun uğraştığı konular üzerine bilgi sahibi olma	Melissos'un varlık anlayışı ve Zenon'un hareket ile ilgili görüşlerini açıkladığı paradoksları hakkında yazılı kaynaklardan bilgi sahibi olunarak

Anahtar Kavramlar

- Parmenides
- Elea Okulu
- Hakikat
- Sanı (Kanı)
- Melissos
- Varlık
- Zenon
- Hareket
- Paradoks

Giriş

Bu bölümde, görüşlerini kendisinden önceki düşünürlerden daha açık ve kesin dille ortaya koyan Parmenides'in felsefi öğretisi aktarılacak ve özellikle bu düşünürün duyularla elde edilen bilgiyi sanı olarak değerlendirip tamamen yadsıması ve salt akla dayanan bilgiyi temel alması sonucunda "sanı ile doğru arasına kesin bir çizgi" çekmesine neden olan farklı düşünme yöntemi üzerinde durulacaktır. Ayrıca kurduğu Elea okulunun ünlülerinden Melissos ve Zenon hakkında bilgi verilecektir.

8.1. Parmenides'in Şiiri

Aşağı İtalya'daki Elea şehrinin bir yurttaşı olan ve Sokrates öncesi düşünürlerin en önemlilerinden sayılan Parmenides (Παρμενίδης), Felsefe tarihinde 5. yüzyılın ilk yarısında etkin olan bir düşünürdür. Yaşamı hakkında bilgiler, kendisinden önceki düşünürler gibi kesin değildir. Çünkü bu konuda iki önemli kaynak olan Platon'un Parmenides diyalogundan aktarılan bilgiler¹ ve Diogenes Laertios'un ünlü kitabındaki Apollodoros aracılığıyla elde ettiği bilgiler² birbiriyle çelişir. Doğum tarihiyle ilgili bilgi bile Platon'un diyalogunda İÖ yaklaşık 515 yılına denk düşmekteyken, Diogenes Laertios da İÖ yaklaşık 540 (539) yılına denk düşmektedir. Yine de görüşlerini şiir şeklinde yazarak, kendinden önceki doğa felsefecilerinin alışkın oldukları düzyazı stilinden ayrılmış ilk filozof olduğu kesin bir bilgidir.

Doğa üzerine ya da Nesnelerin Doğası üzerine (Peri Physeos) şeklinde çevirebileceğimiz şiir, bir önsöz ve iki bölümden oluşur. Bazı parçaları eksik olarak günümüze kalmış bu şiirin ilk bölümünde, doğru bilginin ne olduğu açıklanırken, ikinci bölümünde insanlığı yanılsıza sevk edecek olan sanılar üzerinde durulur, yani yanılgılar dünyasının sanı niteliğindeki bilgilerine yer verilir. Şiirinin içeriğinden, Parmenides'in gözlem, araştırma ve denetleme yoluyla elde edilen bilgi yöntemlerinin hepsine karşı bir tavır sergilediği görülür. Bu tavır, özellikle Pythagoras ve Ksenophanes sayesinde iyice kıpırdanmaya başlayan, yepyeni kavramlar ve anlam içerikleriyle dolmaya başlayan felsefenin kendi içinde tutarlı bir metafizik sistem geliştirmesine de önayak olmuştur.

Parmenides'in şiirindeki anlatıcı, insanların (ya da ölümlü varlıkların) gelip geçtiği ve aşındırdığı yolun çok ötelerine seyahat eden bir gençtir. Atlı arabasıyla karanlıkları arkasında bırakarak, ışığa doğru gitmektedir. Bu yolculukta kendisine duyguların kişileştirilmiş biçimi olan Güneş'in kızları da eşlik etmektedir. Amacı, isimsiz bir tanrıçanın³ kutsal tapınağına ulaşmak ve ondan gerçekliğin ne olduğunu öğrenmektir. Sonunda biri geceye, diğeri güne açılan iki kapının önünde durur ve hangisinden geçeceğini bilemez. Bu kapıların biri onu gerçeğe (hakikate, doğruluğa ya da Bir olana) götürecektir, diğeri sanılara. O sırada Tanrıça dile gelir ve bu genç konuşuna her ikisini de öğrenmesi gerektiğini söyler.⁴ Demek ki genç hem geceyi hem gündüzü öğrenecektir. Yani hem insani kanıları ya da sanıları, yani yanlış olanı öğrenecektir, hem de doğruyu, yani kesin olanı öğrenecektir. Bu şekilde gerçekliğin birbirinden farklı iki yüzü olduğunu görecektir ve bize de gösterecektir. Dolayısıyla, hiç farkında olmadan, Batı Felsefesini tümüyle etkileyecek ve özellikle Platon'un düşüncelerinde ayrı bir yer edinecek olan Parmenides'in öğretisini geliştirecektir.⁵

¹ Platon, *Parmenides*, 127 a-c.

² Diogenes Laertios, 9.21; 23.

³ Bu tanrıça belki yeraltı tanrıçası Persephone veya Dike'dir; ya da belki Doğa, Akıl, Bilgelik veya Themis'tir. Aslında bu adların hepsi ahlak bakımından kutsallaştırılmış ve kişileştirilmiş değerlerdir; yoksa bu tanrıça fikrinde Ksenophanes'te olduğu gibi mistik anlamda dinsel bir içerik söz konusu değildir. Parmenides için tanrısal olan, değişmez olanla aynı anlamdadır.

⁴ KRS 288. 29–30.

⁵ Parmenides'den kalan fragmanlar için bkz. Arthur Fairbanks, *Parmenides, Fragments and Commentary, The First Philosophers of Greece*, London: K. Paul, Trench, Trubner, 1898, s. 86-135.

Parmenides'in mitolojik bir hikaye tarzında yazdığı ve düşüncelerini mecazi yolla aktarmayı seçtiği bu şiirin derinliklerine inildiğinde, karşımıza sahiden de iki yol çıkar. Şiirin ilk bölümünü de oluşturan bu yolların ilkinde Parmenides bize "gerçekliğe (hakikate, doğru olan, doğruluğa: Yun. (aletheia - ἀλήθεια) götüren yolu açıklarken," tek bir gerçeklik olduğunu (onun deyimiyle varolanın bir olduğunu), değişimin imkânsız olduğunu ve varoluşun (Lat. existentia) zamandan bağımsız, tekbiçimli, zorunlu ve değişmez olduğunu belirtir. Şiirin ikinci bölümü olan ikinci yolda da, sanılara (Yun. doxa - δόξα) giden yolu gösterirken, görünür (duyulur) dünyayı (veya görüngülerin dünyasını)¹ ve bu dünyadaki duyularımızla oluşturduğumuz kavramların ne kadar yanlış ve aldatıcı olduğuna dikkat çeker.

Parmenides'in bilgi edinme yöntemini belirleyecek bu iki yol sonunda kendisine ait bir yöntemi geliştirmesine neden olur. Bu yöntem, kendisinden önceki İonialı düşünürlerin doğayı gözlemleyerek elde ettikleri bilgileri akıl süzgecinden geçirerek sunma yönteminden farklıdır. Parmenides'in yöntemi, bilginin oluşumunda duyum ve algıları yadsır; bunu yadsırken, duyum ve algıların kaynağı olan maddi dünyayı, yani nesnel dünyayı da yadsır. Çünkü Parmenides bizi sadece görünüşlerin dünyasına götürebilecek olan duyuların tanıklığına güvenmez; Herakleitos gibi, aklın sesine kulak vermekle gerçekliğe yönelebileceğimizi vurgular. Çünkü ona göre gerçek varlık (hakikat; Bir olan) ancak bu şekilde temaşa edilebilir.²

Demek ki Parmenides felsefesini adeta vahiy yoluyla elde ettiği iki temel kabul üzerine kurar: 1. Varlık vardır; yokluk yoktur; 2. Varolma ile düşünme aynı şeydir.³ Çünkü düşünülebilecek bir şey varsa, düşünme söz konusudur.

Ardından, bu iki kabul üzerinden akıl yürüterek, yani bu iki kabulü muhakeme ederek ulaştığı mantıksal çıkarımlarla sistemini oluşturur: Ona göre, varlığın varolduğu apaçıktır, kesindir; çünkü akla uygundur. Akıl bunu kabul ederken herhangi bir çelişkiye düşmez. Var olan ne varsa, üzerine düşünülebilen ne varsa Parmenides için, o Varlıktan başka bir şey değildir. Varlık birdir ve bölünemez; bir başlangıcı yoktur, bir sonu yoktur, yani ezeli ve ebedidir; zamansal değişimlerden bağımsızdır, yani herhangi bir şekilde zamana bağlı değildir. Varlık sonsuzca aynıdır ve zaman dediğimiz şey gerçek değildir, çünkü geçmiş, şimdi ve gelecek birdir.⁴ Gerçek varlık kendine her yandan eşit, aynı şekilde sınırları olan, bütünleşmiş ve küre halini almış bir şeydir."⁵ Oysa yokluğun varlığının kabulü bu kadar kolay değildir. Çünkü yokluk, hiçliktir ve akıl bunu kabul ederken çelişkiye düşer. Hiçbir güç, yokluktan bazı şeylerin doğabileceği fikrini akla kabul ettiremez. Akıl için varolanın dışında hiçbir şey yoktur ve asla olamaz. Bu olsa olsa sadece bir yanılsama olur. Bunun da nedeni biz insanların duyum ve kanaatlerimize göre türlü niteliklere bürünebilen bir doğa içinde

¹ Görüngü (Yun. Phainomenon): 1. (Genellikle) Duyularla algılanabilen her şey. Görüngü, hem gerçek varlıktan, hem de salt görüntüden ayırt edilir. 2. (Fizik ötesinde) Kendinde var olan salt bir gerçekliği ortaya koyan. Örneğin Platon için duyulur dünya (görüngüler dünyası) duyulur üstü olan idealar dünyasının (Platon'a göre gerçek dünya), yani akılla bilinen düşünülür dünyanın (noumenon'lar dünyasının) görüngüsüdür. T. : hadise İng.: phenomenon, appearance Fr.: phénomène Alm.: Erscheinung, Phänomen.

² Parmenides'in bu görüşleri ve aşağıda sunulacak görüşleri için özellikle bkz. Cemil Sena: 112-113.

³ KRS 291. 2-5; DK B 1.22-32, 2, 3, 6-1-2.

⁴ Kenny 2006: 18.

⁵ Ksenophanes için bu geometrik nitelik tanrıyı tanımlar.

bulunuyor olmamızdır.¹ O halde Parmenides'in varlık dediği şey, "varolma kavramının mantıksal anlamda içermediği her şeyi yadsır" ve hepsini "yoklar sınıfına" yerleştirir. İşte hiçlik bu sınıftakilerdir ve hiçliğin bilgisi, birer sanıdır (doxa).² Buna karşın, hakikat olan, yani doğru olan bilgi, biricik bilgidir ve salt düşünceden mantığın ilkelerine uygun olarak elde edilmiş olan varlığın bilgisidir. Bu biricik bilgiye ulaşmanın yolu, varlık kavramının mantıksal çözümlemesidir. Daha anlaşılır bir ifadeyle, Parmenides, varlığın özelliklerini gözlem ve araştırma yoluyla değil de, varlık kavramının mantıksal analizini yaptıktan sonra elde ettiği bilgiyle yakalamanın (kavramanın, idrak etmenin) en sağlam yol olduğunu belirtir ve bu şekilde evreni mantığın ilkelerine göre yeni baştan kurar. Yani, gerçekliği düşünce ile özdeşleştirip maddi varlığın bütün yasasının ya da ilkelerinin yerine, mantığın ana ilkesi olan çelişmezlik ilkesini koyar.³ Çünkü ona göre ancak bu ilkeye uygun olarak varolan, gerçektir; onun bilgisi doğrudur, hakikattir.

Varlığın bu şekilde tanımlanması zorunlu olarak değişimin, yer değiştirmenin olanaksızlığını doğurur. O zaman, demek ki, varlık değişmez ve hareket etmez. Çünkü varolmanın içeriğinde bu özellikler yoktur; hareket ve değişim varolma kavramıyla çelişir. Nedeni, hareket etme halinde, bir zaman diliminde olan bir nesne, bir süre sonra başka bir yerde olur. Yani, o nesne bir süreliğine bulunduğu ilk durumundaki yerinde artık yoktur. Bu durumda belirli bir zaman boyutunda varlık ile yokluk, gerçeklik ile hiçlik bir ve aynı şey olur ki, bu olanaksızdır. Değişim ise, belirli nitelikleri ve nicelikleri olan nesnenin, bir süre sonra başka niteliklere ve niceliklere sahip, yeni bir şey olmasıdır ki, bu o nesnenin başka bir şey olması demektir. Bu yüzden değişim de salt varlık kavramıyla çelişir.

Miletos okulunun üyeleri tek bir ana madde kabul ederek bu maddede hem varlığı hem de oluşu korumak ister görünürken, Herakleitos'un varlığı oluşa indirgemesi, Parmenides'in de oluşu yadsıması, dolayısıyla yepyeni fikirlerin ortaya çıkması, felsefe tarihinin gelişim aşamasının en önemli basamaklarıdır. Yine Parmenides'in gözlem ve araştırma yoluyla, yani deneysel olarak elde edilen bilgiyi, metafizik bilgidен tamamen ayırması ve varlık hakkında konuşulacaksa, salt akla ve mantıksal çıkarımlara uygun olarak konuşmak gerektiğini açık ve seçik bir dille ortaya koyması da bir başka önemli aşamadır. Bu yepyeni bir buluş olmasa bile (Miletosluların doğanın görünür yanından çok görünmeyen yanını açıklamak için ana madde bulma girişimlerini ve Herakleitos'un da duyularla algılanandan ziyade, akılla kavrananın hakikat olduğunu özellikle belirtmesini göz önünde tuttuğumuzda) Parmenides'in bu görüşünü diğerlerinden daha derin bir analizle ve kesinkes vurgulamış olması bir yeniliktir. Çünkü ondan önce hiçbir düşünür hiç deneye başvurmadan, ancak ve ancak akıl yürüterek gerçek bilgiye ulaşılacağını Parmenides gibi cesaretle söylememiştir, ya da deneyden elde edilen bilgilerin bizi sadece sanılara boğmakla kalacağını, sanılarinsa doğruya tamamen karşıt olduğunu onun gibi kesin bir dille açıklamamış, bütün felsefesini onun gibi "sanı-doğru karşıtlığı" üzerine inşa etmemiştir. En önemlisi varlığı onun gibi tanımlayıp felsefeye daha

¹ Sena 1978: 113.

² Sanma durumu veya sonucu olan, zan, kanı; inanç.

³ Çelişmezlik: Bilginin sunulmasında tutarsızlık ve çelişme bulunmaması gerektiği yolundaki temel bir mantık kuralı; T. : adem-i tenakuz; İng.: non-contradiction; Fr.: non-contradiction.

sonraları “ontoloji ya da metafizik veya Varlık bilim”¹ adını alacak yeni bir disiplinin temellerini atmamıştır.²

Görüldüğü üzere, Parmenides’in tüm düşüncesi aslında tek bir cümleyle özetlenebilir: Bir şey varsa, vardır; yoksa, yoktur. Varlığın doğmuş, doğurmuş olduğunu veya böyle bir şeye ihtiyacı olduğunu; ya da evrenin başlangıcını araştırmanın bir anlamı yoktur. Sadece evren biri etken, diğeri edilgen olmak üzere iki gerçeklikten ibarettir.

Parmenides doğduğu şehir Elea’da, aynı adı taşıyan bir felsefe okulu kurmuştur. Felsefe tarihinde bu okulun üyelerine Elealılar denir ve aralarında özellikle Melissos’un ve Zenon’un adı sıkça anılır.

8.2. Melissos ve Zenon

Resim 22: Melissos

Melissos (İÖ 5. yüzyıl) Samos’ludur ve Parmenides’in öğrencisidir. Aynı zamanda Herakleitos’un da öğrencisi olduğu söylenir.³ Melissos Parmenides’in şiirini düzyazı şekline getirip Varlığın Bir olduğunu daha anlaşılır kılar. Varlık bir olmasaydı, ya yine kendisine ait bir parçayla sınırlanacaktı, ya da bir başka varlık onu sınırlayacaktı ki, bu imkânsızdır.⁴ Bu yüzden, ona göre, evren sınırsız, değişmez, hareketsiz, bölünmez, sonsuz ve homojen (tamamının aynı yapıda olduğunu) bir doğadadır. Bu tekçi görüşten iki sonuca ulaşılır: 1. Acının gerçekliği yoktur, çünkü böyle bir şey varlığın noksanlığı anlamına gelir ki, böyle bir

¹ Varlıkbilim: (Yun. on, ontos = varlık) : Var olan olarak var olan (yalnızca var olması açısından) üzerine öğretti, varolanın varlığı ve genel varolma ilkeleri üzerine 17. yüzyıldan beri kullanılan kavram. Konu olarak eski Yunan felsefesinden beri ele alınan ve Aristoteles’in "ilk felsefe" adını verdiği varolanların özü üzerine bilim. Felsefeye, varlık fizikötesi karşılığı, genellikle fizikötesinin temeli olarak Christian Wolfz’un getirdiği terim. T. : mebhās-i vücut Lat.: ontologia İng.: ontology Fr.: Ontologie Alm.: Ontologie Dgr.: Yun. on, ontos

² Kenny 2006: 18.

³ Kenny 2006: 19.

⁴ Bu görüşleri ileride Spinoza’nın tanrı anlayışını etkileyecektir.

şey imkânsızdır. 2. Boşluk diye bir şey yoktur. Çünkü böyle bir şey ancak Yokluğun bir parçası olabilir. Bu yüzden yer değiştirme mümkün değildir, çünkü mekânda yer kaplayan cisimlerin hareket edecekleri hiçbir yer yoktur.¹ Evrende azalma çoğalma ya da biçim değiştirme gibi nitelikler olmuş olsaydı, evren kendi kendine benzemeyecek, hatta gün gelip çoğalmış bile olacaktı. Oysa evrendeki en küçük bir değişiklik onu tümüyle yok etmeye yeter de artar.

Melissos gibi, özellikle hareketin olanaksızlığıyla ilgili çok ünlü savlara sahip, Aristoteles'in diyalektiğin kurucusu saydığı² Elealı Zenon (İÖ yak. 490-yak. 430) da Parmenides'in bir öğrencisidir. Felsefe tarihinde Zenon'un paradoksları³ olarak anılan paradoksları Parmenides'in öğretisini desteklemek amacıyla yaratmıştır.

Resim 23: Zenon

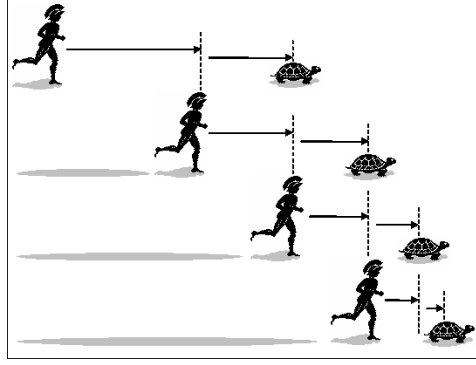
Zenon'a göre mesafeler ve hareketler sonsuzca bölünebilir niteliktedir. Hareket diye bir şey yoktur, çünkü hareket eden her şey, sona ulaşmadan önce gittiği yolun ortasına ulaşmak zorundadır. Bir stadyumun en ucuna varmak için, sonsuz sayıda mesafe katedilmelidir; çünkü önce o uca olan mesafenin yarısı katedilmelidir. Ama o yarısı katedilmeden önce o mesafenin çeyreği katedilmelidir. O çeyrek katedilmeden önce de o mesafenin sekizde biri katedilmelidir; işte bu böyle sonsuza değin gider. Sonuçta, her ilk mesafe aralığı ikiye bölünebileceğinden, katedilmesi gereken kesin bir ilk mesafe aslında yoktur. Bu da böyle bir koşunun başlangıç noktası olmadığı anlamına gelir. Başlangıç yoksa bitiş de yoktur. Öyleyse bu hareket bizim için bir yanılsamadan (ilüzyon) ibarettir.⁴

¹ Kenny 2006: 19; KRS 534.

² Diogenes Laertios, 8.57; 9.25; diyalektik (Yun. dialektike): (Sokrates'te) Doğruya varmak, kavramları açıklığa kavuşturmak, belirlemek ve bunların kesin tanımlarını bulmak için karşıtlıklar içinde ilerleyen karşılıklı konuşma yöntemi, b. (Platon'da) İdeaların bilgisine vardırın yol; en yüksek bilim; mantıksal yöntem, c. (Aristoteles mantığında) Tanıtlama yolu. 2. Usun içine düştüğü çelişmeler öğretisi. T. : fenn-i münazara, cedel, ilm-i cedel, ilm-i hitâfî cedel İng.: dialectic Fr.: dialectique Alm.: Dialektik Dgr.: Yun. dialektike.

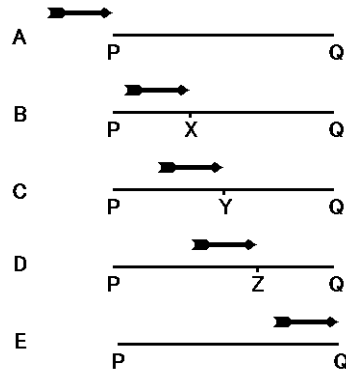
³ Paradoks: Aykırı düşünce. Görünüşte doğru olan bir ifade veya ifadeler in bir çelişkiye yol açması ya da mantığa aykırı bir durum yaratmasıdır. Kısaca beklenmedik bir durumla sonuçlanmasıdır. (Yun. paradoksa)

⁴ Yanılsama: (Lat. illusio = yanıltma, aldanma, kuruntu):1. Duyu yanıltması, yanlış algılama. (Sanrı = hallucination'dan ayrılığı; algılanan şeyin gerçekten var olmasıdır.) 2. Yanlış tasarım ve umut; kuruntu. 3.

Resim 24: Akhilleus ile kaplumbağa paradoksu

Zenon'un en bilinen paradoksu Yunan kahraman Akhilleus'un adıyla anılan "Akhilleus ve Kaplumbağa paradoksudur."¹ Akhilleus ile bir kaplumbağanın yarış yaptığı varsayarsak, böyle bir yarışta da Akhilleus'u çok hızlı bir koşucu olarak görürsek, yavaş olan asla hızlı olan tarafından yenilmeyeceğine tanık oluruz. Bunun için, Akhilleus kaplumbağanın kendisinden belli bir mesafe önce yarışa izin vermiş olsun. Akhilleus sabit yüksek bir hızda, kaplumbağa da sabit düşük bir hızda koşacağından, belirli bir süre sonunda Akhilleus kaplumbağanın başladığı yere gelecektir. Bu sırada kaplumbağa da az da olsa yol almış olacaktır. Akhilleus kaplumbağanın aldığı o mesafeyi de koştuğunda, kaplumbağa yine belirli bir yol almış olacaktır ve bu böyle sürüp gidecektir. Sonuçta, Akhilleus hiçbir zaman kaplumbağanın aldığı mesafeye ulaşamayacak, onun başladığı noktaya her vardığında, ulaşması gereken başka bir mesafe kalacaktır. Bu durumda Akhilleus kaplumbağayı hiçbir şekilde geçemeyecektir.²

Resim 25: Ok paradoksu

Bunun yanı sıra ok paradoksu olarak bilinen paradoks da ünlüdür: Yaydan fırlamış ilerlemekte olan bir ok düşünelim. Ok zaman içindeki her anda belli bir konumda olacaktır.

Bize gerçek dünyayı bir süre için de olsa unutturan, sanat yoluyla yaratılmış görüntü. T. : vehim Lat.: illusion yanılgı, aldanma, kuruntu İng.: illusion Fr.: illusion Alm.: Illusion, Täuschung.

¹ Kenny 2006: s. 19.

² Paradokslar için genel olarak bkz. Aristotle, *Physika*, 6.9. 239b5-239b9; 6, 239b33-240a15; Bkz. J. Barnes, (ed.), *The Complete Works of Aristotle*, Princeton University Press, 1995; *The Presocratic Philosophers* (vol. 1), Routledge, 1975; Andrew Ushenko, "Zeno's Paradoxes," *Mind*, Vol LV, 1946, s. 151-165.

An belirli, tek bir noktaysa, okun o anda hareket etme zamanı olmayacaktır yani durağan olacaktır. Dolayısıyla gelecek anlarda da durağan olacaktır. Bu şekilde her an durağan olacaktır ve hareket etmeyecektir.

Uygulamalar

- 1) Parmenides'in gerçeklik anlayışını irdeleyin.
- 2) Parmenides'in eserindeki mecazi kullanımları tartışın.
- 3) Melissos'un varlık anlayışını irdeleyin.
- 4) Zenon'un paradokslarından yola çıkarak hareket kuramı hakkında tartışın.
- 5) Parmenides'in ve öğrencilerinin görüşleri çerçevesinde Elea Okulu'nun özelliklerini sorgulayın.

Uygulama Soruları

- 1) Parmenides'in şiirinin ana özellikleri ve üslubu hakkında nasıl bir fikir edindiniz?
- 2) Parmenides'in felsefe öğretisinde asıl amaç nedir?
- 3) Parmenides'in hareket ve değişim üzerine görüşleri ne şekilde Herakleitos'un bu konudaki görüşleriyle karşılaştırılabilir?
- 4) Melissos kimdir? Ana görüşleri nelerdir?
- 5) Zenon paradoksları hangi konuyla ilgilidir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Gerek Parmenides, gerekse kurduğu okulun öğrencileri Melissos ve Zenon'un birleştikleri en belirgin ortak nokta, kendilerinden önceki düşünürlere kıyasla, farklı bir düşünme biçimi ve farklı bir yöntem geliştirerek felsefe tarihinde yeni bir çığır açmalarıdır. Ama tüm Elealılara nasıl düşünmeleri gerektiğini öğreten Parmenides olduğundan, hiç kuşkusuz, onun öğretisi her zaman için başattır. Parmenides'in tüm felsefesi varlık ve varlığın doğasını bütün halinde anlamak üzerine kurulmuştur. Başka deyişle, onun felsefi problemi sadece ve sadece varlık problemidir. Ona göre bilinmesi gereken en önemli şey, iki farklı bilgiye giden yolun ve bu yolların sonucunda karşılaşılabilecek sonuçların birbirinden çok farklı olduğu ve her şeyden önce Varlığın Bir, Bütün, doğmamış, sonsuz, sarsılmaz, tam, hareketsiz, eşsiz, sürekli ve sınırsız olduğunu bilmemiz gerektiğidir.

Buna göre Parmenides Miletos Okulu'nun evrenbilim problemi yerine varlık problemini gündeme getirerek felsefeye yeni bir ivme kazandırmıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Parmenides'in eserinin adı ve konusu aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) *Theogonia*-Tanrıların soy ağacı
 - b) *Doğa Üzerine*- Hakikat ve Sanı
 - c) *Doğa Üzerine* – İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler
 - d) *Odysseia*-Odysseus'un Troia'dan, Ithake'ye yolculuğu
- 2) Parmenides bu şiirindeki görüşleriyle kendisinden önceki düşünceye nasıl bir karşı duruş sergiler?
 - a) Kendisinden önceki gözlem yoluyla elde edilen bilgi yöntemine karşı bir tavır sergileyip kendi içinde tutarlı metafizik bir sistem geliştirerek
 - b) Homeros ve Hesiodos'un mitolojik görüşlerini tümüyle reddederek
 - c) Anaksimenes'in ilk ilkeyle ilgili geliştirdiği tüm fikirleri eleştirerek
 - d) Ksenophanes'in tanrılara dair ileri sürdüğü tüm fikirlere karşı çıkarak
- 3) Aşağıdaki tanımların hangisi Parmenides'in bilgi edinme yöntemine hiç uymaz?
 - a) İonia düşünürlerinin doğayı gözlem yoluyla elde ettikleri bilgileri aynı yöntemle yeniden harmanlar.
 - b) Pythagoras ve Ksenophanes'in başlattığı metafizik görüşleri geliştirir.
 - c) Parmenides duyum ve algılardan elde edilen bilgiyi yadsımaz.
 - d) Herakleitos'a benzer şekilde, aklın sesine kulak verir ve gerçekliğe ancak bu şekilde ulaşabileceğini vurgular.
- 4) Parmenides felsefesini hangi temel önermeler üzerine kurar?
 - a) Varlık vardır, yokluk yoktur / Varolma ile düşünme aynı şeydir.
 - b) Varlık yoktur, yokluk vardır/ Düşünme ile varolma aynı şeydir.
 - c) Varlık vardır, yokluk yoktur/ Düşünme ile varolmama bir ve aynı şeydir.
 - d) Varlık vardır, yokluk yoktur/ Düşünememe ile varolma bir ve aynı şeydir.

- 5) Parmenides'in varlık tanımının doğal sonucu nedir?
- a) hareket ve değişimin olanaksızlığı
 - b) değişmezliğin olanaksızlığı
 - c) hareket ve değişimin varolma kavramıyla çelişmezliği
 - d) varlığın bilgisinin ancak gözlem yoluyla elde edilebilmesi
- 6) Melissos'un varlık tanımına aşağıdakilerden hangisi uymaz?
- a) Varlık Bir'dir.
 - b) Varlık ne kendi parçasıyla ne de bir başka varlıkla sınırlıdır.
 - c) Acının oluşu, varlığın noksan olmasını gerektirir.
 - d) Boşluk, ancak varlığın bir parçası olabilir.
- 7) Melissos'a göre,
- a) yer değiştirme mümkündür.
 - b) mekânda yer kaplayan cisimlerin hareket edebilecekleri bir yer olması zorunludur.
 - c) evrendeki en küçük bir değişiklik onu tümüyle yok etmeye yeter.
 - d) hareket olanaklıdır.
- 8) Zenon için hareket neden ibarettir?
- a) bir yanılsamadan ibarettir.
 - b) varlıktan ibarettir.
 - c) katedilmesi gereken bir ilk mesafeden ibarettir.
 - d) gidilen yolun ortasına ulaşamamaktan ibarettir.
- 9) Zenon'un *Akhilleus ve Kaplumbağa Paradoksu*'nda hangi temel bilgi vurgulanır?
- a) Yer değiştirme ve hareketin olanaklılığı
 - b) Hareketin olanaksızlığı
 - c) Akhilleus'un her zaman kaplumbağayı geçebileceği

- d)** Akhilleus'un tecrübeli bir koşucu olduğu
- 10)** Parmenides ve Elealılar'ın felsefe tarihindeki en büyük başarıları nedir?
- a)** ahlak felsefesinin gelişimine neden olmuşlardır.
- b)** varlık bilimin gelişimine neden olmuşlardır.
- c)** mantığın gelişimine neden olmuşlardır.
- d)** "paradoksos (paradoks)" kelimesini ilk kez onlar kullanmıştır.

Cevaplar

1)b, 2)a, 3)c, 4)a, 5)a, 6) d, 7) c, 8) a, 9)b, 10)b

9. BİR HİTABET USTASI: EMPEDOKLES

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 9.1.** Dört Element: Su-Hava-Toprak-Ateş
- 9.2.** Sevgi ve Nefret
- 9.3.** Ruh Göçü

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Empedokles’e göre “arkhe” nedir?
- 2) Sevgi ile Nefret arasındaki çatışkının anlamı nedir?
- 3) Empedokles’in Ruh göçü anlayışı nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Dört Element: Su-Hava-Toprak-Ateş	Empedokles'in, Thales'in suyu, Anaksimenes'in havası, Ksenophanes'in toprağı ve Herakleitos'un ateşini harmanlayarak kurduğu dört element öğretisine vakıf olma	Empedokles'ten önceki düşünürlerin arkhe yorumlarını yeniden gözden geçirilmesi ve Empedokles'in arkhe teorisi üzerine yazılı kaynaklardan bilgi edinimiyle
Sevgi ve Nefret	Empedokles'in dört elemntini birleştiren ve ayıran güç olarak sevgi ve nefret hakkında bilgi sahibi olma	Empedokles'in sevgi ve nefret ile ilgili öğretisini konu alan yorum kitapları okunarak
Ruh Göçü	Empedokles'in ruh göçü öğretisini kavrama	Pythagoras'ın ruh göçü öğretisi tekrar edilip Empedokles'in bu konudaki görüşleriyle kıyas edilerek

Anahtar Kavramlar

- Empedokles
- Su-Hava-Toprak-Ateş
- Sevgi
- Nefret
- Ruh Göçü

Giriş

Bu bölümde, Sokrates-Öncesi düşünürler arasında bir filozof şair, hekim, tragedya yazarı, hekim, hatta mucizevi olaylara imza atan bir büyücü-kâhin olarak ünlenen Empedokles hakkında bilgi verilecek ve özellikle onun dört element kuramı ve bu kuramda etkin olan Sevgi ve Nefret kavramları üzerinde durulacaktır.

9.1. Dört Element: Su-Hava-Toprak-Ateş

Felsefe tarihinin en anlı şanlı şair düşünürlerinden biridir Akragaslı Empedokles (Εμπεδοκλῆς). Olimpiyatlarda ödüller kazanan atların yetiştirici olan soylu bir aileye mensuptur ve İÖ 5. yüzyılın ortalarında tanınmıştır.¹ Aristoteles diyalektiği Zenon'un, hitabeti de Empedokles'in bulduğunu söyler.² Çünkü Empedokles'in şiir tekniklerini ustaca kullanması, sözcük ve anlam sanatında ve özellikle benzetmelerdeki yaratıcılığı güçlü bir edebi üsluba sahip olarak tanınmasına yol açmıştır. Günümüze kalan ve belli bir kronolojik düzenlemeye izin vermeyecek kadar karışık olan yaşam öyküsünü takip etmeye çalıştığımızda,³ karşımıza Pythagoras, Ksenophanes ve Parmenides'in öğrencisi olarak çıkar. Fragmanlar halinde elimize geçen *Doğa Üzerine* (Περὶ φύσεως: Peri physeos) ve Arınmalar (Katharmoi) adlı eserlerinden ilki, Parmenides'in eseri gibi şiir şeklindedir ve 2000 dizedir; bu eserin günümüze yaklaşık 50 dizesi kalmıştır. Diğeri, dini içeriklidir ve çoğu dizesi kaybolmuştur.⁴

Resim 26: Empedokles

Empedokles'in felsefî düşünceleri, özellikle doğa üzerine geliştirdiği görüşleri kendisinden önceki İonialı düşünürlerin görüşlerinin adeta bir sentezidir. Thales'in suyu, Anaksimenes'in havası, Ksenophanes'in toprağı ve Herakleitos'un ateşi ve bu ana maddeler üzerindeki öğretileri Empedokles'in dört ana madde kuramının oluşumuna temel teşkil etmiştir. Dolayısıyla, Empedokles için "su, hava, toprak ve ateş" evrenin kökleridir. İddiasına göre, bu kökler ya da bu öğeler (arkhe) ezelden beri hep vardır, ancak birbirleriyle belirli oranlarda karışmış ve evrenin bu alışıldık yüzünün oluşumunu sağlamıştır. Bu dört öğeden çıkmıştır bütün varolanlar ve bu dört öğe sayesinde var olacaklardır. Ağaçlar, hayvanlar, kadını erkeğiyle bütün insanlar, havada uçan kuşlar, denizin suyuyla beslenen balıklar, yani ne kadar canlı varsa bu dört öğeye borçludur varlıklarını. Ona göre bu dört öğe birbirine örülü

¹ Diogenes Laertios, 8. 51-77.

² Diogenes Laertios, 8. 57.

³ Kenny 2006: 20.

⁴ Bkz. N. van der Ben (ed.), *The Proem of Empedocles' Peri Physios*: Amsterdam , B. R. Gruner, 1975; Empedocles, *Peri Physeōs and Katharmoi*, Henry W. Johnstone (trans.), Thomas Library, Bryn Mawr College, 1985.

olarak vardır, hepsi bir aradadır, birbiriyle hemhal olmuştur. Dünyadaki çeşitlilik bu karışımın, bu bütünlüğün bir eseridir.¹

Adeta bir kelimenin hecelerini çağrıştıran Empedokles'in bu dört ögesine, sonradan Platon ve öteki Yunan düşünürleri *stoikheia* diyeceklerdir.² Hatta Yahudi ve Hristiyan düşün dünyasında da büyük önemi olan bu dört öge dini metinlerde yine bu adla anılacaktır.³ Latince *elementum* (çoğ. *elementa*) olarak çevrilen dört ögenin ya da dört elementin, günümüzün fiziğinde, kimyasında da başat rol oynadığı unutulmamalıdır.

9.2. Sevgi ve Nefret

Empedokles'in dört elementi (dört öge, dört ilke, dört kök, dört ana madde, dört arkhe ya da dört unsur) maddenin farklı farklı formlarıdır. Katı, sıvı, gaz, buz, su, ateş, vb. Bunlar aynı tözün, yani aynı ana maddenin farklı halleridir. Bu dört element, ona göre, Sevgi (*Philia*) ve Nefret (*Neikos*) karşıtlığıyla birleşir ya da ayrılır. Çünkü Sevgi, elementleri bir araya getirir, Nefretse bunları ayırır. Gün olur bu elementlerin çoğu bir araya gelerek tek bir şeyi doğurur, gün olur tek bir bütün halindeyken birçok şeye ayrılır; ve bu durum bu şekilde sonsuzca sürüp gider.

Empedokles'in dört elementinin yapısı, Parmenides'in Küresi'nden bir karışım olduğu için ve tek bir hali olmadığı için az çok farklıdır. Bu yapı doğal olarak değişime ve harekete de olanak tanır. Ayrıca, bu elementler Sevgi ve Nefret adını verdiği müdahalelerle birleşir ve ayrılır. Bunlar etkin, kaçınılmaz kuvvetlerdir, ama her biri maddidir. Aristoteles, Empedokles'in bu kuvvetlerinin her birini etkin, maddi nedenler olarak değerlendirir.⁴ Bu dört elementin ve bu iki kuvvetin toplamı olan altılık bütün, dengelilik ya da uygunluk (veya oran, simetri) adını alır. Sevginin işlevi birlik yaratmaktır; Nefretin işlevi bu birliği bozmaktır. Başka deyişle, Nefret böler, Sevgi birleştirir. Bu iki kuvvet, “çekme ve itme kuvvetlerinin” atası sayılır.⁵ Sevginin etkisiyle elementler bir arada homojen, uyumlu ya da ahenkli ve ısı ışı parlayan bir küre oluşturur. Bu Parmenides'in küre şeklindeki bütünlüğüne benzer. Nefret'in etkisiyle de elementler birbirinden ayrılır; ama Sevgi tekrar bu dağılanları ve kaybolan parçaları bir araya getirmeye başlayınca, varlık dünyasının bütün canlı türleri yavaş yavaş evren sahnesini doldurmaya başlar.⁶ Bütün bileşik varlıklar, örneğin, karada yaşayan hayvanlar, havadaki kuşlar ve denizdeki balıklar gelip geçici, yani ölümlü yaratıklardır. Sadece onları doğuran dört element ölümsüzdür, sonsuzdur ve bunlar sayesinde kozmik döngü, adeta nefes alır verir gibi, sonsuza değin sürer.⁷ Çünkü ölümlü olan bir şey ne varolabilir, ne de sonlanabilir. Ölüm, evrensel ritim içindeki bir ana insanların verdiği bir addan başka bir şey değildir. İnsanlar bu dört elementin birleşerek meydana getirdiği varlıkları, örneğin, hayvanları, bitkileri, vb., görünce onların doğduklarını söyler, bu dört

¹ KRS 355.

² Kenny 2006: 21.

³ Örn. bkz. Vulgata, Paulus, 1. Gal. 4.3,9.

⁴ Aristoteles, *Metaphysika*, A, 10. 1075 b 3.

⁵ Kenny 2006: 22.

⁶ KRS 360.

⁷ Waterfield 2000: 136.

unsurun birbirinden ayrılıp da bu varlıkların yok olduğunu gördüklerinde ise, öldüklerini söyler. Ama bunların hepsi hayali adlandırmalardır, hepsi birer görüntüden ibarettir. Asıl gerçek bu görüntünün ardındaki dört elementin birleşmesi ve dağılmasıdır. Çünkü hiçlikten hiçbir şey doğmaz (ex nihilo nihil fit). Bu dünyanın kanunudur.¹

Canlı türlerinin kökenini açıklama girişiminde, yukarıda söz ettiğimiz dengeliliği göz önünde bulundurduğumuzda, Empedokles'in en uygun olanın yaşamını sürdürmeye devam edeceğini belirtmesi, aslında bir evrim kuramını dile getirmesidir ki, bu önemli bir açıklamadır.² Ona göre, elementlerin kimyasal karışımından ilkin et ve kan oluşur. Bunlar ateş, hava ve suyun dengeli bir birleşimi sonucunda oluşmuştur; kemikse bu dört elementin farklı oranlardaki karışımından, yani iki parça su, iki parça toprak ve dört parça ateşten oluşmuştur. Tüm uzuvlar ve organlar işte bu asla sarsılmaz, bozulmaz oluşumlardan ya da bileşenlerden meydana gelir; henüz yuvası olmayan gözler, omuzsuz kollar ve boyunsuz yüzler, hepsi bu temel bileşenlerin ürünleridir.³ Her biri kendine uygun olanı bulana kadar dolanır durur. Bu ilk aşamada genelde hep uygun olmayan birleşimler meydana gelir. Örneğin, çeşit çeşit canavarlar bu şekilde vücut bulur ve bunun sonucunda insan başlı öküzler, öküz başlı insanlar, önünde ve arkasında yüzü ve göğsü olan çift cinsiyetli yaratıklar.⁴ Ama bu rastlantısal canlılar oldukça kırılgan ve kısır ya da verimsiz oluşumlardır. En uygun çatı insan ve bilindik hayvan türlerinde mevcuttur. Onların bu uygunluğu da belli bir tasarımın sonucunda olmayan, tamamen rastlantının ürünüdür.⁵ Aristoteles, Empedokles'in birbirine benzemeyen canlı organizmaların farklı parçalarının türdeş (birbirine denk) işlevlere sahip olabileceğini belirtmesinin biyoloji açısından önemine özellikle dikkat çekmiştir.⁶

Empedokles'e göre doğa adeta bir ressam gibi iş görür. Şöyle ki: Ressamlar tapınaklara adak resimleri yaparken ellerine kırmızı, sarı renkte farklı tonda boyalar alır ve bunları ahenkli bir şekilde birbirine karar; ne çok fazla, ne çok az. Sonra bu boyalarla bizim şu gördüğümüz şeylere benzer sayısız resim çizerler. İnsanlarla dolu cıvıl cıvıl bir dünya çizerler mesela, ağaçlar, hayvanlar, kuşlar ve derin denizlerde beslenen balıklar. Hatta uzun ömürlü tanrıların bile resimlerini çizerler.⁷ İşte aynı şekilde doğa da bu dört unsuru birbirine belli oranlarda karıştırmış ressamların çizimlerine konu olan her şeyi yaratmıştır.

9.3. Ruh Göçü

Empedokles'in eserlerine bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, değerlendirmelerinin hem mekanik hem de dinsel bir tarzda yürüdüğü anlaşılır. Hatta bazen dört elementini Yunan tanrılarıyla özdeşleştirdiği ve onlara Zeus (ateş), Hera (toprak) Aidoneus (hava) ve Nestis (su) adlarını verdiği; Sevgi kuvvetini bile aşk tanrıçası Aphrodite

¹ William Ellery Leonard (trans.), (1908), *The Fragments of Empedocles*, Chicago, The Open Court Publishing Company.; Empedokles, *Peri Physeos*, 8, 11, 9, 12.

² Kenny 2006: 22.

³ KRS 375-376.

⁴ KRS 379.

⁵ Kenny 2006: 23; Aristotle, *Physike*, 2.8.198b29.

⁶ Aristotle, *Περὶ ζῴων γενέσεως*, (*De Generatione Animalium*: Hayvanların Oluşumu Üzerine), 1. 23. 731a4; bkz. Anthony Kenny 2006: 23.

⁷ Empedokles, *Peri Physeos*, 23.

ile bir tuttuğu, Nefreti de “uyumsuzluk, kavga ya da gazap” olarak adlandırdığı görülür.¹ *Arınmalar* adlı kitabında doğa anlayışını, Pythagoras’ın *metempsychosis* (ruh göçü) öğretisiyle birleştirerek bir ahlak öğretisi geliştirir. Ona göre, Sevgi iyi, Nefret kötüdür. İnsanlar evvelce bulundukları kutlu ruh hallerinden, kendilerini Nefret ve Günaha terk ederek düşmüşlerdir. Ama Nefret, ister tanrı, ister insan olsun, tüm günahkârların ruhlarını farklı farklı yaratıklar olarak karalara, denizlere dağıtarak cezalandırır. Bu şekilde kâh hava onları tutup denize fırlatır, kâh vahşi deniz tutup karaya boşaltır, kâh toprak yakıcı güneşin ışınlarına kusar. Ama evrenin hiç bitmeyen döngüsü içinde insanlar ruhlarını Sevgi’ye teslim ettiklerinde beslenip gelişirler ve olmaları gereken bedene yeniden dönebilirler. Empedokles ruh göçünden kendisinin de nasıplendiğini şu dizeleriyle dile getirir:

“Ben de bir zamanlar oğlan oldum, kız oldum,

*Çalı oldum, kuş oldum, dalgaların içinde dilsiz bir balık oldum.”*²

Empedokles’teki ruh göçü öğretisi hiç şüphesiz ödüle layık olacak ya da cezaya maruz kalacak hareketlerden kaçınılması gerektiği fikrini de beraberinde getirir. Çünkü sevgi çemberi içinde bir hayat sürmek için ruhun arınması ve bunun için de bazı şeylerden uzak durulması şarttır; örneğin, gerekli görülen diyetle uyulması, et yenmemesi, cinsel ilişkiden uzak durulması (bir cinsel oruç şeklinde olmasa da), kan dökülmemesi gibi. Bu ölçülü davranış kuralları arasına tanrıların bilgisine erme ve evrenin doğası hakkında açık bir kavrayışa sahip olma gibi nitelikler de girer.

Empedokles’in en büyük umudu ayrıcalıklı insanların bir gün sahiden tanrılaşacaklarına olan inancıdır. Bu ayrıcalıklı sınıfların arasında kâhinler, ozanlar, hekimler ve krallar yer almaktadır.³ Kendisini de tüm bu ayrıcalıklı sınıfların arasına yerleştirmeden edememiştir.⁴ Onun tanrılaştırılma umudu ölümüyle ilgili efsanelere, hatta modern şairlerin dizelerine de konu olmuştur. Bu efsanelerin en dikkat çekicisi şudur: Hekimlerin ölüme terk ettikleri Pantheia adlı bir kadına Empedokles mucizevi şekilde yeniden hayat verir. Bunu kutlamak için Etna Yanardağının⁵ eteklerindeki zengin birine ait evde seksen misafire bir şölen verir. Şölen bitip de bütün misafirler uykuya çekildiğinde, göklerden kendisinin adıyla çağrıldığını işitir. O hızla yanardağın tepesine kadar çıkar ve kratere atlar (ya da düşer).⁶

Bu efsane Arnold’un dizelerinde şu şekilde hayat bulurken, Empedokles’in hakikati bulma aşkının zihninin (ruhunun) asla ölmeyecek olmasıyla ödüllendirileceği ima edilir.⁷

“Artık atmayacak bu yürek; canlı bir insandın sen,

¹ KRS 349.

² Empedokles, *Katharmoi*, 117.

³ KRS 409.

⁴ Kenny 2006: 23

⁵ Sicilya’nın güney sahilinde yer almaktadır.

⁶ Bu efsaneler için bkz. Diogenes Laertios, 8. 74-75; Milton, *Paradise Lost*, 3. 470; Matthew Arnold, *Empedocles on Etna*, 326-338.

⁷ Kenny 2006: 24.

Empedokles, ama artık değilsin!

Artık yalnızca bir solukta yutan alevden bir düşüncesin-

çırılçıplak, sonsuzca huzursuz bir zihinsin!

Her şey, vücut bulduğu

köklere geri döner,

bedenimiz toprak olur,

kanımız su,

ısıımız ateş,

soluğumuz hava.

Ahenkle doğanlar, ahenkle ölürlər-

Peki ya zihin?”¹

Görüldüğü üzere, birden fazla ana maddeyi kabul edişiiyle Çokçu görüşün başında yer alan Empedokles’in felsefi düşünceleri akılcı düşünüş ve mistik inancın dengeli bir karışımından ibarettir. Bu onu İonialı düşünürlerin doğaya salt bilimsel bir bakış açısıyla bakma kaygılarından uzak bir yerde olduğunu gösterir. Felsefe tarihine bir armağan olarak sunduğu dört element kuramı ve Sevgi ve Nefret kuvvetleri, özellikle Aristoteles’in ilgisini çeken ve eserlerinde konu aldığı ve geliştirdiği bir kuram olmuştur. Empedokles’in ateş, su, hava ve toprak dörtlüsü, bütün varlıkların kökeninde olan unsurlardır; doğmamışlardır ve bozulmayacaklardır, dolayısıyla evrensel döngünün sonsuzca varolmasına hizmet edeceklerdir. Doğadaki tek tek şeyler bu dört unsurun Sevginin çekim gücüyle bir araya gelmesinden ve Nefretin itiş gücünün bunları ayırmasından meydana gelir ve yok olur. Ama sadece bu tek tek şeyler doğar ve ölür. Onları meydana getiren ve yok olmalarına neden olan dört ana unsur hiçbir zaman yok olmaz. Çünkü derine inildiğinde, karşımızda duran tüm varlıklar, örneğin, ağaclar, hayvanlar, bulutlar, kayalar aslında birer hayalden ibarettir, hepsi gelip geçici, yani ölümlüdür. Bunlar asıl gerçek olan o dört ögenin zamana bağlı olan karışımlarıdır. Bu yüzden bu varlıklara gerçek denemez.

Dört unsurun birleşmesinde ve ayrılmasında önemli olan Sevgi ve Nefret, etkin nedenler olarak iş görür. Bunların işleyişi, Empedokles’in dinsel ve akılcı yanının birleşimiyle şekillenen düşüncelerle belirlenir. Sevgi ve Nefretin işleyişi rastlantısalıdır, ama yine de dört öğeyle birlikte hepsinin oluşturduğu altılı bütünlükte bir denge, bir oran söz konusudur. Sevgi ve Nefret ezeli ve ebedi karşıtlıktır; her biri kendi sırası geldiğinde devreye girer ve doğuma ve ölüme neden olarak kozmik döngünün çift taraflı işlemlerini sağlar. Sevginin hükmü altında dört unsurun hepsi adeta bir küre halinde birbirine kenetlenir; Nefretin hükmü altında

¹ Matthew Arnold, *Empedocles on Etna*, 326-338.

ise bu kürede bu dört unsur kat kat (tabakalar halinde) bulunur. Ne tam Sevginin, ne de tam Nefretin kontrolü altında olunduğu zamanda ve bu dört unsurun kısmen birleşip kısmen ayrıldığı anda, bu bilindik dünyamız oluşmuştur.

Yaşamın düzgün gidişatı için önemli olan bu dört unsurun meydana getirdiği tüm varlıkların kendilerinin dört ezeli ve ebedi kökten geldiğinin farkında olması, yani her şeyin ortak bir bilinçten pay aldığını bilmesidir. Bu bilgi onlara belirli bir ahlak anlayışı kazandıracaktır. Dolayısıyla Sevginin iyi, Nefretin de kötü olduğunun bilinmesi yaşamın birliğinin sürdürülmesi için elzemdir. Bu birliğe olan inanç özellikle insanların Sevgiyle beslenmelerine, Nefretin getirisi olan günah işlemektense kaçınmalarına neden olacaktır. Yaşamın birliğine olan inanç, hayvanların öldürülmesine ve yenmesine tamamen karşıdır ve bunu en büyük günah olarak sayar.

Uygulamalar

- 1) Empedokles'in dört element teorisinin içeriğinin irdelenmesi.
- 2) Empedokles'in hakiki dünya ile görünen dünya üzerine geliştirdiği görüşlerin sorgulanması.
- 3) Empedokles'in sevgi ve nefret kuramı üzerine kısa bir makale kaleme alınması.
- 4) Pthagoras'ın ve Empedokles'in ruh göçü öğretisi ile ahlak anlayışlarının karşılaştırılması.

Uygulama Soruları

- 1) Empedokles'in dört element teorisi ile hakikat arasındaki ilişkisi üzerine ne söylenebilir?
- 2) Empedokles'in yaşamın birliğine olan inancının temelinde hangi görüş yatar?
- 3) Empedokles'in sevgi ve nefret kuramı üzerine edindiğiniz fikirler nelerdir?
- 4) Empedokles'in ruh göçü öğretisi temelinde kurduğu ahlak öğretisinin özellikleri nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Empedokles'in ateş, su, hava ve toprak dörtlüsü, bütün varlıkların kökeninde olan unsurlardır; doğmamışlardır ve bozulmayacaklardır, dolayısıyla evrensel döngünün sonsuzca varolmasına hizmet edeceklerdir. Doğadaki tek tek şeyler bu dört unsurun Sevginin çekim gücüyle bir araya gelmesinden ve Nefretin itiş gücünün bunları ayırmasından meydana gelir ve yok olur.

Bölüm Soruları

- 1) Empedokles'in dört element teorisinin temeli hangi düşünürlere dayanır?
 - a) Miletos Okulu'na mensup tüm düşünürlere
 - b) Thales-Homeros-Anaksimenes-Anaksimandros
 - c) Ksenophanes-Hesiodos-Pythagoras-Anaksimenes
 - d) Thales-Anaksimenes-Ksenophanes-Herakleitos
- 2) Empedokles'in dört elementinin özellikleri için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - a) Evrenin kökleri bu dört elemente dayanır.
 - b) Dört element ezeli ve ebedidir.
 - c) Varlıkların hepsi bu dört elementten çıkmıştır.
 - d) Dünyadaki çeşitlilik, bu dört elementin birbirine kenetlenmesini sağlayan hava elementinin bir ürünüdür.
- 3) Empedokles'in dört elementi aşağıdakilerden hangisine karşılık gelir?
 - a) sevgi, nefret, ateş, gaz
 - b) Maddenin katı sıvı, gaz, vb. formlarına karşılık gelir.
 - c) gaz, toprak, su, ateş
 - d) su, hava, gaz, sevgi
- 4) Dört elementi birbiriyle birleştiren ve birbirinden ayıran güçler nelerdir?
 - a) Sevgi-Keder
 - b) Sevgi-Hüzün
 - c) Nefret-Keder
 - d) Sevgi-Nefret
- 5) Aşağıdaki tanımlardan hangisi Empedokles'in öğretisine uymaz?
 - a) Empedokles'in kuvvetleri, "çekme ve" itme kuvvetlerinin atası sayılır.
 - b) Sevgi'nin oluşturduğu küre Parmenides'in küresine benzer.

c) Asıl gerçeklik, ölümlü olarak adlandırdığımız görüntünün arkasındaki dört elementin birleşip dağılmasıdır.

d) Dünya kanunu, hiçlikten her şeyin doğmasıdır.

6) Empedokles canlı türlerinin kökenini açıklarken,

a) Miletos Okulu'nun görüşlerini tekrarlar.

b) mitoloji dünyasının bu konudaki hikâyelerini tekrarlar.

c) en uygun olanın yaşamını sürdürmeye devam edeceğini söyler.

d) Pythagoras'ın görüşlerini dikkate alır.

7) Aristoteles'e göre, Empedokles'in canlılara ilişkin hangi görüşü biyoloji açısından önemlidir?

a) Birbirine benzemeyen canlı organizmaların farklı parçalarının türdeş işlevlere sahip olabileceğini belirtmesi

b) Sevgi gücünün varlıkları birleştirdiğini iddia etmesi

c) Hareket ve değişimi kabul edişi

d) Hakikatin dört elementin birbiriyle uyumlu birlikteliği olduğu iddiası

8) Aşağıdaki kelimelerin hangisi Empedokles'in nefretine eş olarak kullanılabilir?

a) Hera

b) Adonis

c) Aphrodite

d) uyumsuzluk

9) Aşağıdakilerden hangisi Empedokles'in ruh göçü öğretisi için söylenemez?

a) Bu öğreti, ahlak öğretilerine temel teşkil eder.

b) Evrenin hiç bitmeyen döngüsü içinde Sevgi'ye teslim olan ruhlar beslenip gelişirler ve olmaları gereken bedene yeniden dönerler.

c) Empedokles kendisinin de çeşitli bedenlere girip çıktığını iddia eder.

d) Ruh göçü öğretisi hayvanların öldürülmesini caiz kılar.

10) Empedokles'in hakikat öğretisi ile Ovidius'un dönüşüm fikri hangi açıdan karşılaştırılabilir?

- a)** Doğada hiçbir şeyin yok olamayacağına olan inanç açısından
- b)** Hayvan bedenine giren insanın bir daha insan bedenine giremeyeceğine olan inanç açısından
- c)** Varolan her şeyin bir gün ölecek olmasının gerçek hakikat olduğuna dair inanç açısından
- d)** Nefretle beslenen ruhların başka bir bedene girmelerinin imkânsız olduğuna dair inanç açısından

Cevaplar

1)d, 2)d, 3)b, 4)d, 5)d, 6)c, 7)a, 8)d, 9)d, 10)a

10. ATİNA'DA BİR SÜRGÜN: ANAKSAGORAS

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 10.1.** Anaksagoras'ın Evreni
- 10.2.** Nous ve Duyum Anlayışı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Anaksagoras'ın varlık hakkındaki düşünceleri nelerdir?
- 2) Anaksagoras'ın evreni nasıl oluşmuştur?
- 3) Varlıkların meydana gelmesinde hangi neden etkin olmuştur? Neden?
- 4) Anaksagoras için Oluş ve Yokoluş nasıl tanımlanabilir?
- 5) Anaksagoras'ın duyum üzerine görüşleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Anaksagoras'ın Evreni	En büyük amacı evreni her yönüyle açıklamak olan Anaksagoras'ın fragmanlar halinde elimize geçen eserinden bu konudaki görüşlerinin öğrenilmesi	Hem kendi fragmanlarından hem de doksografların aktardığı bilgilerden Anaksagoras'ın evren anlayışını irdeleyerek
Nous ve Duyum Anlayışı	Varoluş nedeni kendinde olan Nous kavramına vakıf olma ve Anaksagoras'ın duyularla ilişkili görüşleri hakkında bilgi edinme.	Anaksagoras'ın Nous'u hakkında bilgi veren yorum kitaplarından ve felsefi terim sözlüklerinden Nous ve Duyum öğretisi hakkında ayrıntılı bilgi edinerek

Anahtar Kavramlar

- Anaksagoras
- Evren
- Çevrinti (Döngü) Hareketi
- Nous
- Oluş ve Yokoluş
- Duyular
- Duyum

Giriş

Bu bölümde, Atina'ya gelip oradaki ünlü felsefecilerin arasında yer edinmeyi başaran ilk Sokrates-Öncesi düşünür, Klazomenailı Anaksagoras (İÖ yak. 500-428) hakkında tanıtıcı bir bilgi verildikten sonra, onun evren anlayışı üzerinde durulacak, ardından evrensel döngü ve “Nous” kuramı ile duyular hakkındaki fikirlerinden bahsedilecektir.

10.1. Anaksagoras'ın Evreni

Batı Felsefesi tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisi de Anaksagoras'tır (Ἀναξαγόρας). Günümüzde İzmir'in Urla ilçesinin sınırlarında yer alan Klozamenai kentinde İÖ yaklaşık 500 yılında doğan düşünürün, Anaksimenes'in öğrencisi olduğu söylenir.¹ Ama Anaksimenes muhtemelen Anaksagoras doğmadan önce yaşamını yitirmiş olduğundan bu bilgi doğru değildir.

Resim 27: Anaksagoras

Perslerle Yunanlılar arasında gerçekleşen savaşlar sonrasında Atina'ya gelen Anaksagoras, ünlü Yunan devlet adamı Perikles'in yakın dostu olunca, İÖ 5. yüzyıl Atinası'nın en ünlü filozoflarından ve edebiyatçılarından oluşan çevresine de rahatlıkla kabul edildi. Ama sonradan hem vatan hainliği hem de dinsizlik suçlamalarıyla hakkında soruşturma başlatıldı ve mahkûm edildi. Bunun üzerine, yine Perikles'in yardımıyla, çareyi Atina'dan kaçıp Çanakkale'deki Lampsakos'a (Lapseki) sığınmakta buldu ve İÖ 428 yılında ölene kadar bu şehirde bir sürgün hayatı yaşadı. Diogenes Laertios, Anaksagoras'ın mahkûmiyet ve hatta çocuklarını yitirdiği haberini, "Doğa çoktan hem hâkimlerimi, hem de beni ölüme mahkûm etmişti; çocuklarımin da ölümlü olarak doğduklarını zaten biliyordum,"² diyerek gayet sakin bir tavırla ve serinkanlılıkla karşıladığını belirtir.

Anaxagoras'ın felsefî görüşleri eski Yunan düşüncesi bağlamında bile alışılmadık görünür. Onun "her şey her şeydedir;" "küçüğün en küçüğü diye bir şey yoktur, çünkü hep daha küçüğü vardır;" "Ay bir taştır; Güneş ise Peloponnesos'dan bile daha büyük olan, akkor halinde demirden bir kütledir," şeklindeki iddiaları, "gökyüzündeki yıldızların kozmik çevrinti içinde meydana gelen taşların o hızla çevrintinin dışına savrulması ve aether'in ateşten küresine düşerek kor haline gelmesi sonucunda oluştuğunu" söylemesi, evrenin (kosmos) "Nous (Zihin)" tarafından yönetildiğini düşünmesi; "evrende bizim dünyamıza benzer, Güneş'i, Ay'ı ve öteki gezegenleri olan başka dünyaların da olabileceğini" ima

¹ Diogenes Laertios, 2. 6; Cicero, *De Natura Deorum*, 1.26.

² Diogenes Laertios, 2.13. Bu deyişin Solon ya da Ksenophanes'e ait olduğunu söyleyenler de vardır.

etmesi, Platon ve Aristoteles gibi ünlü Yunan filozoflarının ve Cicero gibi Romalı düşünürlerin fazlasıyla dikkatini çeken konular olmuştur.¹

Aristoteles'in doğa düşünürleri (physiologi) arasında saydığı Anaksagoras'ın bütün amacı evreni açıklamaktı; evrenin hangi şeyden meydana geldiği, şu anki haline nasıl kavuştuğu, göksel cisimlerin hareketleri ve neden bu şekilde hareket ettikleri, meteorolojik olayların ve depremlerin doğası ve nedenleri onun zihnini özellikle meşgul eden sorunlardı.

Günümüze fragmanlar halinde kalan *Peri Physeos* (Doğa Üzerine) adlı eseri Anaksagoras'ın felsefesiyle ilgili bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaktır. Diğer kaynaklarsa antik yazar ve düşünürlerin eserlerindeki yorumlamalardır ki, bunların arasında Aristoteles'in ve doksografların yorumlamaları başta gelir.²

Anaksagoras'a göre evrenin başlangıcında, “her şey bir aradaydı ve her şey sayıca sonsuzdu; ayrıca o kadar küçüktü ki, hiçbir şeyi tek tek tanımanın imkânı yoktu ve üstelik bu küçüklük de sonsuzdu. Her şey “hava (Ἀήρ) ve aether (Αἰθήρ)³” ile çevriliydi ve bu ikisi de hem sayıca hem de büyüklük açısından sonsuzdu;⁴ çünkü hava ve aether her şeyde bulunuyordu. Bu yusuvarlak bir karışımdı ve çokluğu içinde barındıran birlikti. Bu birlikte şeylerin tek tek rengi ya da herhangi bir ayırt edici niteliği yoktu; yani, ıslak kuru ile karıştı, sıcak soğukla, ışık karanlıkla, beyaz karayla.

Anaksagoras için “her şey,” aslında “her şeyin tohumu” demektir (σπερματα χρημάτων: spermata khrematon)⁵ ya da birer “parçacığı” demektir (μοίραι: moirai). Aristoteles yorumunda bu parçacıklara “homoiomereiai (parçacıklardan oluşan şeyler)” adını verir. Anaksagoras'a göre, bu tohumlar sonsuz sayıda ve hiçbirini birbirine benzemiyordu, çünkü hepsi birbirinden farklıydı. Demek ki her şeyde her şeyden bir parça vardı, her şey her şeyden meydana gelmişti; her şeyin tohumları her şeydeydi. Her şeyde her şeyin biçimi, rengi ve tadı vardı.⁶ Sonra, bu karışım (συμμιξίς: symmixis) anaför şeklinde, hızla dönmeye başladı (çevrinti hareketi de diyebiliriz buna; Yun. περισχόρειν, δίνη: perikhoréin, dine); bu hız bizim şu an gördüğümüz bildiğimiz hıza hiç benzemiyordu, çünkü bu hız aklımızın alamayacağı kadar büyük ve güçlü bir hızdı, her hızdan kat kat büyük bir hızdı. Bu hızla karışımın bütünlüğü de çözülmeye başladı ve bu bütünlükten ilk kopanlar “hava ve aether” oldu. Dolayısıyla, ilkin “seyrek olan yoğun olandan ayrıldı, ardından, sıcak olan soğuk olandan, kuru olan yaş olandan, aydınlık olan karanlık olandan.” Yoğun olan, ıslak, soğuk ve karanlık olan aşağıya düştü ve tepsi şeklinde düz olan dünyayı (Yeryüzünü) oluşturdu. Seyrek olan, sıcak, kuru ve aydınlık olan da yukarıya yükseldi. Aşağıda, yani dünyada çevrinti hareketinin hızı daha yavaştı ve insanlar ile diğer canlılar ve aklımıza gelebilecek tüm varlıklar bu şekilde

¹ Curd 2007: 3.

² Örneğin, bkz. Aristoteles, *Physika*, 1.4; 187 a 20; 187 a 36; 3.4; 203 a 19; 3.5; 205 b 1; Aristoteles, *De Caelo*, 4.2; 309 a 20; Aristoteles, *De Anima*, 1.2; 404 a 25.

³ Aether: Esir tabakası, Gökkubbe ya da Yıldızlı gökyüzü anlamına gelir. Mitolojide tanrıların soluk alıp verdiği havadır; oysa “aer”, yani diğer hava, insanların soluk alıp verdiği havadır.

⁴ Fr. 1; D. Sider (ed.) (1981). *The Fragments of Anaxagoras*, Hain: Meisenheim am Glan.

⁵ Fr.4.

⁶ Fr. 3, 4.

biçimlendi. Sonra en altta bitkiler, üstünde hayvanlar ve onun üstünde de insanlar olmak üzere varlık katmanları meydana geldi.

Anaksagoras'a göre, çevrinti hareketi ve bu ayırım hiç son bulmadığından bizim dünyamızdan başka dünyaların da oluşmasına neden oldu. Bu dünyaların sadece boyutları farklıydı, yoksa hepsi aynı şekildeydi. Ayrıca her şeyde her şeyden az da olsa bir şeyler kalarak sürdü gitti; yani kara olan bir şeyde biraz da olsa beyaz, sıcak olan bir şeyde biraz da olsa soğuk kaldı. Çünkü her şeyde her şeyin bulunması, karşıtlıkların da bulunması demektir. (Bunun anlamı soğuğu bildiğimiz için biz sıcaklığı da biliriz.) Şeylere de kendisinde en fazla bulunan maddeye göre ad verildi.¹

10.2. Nous ve Duyum Anlayışı

Anaksagoras için bu çevrinti ya da döngü hareketini başlatan ve şeylerin düzenli olarak birbirinden ayrılmasını ve düzenlenmesini sağlayan “sonsuz bir Zihin (Akıl, Ruh)” vardır. Yunanca “Nous” adıyla andığı bu Zihin, ona göre, her şeyin içindedir, ama hiçbir şeyle karışmamıştır, hiçbir şeyden pay almaz. Kendi kendinedir, yani varoluşu kendinden kaynaklanır. Nous sonsuzdur ve kendi kendini yönetir. Her şeyin en incisi ve en safıdır; her şeyin bilgisine sahiptir. Her şeyin üzerinde bir gücü vardır, her şeyde etkindir.² Şöyle der Nous için:³

“Her şey her şeyden pay alır, ama Nous sonsuzdur ve kendi kendini yönetir. Hiçbir şeyle karışmamıştır; kendi kendine vardır. Çünkü kendi kendine olmamış olsaydı, başka şeylerle karışmış olacağından, her şeyden pay almış olacaktı; ayrıca, her şeyde her şeyden bir parça olduğuna göre, Nous ile karışmış şeyler ona köstek olacaktı; yani, hiçbir şey üstünde şu an tek başına sahip olduğu kudretine sahip olamayacaktı. Oysa Nous her şeyden daha ince olandır ve her şey hakkında bilgisi olan, her şey üzerinde en büyük kudreti olandır. Nous büyüklü küçüklü bütün canlı varlıklar üzerinde bir güce sahip olandır. Ayrıca Nous evrensel döngü üzerinde de gücü olandır, yani başlangıçta bu döngüyü başlatandır. İlk kendisi çok küçük bir başlangıçken çevrilmeye başlamıştır. Daha sonra bu çevrinti hareketinin boyutları büyüdükçe büyümüş ve yayılmıştır ve hala devam etmektedir; edecektir de. Birbiriyle karışmış olan şeylerin hepsi, Nous yardımıyla birbirinden ayrılmış ve tek tek ayırt edilmeye başlamıştır. Nous, şeyleri şu anki hallerine göre (neyse, o şekilde) düzenlemiştir. Şu ya da bu olmayan (yani belli bir kimlikleri olmayan) şeyleri, şu an neyseler o şekilde düzenlemiştir. Bu hareket hâlihazırda yıldızları, güneşi ve ayı devindiren harekettir, havanın ve aether'in ayrılmasına neden olan harekettir. Bu ayrılmaya neden olan hareket, seyrek olanı yoğun olandan ayırmıştır, sıcaklığı soğuktan, ışığı da karanlıktan. Birçok şeyde birçok şeyin parçası bulunur. Ama Nous dışında, hiçbir şey olduğu gibi bütünden ayrılmaz ve tanınmaz. Çünkü bir tek Nous kendisiyle aynıdır. Ama onun dışında hiçbir şey hiçbir şeye benzemez; tersine, hepsi tek tek şeylerdir ve bu tek tek şeylerin içinde en çok olan hangi şeyse en çok o görünür.”

¹ Aristoteles, *Physike*, 1.4. 187a 23.

² Diogenes Laertios, 2. 6; DK B 12.

³ Fr. 12.

Anaksagoras Nous ilkesini, hiçbir dinsel önyargıya düşmeden akılcı tarzda açıklar; tıpkı o dönemde bir tanrı olarak tapınılan Güneş ya da yıldızları yine yaygın olarak bilinen dinsel açıklamaların dışında, çevrinti hareketiyle açıklayarak felsefeye akılcı bir düşünme boyutu katar.

Tıpkı Parmenides'te olduğu gibi, Anaksagoras'a göre de boşluk yoktur ve hareket denen şey "maddenin parçacıklarının yer değiştirmesinden ibarettir." Ayrıca, yine ona göre, "mutlak anlamda bir oluş (genesis) ve yokoluş (phthorá) yoktur." Çünkü şeyler sonsuza kadar bölünebilir ve yok olmaz. Dolayısıyla, "hiçlikten gelme ya da hiçliğe dönme diye bir şey söz konusu değildir." "Oluş ve varlık olma" temelde şeylerin birbirindeki karışımıdır sadece; "bozuluş ya da yokoluş denen şey de" bu şeylerin birbirinden ayrılmasından başka bir şey değildir (διακρίνεσθαι: diakrínesthai).¹

Sokrates, Anaksagoras'ın Nous fikrini beğendiğini, ama Nous'a şeylerin düzenlenmesini sağlamaktan başka nedensel bir güç atfetmemesini tuhaf bulduğunu söyler; aynı şekilde Aristoteles de, Anaksagoras'ın evrenin oluşumunda Nous'u adeta *Deus ex machina* olarak (Yunan tiyatrolarında olayların karmakarışık olduğu ve çözümsüz hale geldiği sırada, aniden belirip bütün sorunları çözen yapay bir tanrı ya da karakter) kullandığını belirtir. Yani, Aristoteles'e göre, Anaksagoras Nous'u hareket ettirici bir neden olarak gördüğü halde, olayları açıklarken bu olayların nedeni olarak Nous'tan başka şeylere başvurmakta, ama Nous'a başvurmamaktadır.²

Anaksagoras'ın duyularla ilgili görüşleri de her şeyde her şey olmasıyla bağlantılıdır. Mademki tek tek şeyler kendisinde en çok olan şeyle bir kimlik kazanmaktadır, o zaman onlardaki diğer ayrıntıları duyularımızla algılamamız çok zordur. Çünkü duyular zayıftır ve bu yüzden doğru bilgiye duyular aracılığıyla ulaşmamız imkânsızdır, çünkü duyulara güvenilmez.³ Kar tanesinde beyazlık olduğu kadar siyahlık da söz konusuysa, duyulara güvenilemeyeceği de gayet açıktır. Ama şu da var ki, kar tanesinde siyahlık olduğu, karın siyah bir suya dönüştüğü görüldüğünde fark edilebiliyorsa, yani duyularla algılanan şeylerin, yani görüngülerin arkasında bir görünmeyen olduğu anlaşılıyorsa, o zaman görüngülerin (phainomena), görünmeyen aynası ya da bir işareti olduğu da açıktır.⁴

Görüldüğü üzere, Anaksagoras'ın evrenin oluşumu, dünyanın, hatta şu yaşadığımız dünyadan başka dünyaların, gökteki yıldızların, güneşin ve ayın oluşumlarını açıklama tarzı, felsefe tarihinde kozmogoniye akılcı bir yöntemle açıklama girişimi olduğu için önemlidir. Felsefesini kurarken, Yunanlar arasındaki yaygın adlandırmalardan özellikle kaçınması da içten içe bir felsefi terminoloji geliştirmek isteğini ima etmektedir. Bunun en iyi örneği, Yunanların doğuş ve yokoluşla ilgili kullandıkları dilin yanlış anlaşılmalara neden olacağını vurgularken kendini gösterir. "Yunanlılar doğuş ve yok oluştan söz ederken dili doğru kullanmamaktadır; çünkü hiçbir şey doğmaz ve yok olmaz. Yalnızca var olan şeylerin

¹ Fr. 17.

² Aristoteles, *Metaphysika*, 985a 18-19.

³ DK B 21.

⁴ DK B 21a. Bazıları bu görüşü Anaksagoras'a değil, Demokritos'a atfeder.

karişması ve ayrılması söz konusudur. O halde Yunanların doğmayı karişma, yok olmayı ise ayrılma olarak adlandırmalarında fayda var.”¹

Bunun dışında, Anaksagoras’ın her şeyin başlangıcı ve her şeyin düzenleyicisi olan, ezeli ve ebedi bir Nous fikrini felsefe tarihine tanıtmış olması da ayrı bir öneme sahiptir. Aynı şekilde, varlığın temelini tohumlar olarak adlandırması, ne kadar değişik nitelik varsa doğada, o kadar değişik tohum olacağını belirtmesi ve şeylerde her tohumdan bir nebze bulunduğunu, ama bir şeyde hangi tohumdan en fazla varsa o şeyin kimliğini belirlediğini iddia etmesi, kendisinden sonraki düşünürlerce heyecanla karşılanmış görüşlerdir. Yine varlıkların hem sayı, hem de küçüklük bakımından sonsuz olduklarını, bir varlığın en son parçası diye bir şeyin olmadığını ve sonsuza kadar bölünebilir olduklarını söylemesi, her şeyde her şeyden bir parça bulunduğunu, yani saf olan hiçbir şeyin bulunmadığını beyan etmesi de Anaksagoras’ın aynı heyecana layık olabilecek düşüncelerindendir. Özellikle sonsuz küçük ya da sonsuz büyük olabileceğini vurgulaması da önemlidir. Çünkü ona göre, küçük olan şeyler içinde, en son küçüklük derecesi diye bir şey yoktur, çünkü daima ondan daha küçüğü söz konusudur. Var olan bölünebilir ve bu bölünme özelliği onun asla yok olması anlamına gelmez. Benzer şekilde büyük olan bir şeyden, hep daha büyük olan bir şey vardır ve nicelik aısından bakıldığında bu şey küçük olana eşittir; yani her şey aynı zamanda hem küçüktür, hem büyük.”²

¹ Fr. 17.

² Fr. 3.

Uygulamalar

- 1) Anaksagoras'ın varlık ve evren anlayışını sorgulayın.
- 2) Nous kavramının özelliklerini irdileyin.
- 3) Çevrinti ya da döngü hareketinin özelliklerini irdileyin.
- 4) Oluş ve Yokoluş üzerine tartışın.
- 5) Duyular üzerine sorgulamalar yapın ve duyularla algılanan ile duyularla algılanamayan arasındaki ilişkiyi açıklayacak kısa bir makale kaleme alın.

Uygulama Soruları

- 1) Anaksagoras'a göre varlığın temelindeki tohumların özellikleri nelerdir?
- 2) Anaksagoras'ın evren anlayışı hakkında bilgi verin.
- 3) Nous kavramının özellikleri nelerdir?
- 4) Anaksagoras'a göre Oluş ve Yokoluş nedir?
- 5) Anaksagoras'a göre duyularla algılanan ile duyularla algılanamayan arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Anaksagoras'ın evrenle ilgili açıklamaları felsefe tarihinde kozmogoniyi akılcı bir yöntemle açıklama girişimidir ve bu açıdan bakıldığında çok önemlidir. Bunun yanı sıra her şeyin başlangıcı ve her şeyin düzenleyicisi olan, ezeli ve ebedi bir Nous fikrini felsefe tarihine tanıtmış olması da ayrı bir öneme sahiptir. Aynı şekilde, varlığın temelini tohumlar olarak adlandırması, doğada ne kadar değişik nitelik varsa, o kadar değişik tohum olacağını vurgulaması ve şeylerde her tohumdan bir nebze bulunduğunu, ama bir şeyde hangi tohumdan en fazla varsa o şeyin kimliğini belirlediğini iddia etmesi, kendisinden sonraki düşünürlerce heyecanla karşılanmış görüşlerdir.

Bölüm Soruları

- 1) Anaksagoras’a göre evrenin başlangıcında,
 - a) her şey bir aradaydı.
 - b) her şey sayıca sonsuzdu.
 - c) her şey hava ve aether ile çevriliydi.
 - d) şeyler birbirinden ayırdı, hepsinin kendine özgü ayırt edici nitelikleri söz konusuydu.
- 2) Anaksagoras’ın tohum düşüncesi için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - a) Her şey, her şeyin tohumudur.
 - b) Aristoteles bu tohumlara ya da parçacıklara “homoiomereiai” adını vermiştir.
 - c) Tohumlar sonsuz sayıdadır.
 - d) Tohumlar sonsuz sayıdadır, ama hepsi birbirine benzer.
- 3) Evrenin oluşumunu başlatan çevrinti ya da döngü hareketin sonucunda aşağıdakilerden hangileri meydana geldi?
 - a) yeryüzü, gökyüzü, varlık katmanları
 - b) teknoloji, ateş, su, toprak
 - c) ülkeler, şehirler, köyler
 - d) insanlar, bitkiler, teknoloji
- 4) Her şeyde her şeyin bulunması ne anlama gelir?
 - a) Sadece gökyüzünün bulunması anlamına gelir.
 - b) Sadece soğğun bulunması anlamına gelir.
 - c) Karşıtlıkların da bulunması anlamına gelir.
 - d) Sadece aydınlığın bulunması anlamına gelir.
- 5) Anaksagoras’a göre çevrinti hareketini başlatan Nous için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - a) Nous, şeylerin birbirinden ayrılmasını ve belli bir düzene oturmasını sağlayan güçtür.

- b)** Nous’a Zihin, Akıl veya Ruh denebilir.
- c)** Nous’un varoluşu kendinden kaynaklanır
- d)** Nous sınırlıdır, kendinden üstün bir Zihin tarafından yönetilir.
- 6)** Nous kendi kendine olmamış olsaydı, sonuç ne olurdu?
- a)** Başka şeylerle karışmış olacağından, her şeyden pay almış olacaktı.
- b)** Her şey üzerinde büyük bir kudreti olurdu.
- c)** Başlangıçtaki döngüyü ancak o zaman başlatabilirdi.
- d)** Şeyler birbirinden onun vasıtasıyla ayrılmış olurdu.
- 7)** Anaksagoras’ın felsefeye en genel katkısı ne olmuştur?
- a)** Akılcı düşünüş tarzı
- b)** Güneş ve yıldızların mitolojik evren anlayışına göre yeniden açıklanması
- c)** Simgesel düşünüş tarzı
- d)** Etik düşünüş tarzı
- 8)** Anaksagoras’a göre hareket nedir?
- a)** Nous’tur.
- b)** Madde parçacıklarının yer değiştirmesidir.
- c)** Şeylerin sonsuza değin bölünemezliğidir.
- d)** Deus ex Machina’dır.
- 9)** Aşağıdaki tanımlardan hangileri Anaksagoras’ın duyumla ilgili görüşlerine uymaz?
- a)** Duyular güçlüdür.
- b)** Duyular aracılığıyla ulaşılan bilgi doğru bilgidir.
- c)** Duyulara güvenilebilir.
- d)** Duyularla algılanan, duyularla algılanamayanın aynasıdır.
- 10)** Anaksagoras’a göre “oluş ve yokoluş” nedir?

- a) Mevcut olan şeylerin karışması ve ayrılmasıdır.
- b) Mutlak anlamda olan şeylerdir.
- c) Hiçlikten gelme ve hiçliğe dönmedir.
- d) Varken yok olmadır.

Cevaplar

1)d, 2)d, 3)a, 4)c, 5)d, 6)a, 7)a, 8)b, 9)a,b,c, 10)a

11. ATOMCU ÖĞRETİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. Demokritos'un *Atomos*'u

11.2. Boşluk Fikri

11.3. Duyu Algıları

11.4. Ruh Üzerine

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Atomcu öğreti nedir?
- 2) *Atomos*'un anlamı ve özellikleri nedir?
- 3) Atomcu öğretinin ilk temsilcisi kimdir?
- 4) Demokritos'un atomcu görüşleri hakkında neler söylenebilir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Demokritos'un Atomos'u	<i>Atomos</i> teriminin etimolojisi hakkında bilgi edinme ve ilk atomcuların <i>atomos</i> 'un özellikleri hakkındaki fikirlerini öğrenme	Demokritos hakkında yazılı kaynaklardan bilgi edinip Felsefe Terimleri sözlüğü ışığında atomos teriminin analiziyle
Boşluk Fikri	Atomcu felsefede boşluk fikrinin anlamı ve önemine vakıf olma	Daha önceki düşünürlerin boşluk ve hareketle ilgili öğretilerinin tekrarı ve Atomcuların boşluk ve hareket ile ilgili fikirlerinin kıyaslanmasıyla
Duyu Algıları	Atomcuların duyularla ilgili düşünceleri hakkında fikir sahibi olma	Daha önceki düşünürlerin duyum ile ilgili öğretilerinin tekrarı ve atomcuların bu konudaki öğretilerinin kıyaslanmasıyla
Ruh Üzerine	Demokritos'un Ruh'un yapısı ile ilgili görüşlerine ve ahlak anlayışına vakıf olma	Demokritos'un ruh ve ahlak anlayışı ile daha önceki düşünürlerin ruh ve ahlak anlayışını karşılaştırarak

Anahtar Kavramlar

- Leukippos
- Demokritos
- Atomos
- Boşluk
- Mekan
- Epikuros
- Ağırılık
- Duyu Algısı
- Ruh
- Ahlak

Giriş

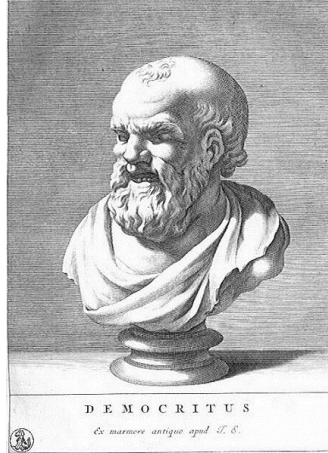
Sokrates-Öncesi düşünce döneminin önemli akımlarından biri olan Atomcu öğreti ve bu öğretinin kurucuları olup Atomcular olarak adlandırılan düşünürlerdir. Bu bölümde, Atomculardan Leukippos ve özellikle Demokritos'un geliştirdiği öğreti ve bu öğretiye özgü kavramlar üzerinde durulacaktır.

11.1. Demokritos'un Atomos'u

Sokrates-Öncesi Dönem, Miletos Okulu'ndan bu yana, Herakleitos, Parmenides, Empedokles ve Anaksagoras sayesinde hem düşünsel anlamda büyük gelişmeler kaydetmiş, hem de özellikle Türkçe'ye "Sevgi Nefret, varlık, oluş, bozuluş, hareket, durağanlık, değişim, değişmezlik, dört öge, vb." şeklinde çevrilen ve derin anlam içerikleriyle donatılan Yunanca kelimelerle kendine özgü bir dil kazanmaya başlamıştır.

İşte bu dönemin gelişimine ivme kazandıran en son doğa düşünürleri de Leukippos ve Demokritos olmuştur. Çünkü her ikisi de Atomculuk diye bilinen bir öğretinin ortaya çıkışına ve gelişimine neden oldukları gibi, bu öğretiyile Aristoteles dönemi sonrasında felsefe sahnesinde yerini alacak ve Hellenizm Felsefesi'nin büyük temsilcilerinden sayılacak olan ünlü filozof Epikuros'un ve ardıllarının tanrı, evren ve ahlak üzerine görüşlerinin temelini atmışlardır. Bununla da yetinmeyip hem genel olarak Yunan felsefesinin kelime dağarcığını zenginleştirmiş, hem de modern bilime (özellikle 19. ve 20. yüzyılın kimyasına ve fiziğine) büyük katkılar sağlamışlardır.

İÖ 5. yüzyılın ortalarında yaşamış olan Miletoslu (ya da Elealı¹) Leukippos (Λεύκιππος; Lat. Leucippus; İÖ yak. 480-420) hakkında, öğrencisi Abderalı² Demokritos (Δημόκριτος; İÖ yak. 460-370) kadar bilgimiz yoktur, hatta Epikuros böyle bir felsefeciyi tanımadığını ya da hatta böyle bir felsefecinin olmadığını söylemektedir.³ Ama Aristoteles ve Theophrastos Leukippos'u Atomcu Öğretinin kurucusu sayar. Bu yüzden Leukippos'un öğretisinin Demokritos'un öğretisiyle kaynaşmış olduğu düşünülür, görüşlerinin de Demokritos'un düşüncelerinde yaşadığı.⁴

Resim 28: Demokritos

Hocasının görüşleriyle beslediği Atomcu Kuramı geliştiren Demokritos, aynı zamanda iyi bir matematikçi ve doğa bilimcisiydi. Onun da Anaksagoras gibi zamanında bilginin

¹ Burnet 1920: 384.

² Abdera: Batı Trakya'da, İskeçe sınırlarındaki ünlü Yunan kenti.

³ Diogenes Laertios, 10.13.

⁴ Kenny 2006: 26.

peşine takılıp Atina'ya gittiği, ama orada kimsenin kendisini tanımadığı söylenir. Hatta bu durum kendi ağzından şöyle aktarılır:

“Atina'ya gittim, baktım ki burada kimse beni tanımıyor.”¹

Demokritos bilgi edinmek amacıyla yalnızca Atina'ya değil, Mısır, İran, Babil, Etiyopya'ya da gitmiş, özellikle Mısır'da epeyce kalmış, sonra yeniden Abdera'ya dönmüştür. Bu seyahatleri sırasında pek çok şehir görmüş, pek çok halk tanımış ve ünlü adamları dinleme olanağı bulmuştur.

Böylece evrensel bir bilgiyle donanan ve bu yüzden de “Bilgelik” unvanıyla anılmayı hak eden Demokritos'a göre, “evren iki temel kısımdan ibarettir: Atomlar ve Boşluk (ya da Mekân).” Bu ikisi evrenin iki büyük gerçekliğidir. Çünkü bütün evren “atom” adını verdiği maddi parçacıklardan ve bunların hareketine olanak tanıyan boşluktan (mekân) oluşmuştur.

Demokritos'un zihnindeki atom, yani, Yunanca *ἄτομος* kelimesi, “kesilip parçalanamayan ya da bölünemeyen anlamına gelen “a (olumsuzluk eki) + tomos” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Atomlar “gerçeğin son, fiziksel anlamda bölünemez, bozulamaz, yok edilemez, içine nüfuz edilemez olarak tasarlanan temel öğeleridir; başka deyişle maddenin en küçük, gözle görülemeyen bileşenleridir.” Atomlar ezeli ve ebedidir. Yani, yaratılmamış oldukları gibi, yok edilemezler de. Bu, modern deyişle, maddenin korunumu ya da sakınımı kanununun temeli olacak bir ilkedir. Ayrıca, atomlar sonsuz sayıda ve biçimdedir. Hepsi aynı tözdendir, homojendir; ancak şekilleri, düzenlenişleri, konumları ve büyüklükleri açısından birbirinden farklıdır. Hepsi birer cisimdir. Ayrıca hepsi kendi içlerinde sürekli ve hiç değişmez; başka deyişle, atomun kendi içinde bir değişim, bir hareket olması mümkün değildir. Bu da şu anlama gelir. Atomun kendi içinde bir hareket yoktur, nitelikleri değişmez, tözü değişmez. Hareket denilen şey, atomun yer değiştirmesidir. O halde atomun salt içi veya atom tek başına bütün hareketlere, bütün değişimlere, bütün niteliklere kapalıdır. Ama harekete geçtikleri anda her türlü oluşu, her türlü değişimi ve her türlü niteliği de beraberinde getirir.

11.2. Boşluk Fikri

Boşluk, atomların arasındaki uçsuz bucaksız bir aralıktır. Başka deyişle, Demokritos için boşluk varlığı meydana getiren sonsuz sayıdaki atomun hareketine olanak tanıyan sınırsız bir mekândır. Demek ki, Demokritos'un adeta bir boşluk (Latince: vacuum), bir aralık olarak gördüğü mekân (Yunanca: τόπος) olmasaydı, atomların hareket sahası da olmayacaktı, dolayısıyla atomlar birbirlerine kenetlenip birbirlerinden ayrılarak gerçekleştirdikleri hareketleri yapamayacaklardı ve bunun sonucunda varlıkları meydana getiremeyeceklerdi.² Böyle bir şeyin olması da mümkün olamayacağından, demek ki boşluk (mekân) gerçektir. Çünkü atomlar ancak böyle sınırsız bir mekânda rahatça hareket ederler, bazen bir üzüm

¹ Fr. 1.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. G. van Melsen, *From Atomos to Atom: The History and Concept of the Atom*, Phoenix Editions. ed., Mineola, N.Y.: Dover Publications, 1952.

salkımını andıracak şekilde birbirlerine kenetlenir,¹ bazen de birbirlerine çarpıp dağılırlar; bunun sonucunda da değişik varlıkların doğumuna ve dolayısıyla tüm âlemin oluşumuna yol açarlar.

Demokritos'un boşluk (mekân) öğretisi Parmenides ve özellikle Zenon'un geliştirdiği hareketin olamayacağına dair fikirlere ve paradokslara adeta karşı bir duruştur. Çünkü, daha önce bahsedildiği üzere, Parmenides ve takipçilerine göre, her hareketin bir boşluğa ihtiyacı olacağına göre, hiçbir şey varolamaz; çünkü boşluk diye bir şey yoktur. Ama, görüldüğü gibi, Demokritos boşluk fikrini gündeme getirip kendine göre kanıtlayarak onların bu öğretisine karşı bir yanıt vermektedir.

Demokritos'un atom, boşluk ve boşlukta hareket konusunda Leukippos'un Diogenes Laertios aracılığıyla edindiğimiz fikirlerinden hareket ettiği açıktır. Çünkü Diogenes Laertios'a göre, Leukippos için "evren bir bölümü dolu, bir bölümü boş olan bir sonsuzdur; Dolu olan bölüm öğelerdir (atomlardır). Bu öğeler sonsuz sayıda dünyanın oluşumunu sağlar ve bu dünyalar en sonunda yine bu öğelerde çözülürler. Dünyalar şu şekilde oluşur: Çeşitli biçimlerde bir sürü atom sonsuzluktan çıkıp büyük bir boşluğa girer ve bir araya toplanıp bir burgaç (anafor, döngü, çevrinti hareketi) oluşturur. Bu burgaç içinde öğeler (atomlar, cisimler) birbirlerine çarpar, döne döne birbirinden dört bir tarafa ayrılır. Ancak benzer atomlar birbirleriyle birleşirler. Atomların sayısı çok olduğundan, dengeli bir şekilde devinemezler, hafif olanlar elekten geçer gibi, dıştaki boşluğa yönelir, kalanı da bir arada kalır ve birbirlerine kenetlenip birlikte devinirler, böylece ilk küre şeklindeki kütleleri oluştururlar."²

Büyük küçüklü sayısız dünya olduğu fikrini hocasının bu fikrinden alan Demokritos da, yukarıda belirttiğimiz gibi, yine hocası Leukippos'a mal edilen ve ondan daha önce de Melissos'un söylediği iddia edilen düşünceyi kesinkes dile getirir: "Hiçbir şey yokluktan varolmaz ve varolan şey asla yok edilemez."³ Demek ki hem Leukippos hem de Demokritos için, hiçbir şey rastlantı sonucu meydana gelmemektedir. Her şey bir nedene bağlıdır ve bir zorunluluğun sonucudur.

Daha önce, atomların kendi içinde hareketsiz, niteliksiz öğeler olduğu söylenmişti. Peki onları hareke geçiren nedir, sorusuna Demokritos'un verdiği yanıt nasıl bir yanıttır? Anaksagoras gibi Nous mudur, bu hareketi başlatan ya da Empedokles gibi Sevgi ve Nefret gibi birer güç mü onları harekete geçiren? Aristoteles bu konuda Atomcuların sessiz kaldığını, doyurucu hiçbir açıklama yapmadığını söyler. Ona göre anlaşılan ilk atomcular atomların hareketini kendiliğinden bir hareket olarak görmektedir.⁴ Buradan çıkaracağımız tek sonuç, ilk Atomcular için "atomların ezelden beri doğal bir harekete sahip oldukları, ayrıca bir araya gelip varlıkları meydana getirmeleri sonucunda ortaya çıkan bir harekete sahip olduklarıdır." Atomların varlıkları meydana getirirken sahip oldukları hareket, bir tür çarpma ve vurma hareketidir. Önceki ezeli ve doğal hareketten farklıdır bu hareket. Çünkü artık çarpma ve

¹ Aristoteles, *Metaphysika*, 1.4. 985b 10-15.

² Diogenes Laertios, 9. 31-32.

³ Diogenes Laertios, 9. 44.

⁴ Aristoteles, *Metaphysika*, 985b 19-20.

vurma hareketi gibi anlamlı ya da tanımlı bir hareket söz konusudur. Bu hareket de hiç kuşkusuz doğaldır, ama öncekine göre belli bir başlangıcı vardır.

Aristoteles'in dikkat çektiği bu hareket sorunu, Hellenistik dönemin ünlü Atomcusu Epikuros tarafından aşılmaya çalışılmıştır. Çünkü Epikuros'a göre atomların bir ağırlığı vardır ve bu yüzden sonsuz boşlukta yukarıdan aşağıya doğru düşmektedirler ya da hareket etmektedirler. Görüldüğü gibi Epikuros bu sorunu atomların kendi içlerinde var olan ağırlığına dayanarak çözmeye çalışmaktadır. İlk atomcularsa atomların bir ağırlığa ya da hafifliğe ancak bir araya gelmeleri sonucunda kavuştuklarını iddia ederler. Ayrıca onlar atomların, Leukippos'un da söylediği gibi, yukarıdan aşağıya değil de, dört bir yöne hareket ettiklerini belirtmektedir. Bu tarz bir hareket karışık ve belirsiz bir hareketmiş gibi görülebilir. Ama Demokritos'un hiçbir şeyin rastgele oluşmadığını belirtmesi bu hareketin de belirli nedenlere dayandığını ve aslında doğal anlamda karışık ve belirsiz olmadığını gösterir. Çünkü atomlar her ne kadar her yöne doğru hareket etseler de, onların birbiriyle temas etmeleri, birleşmeleri, çarpışmaları belli bir zorunluluk altında olmaktadır. Bu hareketler kesin bir şekilde belirlenmiştir. Mekanik bir nedensellik sonucunda meydana gelmektedir. Bu da açıkça bir determinizm'dir.; yani evrende bütün olan bitenlerin nedensellik bağlantısı içinde ele alındığı bir görüşün yansımasıdır. Başka deyişle, her olayın başka olayların gerekli ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ileri süren öğretinin bir örneğidir.

11.3. Duyu Algıları

Demokritos'un duyu algısıyla ilgili düşünceleri de dikkat çekicidir. Çünkü, ona göre, bizim duyularımızla algıladığımız tatlılık, acılık, vb. hisler tamamen insanların adlandırdıkları şeylerdir. Çünkü bunların doğada olması mümkün değildir. Doğada varolan her şey atom ve boşluk olduğuna göre, böyle hislere neden olacak şeyler, yani tatlı, acı, sıcak, soğuk, renk, katı, yumuşak gibi şeyler, birer sanıdır.¹ Bizim şeylere böyle adlar vermemiz, atomların şekil ve büyüklük ya da küçüklüklerinden ileri gelen bir durumdur. Farklı şekillerde ve büyüklüklerde atomlardan meydana gelen nesneler, kendilerini oluşturan atomların bu farklı özelliklerine göre nitelik kazanırlar. Şekil ve büyüklük atomun gözle görülemeyen, algılanmayan temel özellikleridir, ama bunlar birer nesne oluşturduklarında algıya açık bir durum meydana gelir. Yani, biz ancak nesnenin özelliklerini görüp hissedebiliriz. Daha açık bir deyişle, tatlılık, acılık, soğukluk, sıcaklık, renk, vb. nitelikler nesneye has niteliklerdir. Dolayısıyla bunlar atomların doğal nitelikleri değil, ikincil türde niteliklerdir.

Çok çeşitli atom şekilleri vardır; yuvarlak, düz, küre, küp, kancalı, vb. gibi. Çeşitli şekillerde olan atomlar, çeşitli nitelikte nesne doğururlar. Nesnelerin bu farklılığı atomların şekline, diziliş düzenine ve konumlarına göre belirlenir. Örneğin, ateş atomları şekil bakımından diğer atomlardan çok daha hızlı hareket eden bir doğaya sahiptir. Aynı şekilde, ruh atomları da ateş atomlarına çok benzer bir yapıya sahiptir. Bu yüzden bedende rahatça, her yana, hızla hareket edebilir ve bedeni de harekete geçirebilir. Solunan havanın atomları da düz ve çok hareketlidir. Dolayısıyla havayı oluşturan bu atomlar da ateş atomlarına benzer.

¹ Bkz. fr. 16; Theophrastos, *Peri Aisthēseōn*, 63.

Her şey atomlardan meydana geldiğine göre, bizim duyu organlarımız da hiç kuşkusuz atomlardan meydana gelmiştir. Duyum dediğimiz olay, nesnelerden gelen atomların duyu organlarına çarpması sonucunda meydana gelen bir olaydır. Bir biberin kanca şeklindeki atomlardan, dilimizin de yuvarlak atomlardan geldiğini farz edersek, duyum sırasında biberin kancalı yapısının dilimizde belli bir tahriş yaratacağı ve acı bir tat bırakacağı çok açıktır. Benzer şekilde şekerin, düz (yani pürüzsüz) ve kaygan atomlardan meydana geldiğini farz edersek, şekerin dilimizde daha az tahriş yaratacağı ve bize hoş bir tat vereceği de gayet açıktır.

Bu yüzden nesnelerin atomlarının şekli, düzenlenişi ve konumlarından dolayı kazandıkları ikincil nitelikler, sadece bizde uyandırdıkları izlenimlerden ibarettir. Dolayısıyla onların tatlı, acı, yumuşak, sert, vb. olmaları bize özgü, öznel fikirlerdir. Bu fikirler de yalnızca birer sanı, birer varsayım, birer kanaat, birer addır; başka bir şey değildir. Kısaca, ikincil niteliklere ilişkin duyular aldatıcıdır.

Yine de Demokritos duyu algısını tamamen felsefesinden çıkarmış bir düşünür değildir. Çünkü akli devreye sokup doğru yorumlamalar yapıldığı takdirde, duyu algısı da insana bilgi verebilecek kanallar arasındadır. Çünkü biz nesneleri duyu algılarımızla hissederiz, ama atomları ve boşluğu duyu algısıyla hissedemeyiz. Suyu batırılan bir kürek, gözümüze kırık olarak görünebilir, ama bu gerçek değildir. Çünkü sudan çıkarıldığında, onun kırık olmadığını anlar ve doğru şekilde yorumlayabiliriz. Oysa küreği oluşturan atomları asla göremeyiz. Öyleyse, Demokritos bilgi konusunda duyu algılarının insanı yanılttığını iddia etmekle birlikte, duyuları da tamamen bir kenara itmemektedir. Daha doğrusu, salt akılcı bir düşünür gibi davranmamaktadır.

11.4. Ruh Üzerine

Demokritos'un öğretileri arasında ruh öğretisi de ilginçtir. Ona göre, ruh bedeni oluşturan atomlardan daha farklı olarak, ince, düz, yuvarlak atomlardan meydana gelmiştir. Bu atomlar çok hareketli, kaygan, akıcı ve çok hızlı hareket eden atomlardır ve daha önce de söylediğimiz gibi, ateş atomlarına benzerler. Onların bu özelliği sayesinde ruh, bedene her tür hareket imkânı tanır. Ruh bir insanın en asli parçasıdır ve mutluluğunun da merkezidir. (Bu görüşü, Demokritos'un ahlak anlayışını şekillendirecektir.) Beden ruh atomlarının hava atomlarıyla sürekli alışverişte olması sonucunda yaşamını sürdürür, bu ilişki kesildiğinde ölüm meydana gelir; çünkü ruhun atomları artık hava atomlarıyla beslenmez olur.

Demokritos'a göre ruhun en büyük özelliği bilgi edinme özelliğidir. Bilgi, atomların çarpma ve vurma hareketlerinin bir sonucundan başka bir şey değildir. Algıladığımız cisimden duyu organlarımıza akan ve onlara çarpan atomlar, duyu organlarımızda bir izlenim yaratırlar. Böylece duyum veya algı meydana getirmiş olurlar. Ama bu duyumlara sahip olanlar farklı yapıda olduklarından, atomlar duyu organına çarptıkları anda farklı algılara da yol açabilirler. Başka deyişle, aynı çarpma olayı farklı duyumlara yol açabilir. Buna rağmen, Demokritos ortak duyu organlarından, ortak duyu algılarının da çıkması gerektiğine, yani, tatlı, acı, gibi birtakım kanaatlerin her insan için aynı olması gerektiğine de inanan bir düşünürdür.

Demokritos'un duyum (veya algı) ile akıl ve düşünme ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyan bir öğretisi olmamakla birlikte, onun duyu algısı ile akıl arasında belli bir ayrım olduğunu düşündüğü ve akıllı her zaman duyuma tercih ettiği de açıktır.

Demokritos'un ruh ve bilgi edinme ile ilgili görüşlerinden, ahlak anlayışını çıkartmak istersek, en büyük yardımcımız, ondan kalan ve ahlaka ilişkin fragmanların, diğer öğretilerini dile getiren fragmanlardan daha fazla sayıda olmasıdır.¹ Demokritos ruh ile beden arasında atomlarının şekli itibariyle bir ayrım yapmakta, dolayısıyla ruhu bedenden daha üstün tutmaktadır; ama asla bedeni de dışlamamaktadır.

Onun ahlak anlayışı, ölçülü, akılcı ve dengeli bir ruh ve beden anlayışını içermektedir; dolayısıyla bir insanın duyu algılarına ve duyu algılarından alacağı hazlara kendini kaptırmaması ve akılla hareket etmesi gerekliliği üzerine kurulmuştur. Onun için iyi olan akla doğru gelen ya da akla uygun olandır. Bu da insana en çok yararı dokunan şeydir. En çok yararı dokunan şeyse insanın yüreğini en çok ferahlatan ve ona dinginlik verendir. Çünkü bu, insanın gelip geçici hazlarından öte, tutarlı ve kalıcı olandır. İnsanın kalıcı ruh ferahlığı ya da memnun olma halini ona sağlayan en önemli şeyse, her şeyde, her olayda doğru düşünmesi ve doğru davranmasıdır. Bu tür düşünüş ve davranışı belirleyecek tek ilke de ölçülülüktür. İnsan ölçülülüğü benimsediği oranda, doğanın kendisine belirlediği sınırların dışına taşmayacak ve kendi gücü dâhilinde olmayan şeylere ulaşmaya ve elde etmeye çalışmayacaktır. Böylece kendisini her an mutlu hissedeceği bir ruh haline kavuşacaktır. Bu da şunu gösterir ki, Demokritos'a göre bir insanın mutluluğu sadece kendi elindedir.

¹ Demokritos'un fragmanları için bkz. C.C. W. Taylor, *The Atomists: Leucippos and Democritus-Fragments*, Phoenix, University of Toronto Press, Toronto, 1999.

Uygulamalar

- 1) Demokritos'un ana öğretisini sorgulayın.
- 2) Atom'un özelliklerinin irdeleyin.
- 3) Demokritos'un ruha ilişkin görüşlerini irdeleyin.
- 4) Atomcu felsefenin genel özelliklerini tartışın ve önceki felsefelerle karşılaştırın.

Uygulama Soruları

- 1) Demokritos felsefesinin ana hatları nelerdir?
- 2) Demokritos'a göre atomların ve boşluğun anlamı ve özellikleri nelerdir?
- 3) Demokritos'un ruh anlayışını değerlendirin.
- 4) Determinizm nedir?
- 5) Atomcu felsefedeki yeri ve önemi hakkında bilgi verin.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sokrates Öncesi Dönemin son temsilcileri olan Atomcuların geliştirdiği doğa anlayışı, kendilerinden önceki düşünürlerin öğretilerine bazı bakımlardan benzese de, çoğu açıdan farklı bir yapıdadır. Onların maddenin en küçük ve görünmez bileşenini, tüm yapısıyla, özellikleriyle ayrıntılı şekilde açıklamış olmaları; doğada görülen her tür varlığın, bir insanın duyu organlarına kadar her şeyin, ama her şeyin atomlardan meydana gelmiş olduğunu belirtmeleri ve tüm felsefelerini atomcu görüş üzerine oturtmaları Batı Felsefesi'nin ve Bilimi'nin gelişimi açısından çok önemlidir. Ayrıca atomların arasında hareket edebilecekleri ve bu şekilde varlıkları meydana getirebilecekleri türde bir mekân ya da boşluk olduğu fikrini kabul etmiş olmaları ve bu fikirle Felsefe tarihinin en önemli temsilcilerinden Parmenides ve Elealılara sert bir yanıt vermiş olmaları da üzerinde durulması gereken bir konudur. Duyu algısı, bilgi ve düşünce üzerine ve özellikle bunlar arasındaki ilişkiler üzerine ayrıntılı bir atomcu öğreti geliştirmemiş olsalar da, yine de bir bütün olarak atomcu kuramı yaratıp geliştirmekle sonraki büyük filozofların düşüncelerine, Epikuros'un ve Epikurosçuların gelişimine ve Epikuros'un Roma'daki temsilcisi Lucretius'a bol bol düşünsel bir malzeme sağladıkları kesindir.

Bölüm Soruları

- 1) Aristoteles'e göre Atomcu Felsefenin kurucu kimdir?
 - a) Demokritos
 - b) Leukippos
 - c) Epikuros
 - d) Herakleitos
- 2) Demokritos'a göre evren kaç kısımdan ibarettir?
 - a) İki kısımdan: Atomlar ve Boşluk
 - b) İki kısımdan: Gökyüzü ve Yeryüzü
 - c) İki kısımdan: Mekân ve Boşluk
 - d) İki kısımdan: Boşluk ve Su
- 3) "Atomos" kelimesinin etimoloji ve anlamı nedir?
 - a) at+omos: parçalanamayan
 - b) atomos: bölünebilir olan
 - c) a (olumsuzluk eki)+tomos: bölünemeyen
 - d) a+tomos: sayıca sınırlı olan
- 4) Aşağıdaki özelliklerden hangisi atomun özellikleridir?
 - a) Maddenin en küçük, gözle görülemez bileşenleridir.
 - b) Atomların tözleri ayrı, şekilleri ise aynıdır.
 - c) Yarısı cisimdir.
 - d) Atomun kendi içinde hareket yoktur.
- 5) Boşluk nedir?
 - a) Sınırlı bir mekândır.
 - b) Atomun kendisidir.
 - c) Atomların arasındaki uçsuz bucaksız aralıktır.

- d) Bir çeşit anafordur.
- 6) Demokritos hangi görüşüyle Parmenides ve Elea Okulu'nun diğer düşünürlerinden ayrılır?
- a) Boşluğu kabullenmesiyle
- b) Boşluğu kabul etmemesiyle
- c) Atomların sınırsız olduğuna dair kabulüyle
- d) Atomların yaratılmamış ve yok edilemez olduklarına dair görüşüyle
- 7) İlk atomculara göre, atomlardan varlıklar nasıl meydana gelir?
- a) Atomların boşlukta birbirlerine kenetlenip birbirlerinden ayrılarak gerçekleştirdikleri hareketler sonucunda.
- b) Atomların boş olmayan bir mekânda üzüm salkımını andıracak şekilde birbirine kenetlenmeleriyle
- c) Büyüklü küçüklü sayısız evrenle birlikte birbirlerine çarpa çarpa.
- d) Kendilerinden üstün bir hareket ettirici sayesinde birbirlerine kenetlenip birbirlerinden ayrılarak.
- 8) Aşağıdaki görüşlerden hangisi Leukippos ya da Demokritos'un öğretisine uymaz?
- a) Atomlar dört bir yöne hareket ederler.
- b) Evren bir bölümü dolu, bir bölümü boş olan bir sonsuzdur.
- c) Her şey yokluktan varolur ve yokluğa geri döner.
- d) Hiçbir şey rastlantı sonucu meydana gelmez; her şeyin bir nedeni vardır ve her şey bir zorunluluğun sonucudur.
- 9) Epikuros'a göre atomların hareketini başlatan unsur nedir?
- a) atomların kendi ağırlığı
- b) atomlarının sayısının sonsuz olması
- c) duyularla algılabılır olmaları
- d) çok çeşitli şekillerde olmaları

- 10) Demokritos'a göre biz atomları,
- a) duyularla algılarız.
 - b) duyularla algılayamayız.
 - c) duyularımızla algılayamayız, sadece boşluğu bu yolla algılayabiliriz.
 - d) dikkatli bakınca gözlerimizle görebiliriz.

Cevaplar

1)b, 2)a, 3)c, 4)a,d, 5)c, 6)a, 7)a, 8)c, 9)a, 10)b

12. SOFİSTLERİN ÖĞRETİSİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1.** *Sophistes*'in Anlamı
- 12.2.** Kuşku
- 12.3.** Ünlü Sofistler ve Kuşkucu Tavırları
- 12.4.** Daha Bilgili Olmak

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Sofist'in anlamı nedir ve bir sofist kendinden önceki düşünürlerden ayıran en önemli özellikler nelerdir?
- 2) Sofistlerin kuşkuculuğunun özellikleri nelerdir?
- 3) Protagoras ve Gorgias'ın bilgi kuramları hakkında neler söylenebilir?
- 4) Sofist için *arete* nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
<i>Sophistes</i> 'in Anlamı	Sofist kelimesinin etimolojisi ve hangi anlamlara geldiğiyle ilgili bilgi sahibi olma	Felsefe terimleri sözlüğünden <i>sophistes</i> kelimesi üzerine ayrıntılı bilgi edinip bu terimin tarih içinde geçirdiği anlam değişikliklerini sorgulayarak
Kuşku	Bilgi edinmede duyu algılarının her zaman yanıltıcı olduğunu, bu yüzden öncelikle her şeyden kuşku duyarak işe başlamak gerektiğini savunan kuşku yöntemine ilişkin bilgi sahibi olma	Kuşku yöntemi üzerine yazılı kaynaklardan bilgi edinip Sofistlerin kuşku yöntemi ile Descartes'ın kuşku yöntemini kıyaslayarak; dolayısıyla Descartes'ın eserlerini de bu bağlamda yavaş yavaş okumaya başlayarak
Ünlü Sofistler ve Kuşkucu Tavırları	Özellikle Protagoras ve Gorgias'un kuşku yöntemini felsefî düşüncelerinde neden ve nasıl kullandıklarına dair fikir sahibi olma	Protagoras ve Gorgias'ın bilgi edinme ile ilgili önermeleri tekrar ederek ve önermelerin temelindeki düşünceler üzerine tartışarak
Daha Bilgili Olmak	Sofistlere göre daha bilgili olmanın daha yararlı ve daha iyi olmayla eş olduğunun öğrenilmesi.	Daha önceki bölümlerde geçen <i>arete</i> terimiyle ilgili bilgileri tekrarlayıp Sofistlerin <i>arete</i> kavramıyla kıyaslayarak

Anahtar Kavramlar

- Sophistes
- Sofist
- Protagoras
- Gorgias
- Prodikos
- Kuşku
- Görecilik
- Rölativist Bilgi Kuramı
- Bilinemezlik

Giriş

Bu bölümde, Sokrates-Öncesinin son düşünürleri olan Sofistler ve onların felsefeye getirdikleri yeni bir öğretim yöntemi işlenecektir. Bu amaçla “artık doğanın değil, insanın merkeze alındığı öğretinin” kurucuları olarak görülen bu düşünürlerden Protagoras ve Gorgias gibi ünlülerinin görüşleri ışığında genel olarak sofist hareketin karakteri üzerinde durulacaktır.

12.1. *Sophistes*'in Anlamı

Demokritos'un yaşadığı dönemde, yine Abdera yurttaşı olan genç bir düşünür, Protagoras (Πρωταγόρας; İÖ yak. 490-420) felsefe sahnesinde görüldü ve yepyeni bir felsefe topluluğunun oluşumuna öncülük etti. Bu oluşuma Sofistler adı verildi.¹ Bunlar gezgin öğretmenlerdi, şehir şehir dolaşıp çok değişik konularda dersler veriyorlardı ve esas ilgi alanları artık önceki düşünürler gibi doğa, ana madde gibi sorunlar değil, insanın kendisiydi.

Çeşitli meslek gruplarından olmalarına rağmen, matematik, astronomi, müzik, tarih, coğrafya, edebiyat, mitolojiyle ilgili çok geniş bilgi dağarcıkları olan bu öğretmenler parayla ders verdikleri için, Felsefe tarihinin ilk profesyonel felsefecileri olarak da tanındılar. Örneğin, Elisli Hippias terzilik, kunduracılık gibi zanaatlarda usta olduğu kadar, coğrafya haricinde, yukarıda saydığımız bütün bilim dallarında yetkindi; keza Kallikles ve Euthydemos da aynı şekilde.

Sofistlerin hepsinin uzmanı olduğu tek konu hitabetti (Rhetorica); yani hepsi ele aldıkları konuları hitabet teknikleriyle, söz ve anlam sanatlarıyla donatarak anlatmasını çok iyi biliyordu. Antikçağ'da hitabet sanatı gerçekten de aydın bir kişinin düşüncelerini en iyi ve en güzel şekilde ifade etmesine yardımcı olacak bir bilgi dalıydı. Amacı, konuşmacının hitap ettiği kitleyi kendi düşüncesinin doğruluğuna ikna etmesiydi. Bu yüzden hitabet, ikna etme sanatı (ars persuadendi) olarak da anıldı.

Bu filozofların adlarına gelince; Yunanca “sophistes (sofist)” sözcüğü Felsefede, “Bilge ve bilgelik” anlamlarına gelen Yunanca “sophos ve sophia” kelimeleriyle bağlantılıdır ve Eski Yunan dünyasındaki bu iki sözcüğün ilk anlamı, “belli bir zanaatta ustalaşmış kimse ve belli bir zanaatta ustalık” anlamına gelir. Örneğin, bir gemi işçisi, bir arabacı, bir dümenci, bir falcı, bir heykeltıraş, vb. kişiler elinden bir iş gelen ve bu yüzden sophos (işinin ustası) olan kişilerdir. Dolayısıyla, Yunan için *sophos* genel olarak “bilen, bilgili, usta, akıllı” anlamlarını içerir. Diogenes Laertios bir zamanlar sophos ile sophistes (sofist) kelimelerinin eş anlamlı olarak kullanıldığını söyler.² Bu nedenle Yedi Bilge'ye de zamanında sophistes (sofist) denmiştir. Sofist olan kimse öğretici olan konumdaydı ve Eski Yunanlar tarafından saygıyla karşılanırdı; özellikle şairler, bireyleri iyi bir yurttaş haline getirmek için dizelerinde verdikleri yararlı öğütlerden dolayı bu adla anılırdı. Bir sofist olan Isokrates sofistlerin toplumdaki saygın konumlarını şöyle açıklar: “Atalarımızın çağında Sofist denen kimseler takdir görür ve onlarla birlikte olanlara gıpta edilirdi... Bunun en iyi kanıtı Solon'un, yani bu lakabı taşıyan ilk Atinalının devleti yönetmek üzere seçilmiş olmasıdır.”³

Görüldüğü gibi, Eski Yunan için bir sophistes, ya yazar ya öğretir; çünkü bildireceği bir bilgi ya da özel bir becerisi vardır. Sophia'sı ister idari alanda ve politikada olsun, ister teknik sanatlarda olsun uygulamalıdır. İşte ilk Sofistler de sophistes kelimesinin Yunan dünyasındaki bu olumlu anlamından yola çıkarak bu adı kendilerine yakıştırıp bildikleri her konuyu halka aktarmaya ve onları özellikle siyasi alanda bilinçlendirmeye çalıştı. Ama

¹ Kenny 2006: 28.

² Diogenes Laertios, 1.12.

³ Herodotos, 4.95.2; 1.95.2; 2.49.1.

sonraları bazı yanlış uygulamalar yüzünden adları felsefe dünyasında olumsuz bir çağrışım yapmaya başladı. Hem kendi dönemlerinde komedi yazarlarının sivri dillerine malzeme oldular, hem de diğer filozofların ağır eleştirilerine maruz kaldılar. Bu olumsuzluğun en önemli nedenlerinden biri, çoğu sofistin bilgilerini hiç ölçüp biçmeden, hitabet sanatının teknikleriyle süsleyip püsleyip satar görünmelerinden kaynaklandı. Onların adını kötüye çıkaran ikinci en önemli neden de, bilgilerinin karşılığında para almalarıydı. Bir üçüncü neden de her insanın bilgi ve erdemi öğrenmeye hakkı olduğunu söylemeleri ve eğitim ve öğretim aldıkları takdirde halkın içinden kişilerin de günün birinde ülke yönetiminde söz sahibi olabileceğine inanmalarıydı ki, özellikle bu inançları aristokratik sınıfı son derece rahatsız eden bir sonuç yarattı. Bütün bu olumsuzluklar onların adını lekeledi ve gün geldi sofist dendiğinde, artık “bilgili, akıllı, usta kişi” değil de, daha çok “laf ebesi, safsatacı, düzenbaz, hilekâr” sıfatları anlaşılmaya başlandı.

Ama bizim sözünü ettiğimiz ilk dönemde kelimenin olumlu anlamıyla donanımlı ve bir devre adlarını yazdıran kimseler, yani Yunan gençlerine ücret karşılığında ders veren profesyonel öğretmenler sahnede idi. Bu dersleri ya küçük topluluklara özel dersler, seminerler düzenleyerek, ya da halka açık konuşmalar yaparak veriyorlardı. Onların özellikle hitabet sanatını hem öğretmeleri hem de şahsen uygulamaları ve bunun yanında mantık bilimine de özel bir yer ayırmaları dönemin Atina’sındaki siyasete ilgi duyan gençlerin ilgisini çeken niteliklerdi. “Söz, güçlü bir despottur,” diyen Gorgias’a kulak kabarttığımızda, beşinci yüzyılın ortasındaki Atina’da iktidarın anahtarının etkili bir konuşmacı olmaktan geçtiğini anlamamak olanaksızdır. Dolayısıyla başarılı siyasi bir kariyer için sofistlerin öğretim konuları ve teknikleri dönemin gençleri açısından çok önemli ve yararlıydı. Özellikle onların kışkırtıcı soruları üzerinde düşünmek, kuşkucu tavırlarını izlemek, topluma ve siyasi yapıya yönelik eleştirilerini dinlemek bir genç için ayrı bir hazdı.

12.2. Kuşku

Evet, sofistlerin hepsi kuşkucuydu ve eleştiriden keyif alıyordu; sürekli duyularımızın yetersizliğinden, hata yapabilme olasılıklarının yüksek oluşundan ve bilinebilecek sağlam bir gerçekliğin olamayacağından dem vuruyordu. Onlar geleneğin doğaya karşıt olduğunu söylüyorlardı. İnsanın yaptığı yasaları, toplumsal adetleri, dinsel inançları sarsılmaz olarak görenlere karşı bir tavır sergiliyorlardı. Bu tutumları da her an eleştirilerin odağında olmalarına neden oluyordu, ama bir yandan da Yunanın Aydınlanma çağı olarak adlandırılabilir bir döneminin yaşanmasına da olanak tanıyordu; yani Yunanın büyük düşüncelere imza atan filozoflarını kendi içinden doğurmasına. Zeller bu konuda şöyle der: “Biz Almanların Aydınlanma Çağı olmasaydı, bir Kant’ı da olmayacaktı; aynı şekilde sofistler olmasaydı, Yunanlar da bir Sokrates’e ve Sokratesçi felsefeye sahip olmayacaklardı.”¹ Zeller’in bu düşüncesi bile sofistleri Batı Felsefesi tarihinde Sokrates Öncesi düşünürler arasında ayrı bir yere koymakta ve onların eleştirel zihinlerini ve başlattıkları hareketteki asıl amaçlarını ayrıntılı olarak anlamayı gerekli kılmaktadır.

¹ Guthrie: 1977: 48.

Sofistlerin felsefelerine temel aldıkları yöntem kuşku üzerine kurulmuştur. Ama bu kuşkuyu her şeyi inkâr etmeye yönelik bir hazırlıktan öte, zihni ve iradeyi her şeyi daha derinden araştırmaya yöneltmek olarak algılamakta fayda var. Çünkü kuşku, doğru kullanıldığı takdirde, felsefenin en önemli dürtülerinden biridir. Sofistlerin hepsinin bu kuşkuyu hakkınca kullandığı söylenemezse de, en azından sonraki büyük filozofların eleştirel düşüncelerine etki etmiş sofistler düşünüldüğünde, hatta Descartes’in felsefesini kurarken salt kuşkuyla işe başlaması göz önüne alındığında, felsefede yöntemli bir kuşkuyla hareket edilmesinin ne kadar gerekli olduğu da anlaşılacaktır.

12.3. Ünlü Sofistler ve Kuşkucu Tavrıları

Sofistlerin kuşkusuna ilk konu olan, kendilerinden önceki düşünürlerin ve çağdaşlarının doğa üzerine görüşleri ve öğretileridir. Çünkü sofistler bunları yetersiz ya da eksik bulmuşlar ve onların iddialarına, öne sürdükleri ilkelere öznel bir bakış açısıyla yaklaşarak açıklamaya çalışmışlardır. Her konuya iki tür bakış açısıyla yaklaşmak gerektiğini de özellikle vurgulamışlardır. Ama her defasında da olmadık şekillerde anlaşılmış ve toplumun geneli tarafından çoğu defa haksızlıklara uğramışlardır. Örneğin, Sofist oluşumun babası sayılan Protagoras, *Tanrılara Dair* adlı eserinde önceki düşünürlerin tanrı inançlarını masaya yatırarak yekten “Tanrıların ne var olduklarını ne de var olmadıklarını ne de neye benzediklerini bilebiliriz. Çünkü bunu öğrenmemize engel olabilecek bir sürü neden var, ama en önemli neden, bu meselenin kendiliğinden bulanık oluşu ve insan ömrünün bu konuya tam olarak vakıf olamayacak kadar kısa oluşu,” demiştir.¹ Protagoras bu düşüncesiyle tanrıların doğasını anlamamanın bir insan ömrüne sığmayacak kadar hummalı ve uzun bir araştırma konusu olduğunu açıklamak istediği halde, tanrıtanımaz olduğu iddiasıyla hakkında suç duyurusunda bulunulmuş ve çareyi Sicilya’ya kaçmakta bulduysa da yolda canından olmuştur.

Protagoras’ın düşünceleri insanı merkez alan bir yapıdadır. Ona göre “var olan ve var olmayan her şeyin ölçüsü insandır.”² Hiçbir konuda herkes için geçerli olan, kesin bir bilgi ya da doğru yoktur. Çünkü bir konu üzerinde en azından daima iki ayrı görüş bulunacaktır ve bu iki ayrı görüşün doğruluk derecesi de eşittir. Protagoras’a göre her şey için birbirine tamamen zıt iki şey söylemek mümkünse, o zaman nesnelerin gerçek yasasını da kavramak olanaksızdır. O zaman Herakleitos’un düşüncesinde olduğu gibi, her şey akış halindedir. Bu yüzden hiçbir şey belli bir şey değildir. Çünkü her şey, onu algılayana göre bir böyle, bir şöyle olabilir. Kısaca rüzgâr üşüyene soğuk gelir. Ya da deniz suyu insana öldürücü, ama bir balığa besleyici gelir.

Protagoras, bu görüşleriyle görecilik öğretisinin (rölativist bilgi kuramı) temelini atmış ve kendisi de bu öğretinin en iyi örneğini oluşturmuştur.³ Bu öğretinin esası, her tür bilgiyi kuşkuyla karşılamak, bilgi içeren her savın temel nedenlerini, etkilerini ve kesinliklerini

¹ Diogenes Laertios, 9.51.

² Bu söz “insan her şeyin ölçüsüdür,” şeklinde adeta bir formül şekline konmuş ve ünlemiştir.

³ Bütün bilgilerin göreceli olduğunu öne süren öğretisi; (ahlakta) genel geçer, salt ahlak değerleri olmadığını, bütün değerlerin çağlara, toplumlara, kişilere, kültür durumlarına, yaşama biçimlerine göre değiştiğini öne süren öğretisi. T. : izafiyet İng.: relativism Fr.: relativisme Alm.: Relativismus.

irdelemeden onları kabule yanaşmamak gerektiğine ve kesin bilginin asla elde edilemeyeceği fikrine dayanır.

Protagoras'ın bu göreceli ve kuşkucu düşünce tohumlarını daha da derinlere eken ve kendisinden önce doğa düşünürlerinin birbirinden farklı ana madde görüşlerine karşı çıkan Leontinili Gorgias olmuştur (Γοργίας; İÖ yak. 485-yak. 380). Protagoras gibi sofist oluşumun atası ve zamanının en ünlü hatiplerinden sayılan ve “varlık üzerine kesin bir bilgi söylemenin asla mümkün olamayacağını” belirten Gorgias bütün felsefesini şu temel akıl yürütme üzerine kurmuştur: “(Bilinecek) bir şey yoktur; olsa bile bilinemez; bilinse bile başkasına bildirilemez.”¹ Gorgias bir şey yoktur, der, çünkü böyle bir şey olsa, ya olmuş olurdu ya da öncesiz olurdu; böyle bir şey ne varoldan ne de varolmayandan olmuş olabilir. Öncesiz olması mümkün değildir, çünkü böyle olsa sonsuz olurdu; sonsuz olansa hiçbir yerde yoktur; o zaman ne kendisinde, ne başka bir şeyde, ne de hiçbir yerde olabildiğine göre bir şey yoktur. İkincisi, bir şey olsaydı bile biz onu bilemezdik. Çünkü varolanın bilgisi olsaydı, varolan düşünülmüş olurdu, varolmayansa düşünülmezdi bile; o zamanda yanılma diye bir şey olmazdı (yani, birisi kalkıp bir insan uçuyor ya da deniz üzerinde atlı arabasıyla gidiyor dediğinde, bu kadar saçma bir şeyi kabullenmek zorunda kalırdık). Üçüncüsü, biz bir şeyin olduğunu bilseydik bile başkasına bildiremezdik, çünkü bizim bir şeyi başkasına bildirmemiz ancak sözle olur, deneyimle olmaz.

Anılmaya değer bir başka ünlü sofist de Keoslu Prodikos'tur. Prodikos aynı zamanda ilk sözlük yazarı olarak bilinir. O da diğerleri gibi kuşkucu yaklaşımla işe koyulur ve özellikle yaygın dinsel inançların ve genel olarak dinin oluşum sebebini insanın kendisine yararlı olacak şeylere tapmasının sonucu olduğunu söyler. “Eskiler güneşe, aya, nehirlere, pınarlara ve yaşamlarında yararlı ne var ne yoksa, her şeye tapardı, çünkü onlar kendilerine yardımcı olurdu; tıpkı Mısırlıların Nil nehrine tapması gibi.”²

12.4. “Daha Bilgili Olmak”

Sofistlere göre bilgi edinmek kuru kuru bilgi edinmek için olmamalı, pratikte kullanmak için, yani yaşamda işe yaraması için edinilmelidir. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: peki ama her şey kişiye göre değişiyorsa, esas bilginin değişmez ölçütü ne olacaktır? Protagoras bunu yararlı olan şeklinde yanıtlamıştır. Daha açık bir deyişle, Protagoras'a göre bir insanın düşüncesi (sanı, kanaat) diğerinin düşüncesinden daha doğru olmayabilir, ama “daha iyi ya da daha yararlı” olabilir. Dolayısıyla, daha yararlı düşünceleri olan kimseler diğerlerine oranla daha bilgilidir. Bilgili olanlar da başkalarını yetiştirebilir. Bu düşünce sofistleri diğer insanları “daha iyi olanı” öğretmeye vardırıan düşüncedir. Kısaca, onların diğer insanlara erdemi (arete) öğretmeyi üstlenmelerine neden olan düşüncedir. Sofistler için erdemli olmak, bir yurttaş olarak yetkin olmakla eşit ve her insana erdem öğretilir. Çünkü her insanın doğasında erdemi öğrenebilecek bir kapasite vardır. Başka deyişle, insanın ham hali erdemi alabilecek donanımdadır, sadece bunun eğitim ve deneyimle ortaya çıkarılması ve

¹ Kenny 2006: 31.

² DK 84 B5.

geliştirilmesi gerekir. Öyleyse insan doğası bakımından erdeme yatkındır, tek yapılacak şey eğitimle bunun açığa çıkarılmasıdır.

Sofistlerde birilerine bir şeyler öğretme isteği ve kaygısını doğuran başlıca neden, hem önceki düşünürlerin evrenin oluşum ilkelerine dair birbirlerinden çok farklı düşünceler ileri sürmeleri ve dolayısıyla birbirileri arasında bir uzlaşımın olmaması, hem de toplumun ve siyasetin genel gidişatında insanların çıkardığı yasalar olsun, koydukları ahlak kuralları olsun her konuda bir çelişki yaşamaları olmuştur. Onlara göre her konuda insanlar arasında böyle anlaşmazlıklar doğuyorsa, o zaman insan yaratımı her şey, her an değişebilir niteliktedir; hiçbir şeyin kalıcılığı yoktur. Öyleyse, bunca değişkenlik içinde yaşamak zorunda olan insana en iyi hizmet, kendisine yaşam yolunda sağlam adımlar atabilmesini öğretmek ve en yararlı olanı bildirmek olacaktır.

Sofistler bu ana düşünceyle özellikle insan için bağlayıcı olan ve onların hem yaşam alanlarını daraltan, hem de zihinlerini yeni düşüncelere kapatan yasalara karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre insan elinden çıkmış yasalar (Yunanca çoğul: nomoi; tekil: nomos) yere ve zamana değiştiğine göre bunların hiçbir bağlayıcılığı yoktur. Yere ve zamana göre değişmeyen tek yasa doğa yasasıdır, yani doğa tarafından konulmuş yasalardır. İnsanın koyduğu yasalar sanılara dayanır ve güçsüzdür, oysa doğal yasa tüm insanlıkla ilgili yasadır. Çünkü doğa karşısında yalnız Yunanlar kendi aralarında eşit değil, aynı zamanda Yunanlar yabancı halklarla da (Barbarlar) eşittir. Öyleyse, toplumun içindeki sınıf farklılıkları, ayrıcalıklar, soyluluklar, vb. gibi her değer insanın kendi kendine koyduğu değerlerdir. Oysa toplum denilen oluşumun kendisi insanoğlunun kendi yararı için oluşturulmuştur ve toplumdaki herkes toplumdan eşit olarak faydalanmalıdır. Bu bir insanın en doğal hakkıdır. O yüzden, adalet sadece güçlüye, egemen olana yarıyor da, güçsüze yaramıyorsa, ona adalet denemez. Dolayısıyla, doğal hukuk, her zaman için insanın yarattığı hukuktan daha değerlidir. Sofistlerin “doğal olan ve insan tarafından konulmuş olan ayrımı,” akla gelebilecek her konuda, özellikle din ve ahlak konusunda da geçerlidir. Yani, sofistler için, yasalarla ve kamu görüşüyle dayatılan dinsel ve ahlaki ölçütler, daha önce inanıldığı gibi, tanrı tarafından dayatılmamıştır, tanrı vergisi değildir. İnsan tarafından diğer insanlara dayatılmış, ya da en azından her bireyin özgürlüğü üzerine bir sınırlama getirmek üzere uzlaşım yoluyla meydana getirilmiş değerlerdir ve hiçbir kalıcılıkları yoktur. Bu konudaki kurallar katı olamaz ve değiştirilebilir.

Uygulamalar

- 1) Sofist öğretinin genel özelliklerini sorgulayın ve önceki felsefe öğretileriyle karşılaştırın.
- 2) Protagoras ve Gorgias'ın kuşkucu yöntemi hakkında daha ayrıntılı bilgi edinin ve Descartes'ın kuşkucu yöntemiyle karşılaştırın.
- 3) Gorgias'ın kesin bilginin elde edilemeyeceğiyle ilgili çıkarımını tartışmaya açın.

Uygulama Soruları

- 1) Sofist kelimesinin analizini yapın.
- 2) Protagoras ve Gorgias'ın kuşkuculuğunun özellikleri nelerdir?
- 3) Sofistler neden kendilerini bilginin öğretmeni olarak görür?
- 4) Protagoras'ın ünlü sözü nedir? Anlamını açıklayın.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sofistler, Sokrates Öncesi dönemin doğa düşünürlerine karşın, insanı düşünce konusu kılmakla hem Sokrates'e hem de daha sonraki filozoflara önderlik etseler de, genel olarak değerlendirildiklerinde, özellikle geleneğe karşı tavırlarıyla toplumun çok fazla sevilmeyen çocukları olmuştur. Bu yüzden de onların kendilerine yükledikleri *sophistes* (bilgili) sıfatı sonradan çok olumsuz bir anlamda algılanmaya başlamıştır. Buna rağmen, felsefeye “kuşkuyu” zerk etmeleri, her şeyin, her an ve her yerde insana göre değiştiğini ve biçimlendiğini savunmaları, yaygın olan dini inançları, yasaları, ahlaki ilkeleri sarsmaları, bunun yerine doğal yasayı, doğal hukuku ön plana çıkarmaları, hiçbir şeyde ve hiçbir yerde kesin bir bilgiye ulaşamayacağını, sadece insana yararlı olanın doğru olarak alınması gerektiğini savunmaları onların bu konularda felsefe tarihinde sürüp giden tartışmaların odağına yerleşmelerine ve adlarından sürekli söz ettirmelerine ve hiç unutulmamalarına da olanak tanımıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdaki hangi şık Sofistlerin temel ilgi alanıdır?
 - a) insan
 - b) doğa
 - c) ruh
 - d) atom
- 2) Sofistlerin ortak özelliği nedir?
 - a) astronomi
 - b) hitabet
 - c) kunduracılık
 - d) terzilik
- 3) “Sophistes (Sofist)” kelimesinin etimoloji ve anlamı nedir?
 - a) Sanayileşme için gerekli kaynakların büyük ölçüde tarım sektöründen sağlanması
 - b) sophia: bilgi sever
 - c) sophos+sophia: sophistes: belli bir zanatta ustalaşmış olan kimse, işinin ustası
 - d) sophos+-istes:sophistes: Yedi Bilge
- 4) “Söz, güçlü bir despottur” sözü hangi Sofiste aittir?
 - a) Prodikos
 - b) Gorgias
 - c) Sokrates
 - d) Parmenides
- 5) Aşağıdaki hangi tanım Sofistin özelliğine uymaz?
 - a) Sofist kuşkucudur.
 - b) Duyulardan edinilen bilgiye güvenmez.

- c) İnsanı merkez alır
- d) Her konuda herkes için mutlaka kesin bir bilgi ya da doğru vardır, görüşünü savunur.
- 6) “Var olan ve var olmayan her şeyin ölçüsü insandır,” sözünün anlamı nedir?
- a) Her bilginin kaynağı, insanın kendi bakış açısıdır.
- b) Nesnelerin gerçek yasasını kavramak ancak ve ancak insani bir bakış açısıyla mümkündür.
- c) Mesela deniz suyunun hem insan için hem de balık için öldürücü olmasıdır.
- d) İnsan kuşkucu bir varlıktır.
- 7) Rölativist bilgi kuramına göre,
- a) her tür bilgiye kuşkuyla yaklaşmak gerekir.
- b) kesin bilgi asla elde edilemez.
- c) temel nedenini irdilemeden hiçbir sav kabul edilemez.
- d) her bilgi baştan kesindir.
- 8) “(Bilinecek) bir şey yoktur; olsa bile bilinemez; bilinse bile başkasına bildirilemez” ifadesi hangi sofiste aittir?
- a) Gorgias
- b) Platon
- c) Sokrates
- d) Herakleitos
- 9) Sofistlere göre bilgi edinmenin asıl amacı nedir?
- a) pratikte kullanmak
- b) teoride kullanmak
- c) gökyüzüne hakim olmak
- d) yeryüzüne hakim olmak

10) “Daha bilgili olmak”, bir Sofist için ne anlama gelir?

- a)** evreni iyi öğrenmek
- b)** daha iyi ve yararlı bilgi sahibi olmak
- c)** kunduracılığı iyi bilmek
- d)** ahlakı bellemek

Cevaplar

1)a, 2)b, 3)c, 4)b, 5)d,6)a,7)d, 8)a, 9)a, 10)b

13. FELSEFEDE DÖNÜM NOKTASI VE SOKRATES

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 13.1.** Bir Yunan Bilgesi
- 13.2.** Ksenophon'un Dilinden Sokrates

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Sokrates'in yaşamı hakkında neler söylenebilir?
- 2) Sokrates'i kendinden önceki düşünürlerden ayıran özellikler nelerdir?
- 3) Sokrates neden ölüme mahkum edilmiştir?
- 4) Sokrates neden "hiçbir şey bilmediğini bildiğini" söylemiştir?
- 5) Sokrates neden tam anlamıyla bir Sofist değildir?
- 6) *Maieutike* nedir?
- 7) *Daimon* nedir?
- 8) İnsanın kendisiyle barışık olmasının felsefî sonucu nedir?
- 9) Ksenophon'a göre Sokrates nasıl bir karakterdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Bir Yunan Bilgesi	Yunanca Sophos kavramının canlı bir örneği olan Sokrates'in temel düşüncelerine vakıf olma	Platon'un Diyaloglarından Sokrates ile ilgili bölümleri okuyup Yunan'da <i>Bilge</i> olmanın anlamını Sokrates karakteri üzerinden analiz ederek
Ksenophon'un Dilinden Sokrates	Ksenophon'un eserinde sunduğu Sokrates karakteri hakkında bilgi edinme.	Ksenophon'un söz konusu eserini okuyup Sokrates ile ilgili ilginç ayrıntıları çıkarıp tartışarak

Anahtar Kavramlar

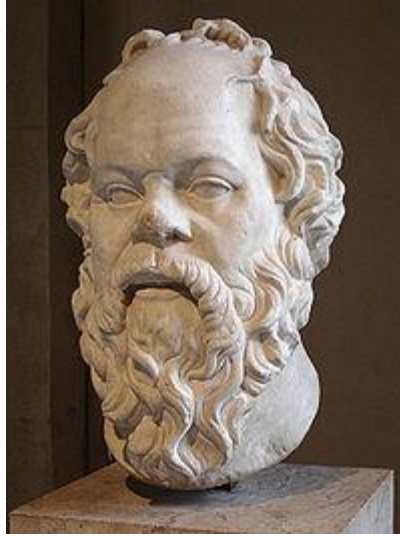
- Sokrates
- Bilgelik Örneği
- Baldıran Zehiri
- Maieutike
- Daimon
- Doğru Yaşama

Giriş

Bu bölümde felsefe tarihinin ilk büyük döneminin kurucusu sayılan, gerek düşünceleriyle, gerekse yaşamıyla günümüze değin pek çok filozofun örneğı olan Sokrates işlenecektir. Bu bağlamda, özellikle bu büyük düşünürün insanı doğru yaşamaya götüren ahlak görüşü üzerinde durulacak ve kişiliğıyle ilgili Ksenophon'dan bilgiler aktarılacaktır.

13.1. Bir Yunan Bilgesi

Ardında kendisine ait hiçbir eser bırakmadığı halde, Batı Felsefe tarihi, Sokrates'ten Önce ve Sonra diye ikiye ayrıldığına göre, Sokrates'in felsefedeki yeri ve öneminin eşsizliği tartışılmaz bir gerçektir. Sokrates'in felsefi düşünceleriyle ilgili birebir tanışıklığımız gerek Ksenophanes'in gerekse Parmenides, Empedokles ve Demokritos'ın felsefi düşünceleriyle tanışıklığımızla karşılaştırıldığında yok denecek kadar azdır. Ama hayranlarının elinden çıkma kitaplardaki yorumlardan edinilen bilgilerle oluşturulan Sokrates karakteri felsefe tarihinin bütün aşamalarında öyle derin bir yer edinmiştir ki, onu kendisinden önceki tüm düşünürlerin önüne geçirdiği gibi Batı Felsefesinin miladı sayılacak bir dönemin baş filozofu kılmıştır.¹ İnsanı felsefi düşüncelerinin merkezine almakla ve geliştirdiği ahlak öğretisiyle Miletos Okulu'nun doğa öğretisini merkeze alarak başladığı felsefi düşünceyi göklerden yere, yaşadığımız dünyaya ve hatta tek tek bireye indirmiş ve bu başarısıyla neredeyse tanrısallaştırılmıştır. Bu yüzdendir ki Antikçağ'da çoğu felsefe okulu kendisini kurucusu saymaktan onur duyar, tek tek pek çok filozof onu filozofların en kusursuz örneği olarak görür; Ortaçağ'da ne zaman bir mantıkçı ya da bir metafizikçi akıl yürütmeye ilgili bir örnek verecek olsa hemen onun aklına başvurur. Aynı şekilde Modern çağlarda da onun özellikle yaşama bakış tarzı, farklı alanlarda uzmanlaşan, özellikle zorba bir yöneticinin hükmü altında yaşamak ve toplumda kabul gören fikirlere, siyasal rejime karşı geldikleri takdirde hüküm giymeleri an meselesi olan filozofların yaşama bakış tarzı olur, hepsi onun "sorgusuz sualsiz bir hayat, yaşanmaya değer," ifadesini kendilerine düstur edinir.²

Resim 29: Sokrates

Özel yaşamı zor sınavlardan geçen, buna rağmen her an ve hatta ölümün karşısında bile dimdik ayakta durmasını başaran ve belki de bu yüzden bilge sıfatını tümüyle hak eden Sokrates İÖ 490 yılında Atina'da, bir taş işçisinin (ya da bir heykeltıraşın) oğlu olarak

¹ Kenny 2006: 32.

² Kenny 2006: 33.

dünyaya gelmiş ve Perikles devri demokrasisinin Yunan dünyasına egemen olduğu yıllarda yaşamıştır. Hayatının ilk yarısını kapsayan dönem, Atina’da sanatın ve edebiyatın altın çağını yaşadığı, sokakların Phidias’ın heykelleriyle, birbirinden güzel binalarıyla donandığı, aydınların Aiskhylos, Sophokles ve Euripides’in o muhteşem trajedileriyle soluklandığı, tarihin babası Herodotos’un Pers Savaşlarıyla ilgili bilgilerini kaleme aldığı ve Anaksagoras’ın kendi felsefesini Atinalılara tanıttığı bir dönemdir.¹

Hayatının ikinci yarısı ise, Yunan göklerinin Peloponnesos Savaşlarıyla (İÖ 431-404) bulutlandığı, Atina’nın Yunan dünyasındaki ününü cengâver Sparta’ya kaptırdığı bir döneme denk gelir. Hatta kendisinin de bu savaşın özellikle ilk yarısında orduya hizmet ettiği ve 422’deki Delium savunmasında cesaret örneği gösterdiği ve savaşın son yıllarında Atina’ya geri döndüğünde Şehir Meclisi’nde görev aldığı söylenir.² Savaş bittiğinde Atina Sparta’ya teslim olmakla kalmayıp, demokrasisini de Sparta’nın oligarşisine ve Otuz Tiran dönemine teslim edince, Atina halkı ve Sokrates için de zor günler başlamış oldu. Sokrates yasal olmayan düzenlemelerin hep karşısında durdu, ama daha sonraları bu oligarşinin yıkılıp da yerine yeniden demokrasinin inşa edilme hareketinde yer almadı. Onun bu tutumu hem demokratları hem de aristokratları oldukça rahatsız etti. Bunun üzerine demokratların arasından Anytos ve iki yandaşı tarafından hakkında dava açıldı ve Sokrates “devletin tanıdığı tanrıları tanımamakla, onların yerine yepyeni başka tanrılar tanıtmakla; gençlerin ahlakını bozmakla; devletin yasalarına itaat etmemekle” suçlandı ve idamı istendi.³ Duruşmasıyla ilgili kesin bilgi içeren bir belge olmamakla birlikte hem Ksenophon’un, hem de Platon’un, yani iki büyük hayranının kaleminden çıkan metinler ışığında, küçük bir grup savunucusuna karşılık büyük bir karşı grup tarafından bu cezanın yürürlüğe konduğunu ve önce hapse atıldığını, sonra da İÖ 399 baharında infazcısının elinden balıran zehrini içip öldüğünü biliyoruz.

Sokrates hakkında vatana, dine hıyanet suçlamaları aslında sadece Anytos’un öndeliğindeki demokratlarca yapılmamıştı. Daha önceleri, İÖ 423 yılında Komedi yazarı Aristophanes *Bulutlar* adlı eserinde bir anlamda onun ipini çoktan çekmişti. Çünkü bu komedisinin ana karakterlerinden birinin adı Sokrates’ti ve bu karakter safsatacılar olarak değerlendirilen sofistlerle bir tutulan bir öğretmendi. Öğrencilerine değişik kanıtlama yöntemleri öğretip kafalarını bozuyor, onları ailelerine karşı kıskırtıyordu. Bununla da kalmayıp geleneksel dini töhmet altında bırakacak, bu dine duyulan saygıyı azaltacak derecede gökbilimiyle ilgili değişik bilgiler veriyordu. Öğrenciler artık devletin pantheon’undan (tanrılar topluluğu) değil, hava, aether, bulutlar ve khaos’tan yardım diliyorlardı; yani yepyeni bir pantheon’dan. Onların önceden bildiği gibi dünya Zeus tarafından yönetilmiyordu artık, Dinos (Döngü, Burgaç, Anafor) tarafından, yani göksel cisimlerin devinimiyle yönetiliyordu.⁴ Kısaca, bu komedideki Sokrates karakteri gençlere devlet, toplum, din ile ilgili yeni ve bir o kadar da tehlikeli bilgiler öğretiyordu; öyle ki, öğrencilerinden birinin ondan öğrendiği hitabet tekniklerini, kanıtlama yöntemlerini kendi

¹ Kenny 2006: 33.

² Kenny 2006: 33.

³ Diogenes Laertios, 2.40.

⁴ Aristophanes, *Nephelai*, 260-261; 380-381.

babasına karşı kullanmasına ve babanın öfkeden kudurup okulunu yakmasına vardırarak kadar tehlikeli bilgiler.

Bu oyun bir komedi oyunu olduğundan öyle pek de ciddiye alınmayabilir belki, ama, yazık ki, o sıralarda Anaksagoras'ın “güneşin, ateşten bir kütle olduğunu iddia etmesiyle” birlikte sürgüne yollanması, toplumun genel din ve otoriteyi sarsıcı tutumlara nasıl hassas bir yaklaşım içinde olduğuna ışık tutacağı gibi, gerçek hayattaki Sokrates'e çok benzeyen Aristophanes'in Sokrates karakterinin özellikleri ve onun gençlerin zihinlerine gökbilimle ilgili zerk ettiği yeni düşünceler hesaba katıldığında, filozof açısından tünelin ucunun pek ışıklı görünmediği de açıktır.

Sokrates toplumunun bu hassasiyetini bilmez değildir, ama içinden gelen hakikatin sesine de bir türlü direnememektedir. Çünkü o doğru olanı söylemek, öğretmek ve bunun ardından gitmek gerektiğine inanır. Atina'yı ve dolayısıyla Yunan toplumunu ışığa kavuşturacak, halkını huzura erdirecek her türlü fikrin arkasında durur, bunun için gerekirse yine içindeki sese kulak kabartarak yeni fikirleri de açık olmak zorunluluğunu hisseder ve özellikle geleceğin yurttaşları olarak gördüğü gençliği eğitmesi gerektiğine inanır. Zaten bu yüzden, kendinden önceki doğa felsefecilerinin örneğinde gitmez, o insanı, doğasını, aklını, duygularını, ahlakını ve insandan oluşan toplumu ve siyasal yapıyı kendine iş edinir. Bu anlamda bir bakıma sofistlerin amacına benzer bir amaçla yola çıkar. Zaten kendisine özellikle bu yüzden ve ayrıca hitabete olan tutkusu yüzünden çoğunluk sofist der, ama hem karakteri hem düşünsel yapısı hem de bilgi anlayışı onu birçok bakımdan sofistlerden ayırır. “Bir şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğim (ἐν οἷδ᾽ ὅτι οὐδὲν οἷδ᾽ ἔστιν οἷδ᾽ ἡν οἷδ᾽ ὅτι οὐδὲν οἷδ᾽; Latince: scio me nihil scire),”¹ diyecek kadar mütevazı ve bir o kadar da sağlam karakteri bir kere onu öğrencilerine parayla ders vermekten alıkoyar. Bu konuda tümüyle sofistlerin karşısında durur. İkincisi ve en önemlisi, sofistler gibi hiçbir doğrunun olmadığını asla düşünmez. Bu onu sofistlerden ayıran belki de en temel unsurdur. Çünkü, hatırlayacak olursak, sofistlerin bilgi anlayışına göre, “her yerde ve her zaman geçerliliği olan (yani, tümel anlamda geçerli olan) ne bir doğru vardır, ne de bir ölçü,” oysa Sokrates her zaman tümel bir doğrunun olabileceğine inanmıştır.² Buradan hareketle din ve gelenek otoritesi söz konusu olduğunda, sofistlerden farklı bir tutum sergilemiş, düşüncenin nesnel değerine, yani akla ve bireylerin üstünde bir değer olduğuna sonsuzca güvenmiştir. Ayrıca, sanının (doksa) karşısına koyduğu bilgiyi (episteme) hemen öğrenilebilecek bir şey olarak görmemiş, hummalı bir çalışmayla varılabilecek bir hedef olarak görmüştür.³

Sofistler için ahlaksal iyyinin bilgisinde insanın sıradan, rastgele, gelişigüzel bilgisi (malumat) en önemli ölçütken, yani insan her şeyin ölçütüyken, Sokrates insanın kendi içinden gelen sesin aldatıcı olabileceğini düşünmüş, bu yüzden her zaman karşısındaki kişilerden bir tanım beklemiş ve yeri geldiğinde onlara bu tanımlarının ne kadar eksik ve kusurlu olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁴

¹ Platon, *Apologia*, 21d.

² Akarsu 1982: 32.

³ Akarsu 1982: 37.

⁴ Akarsu 1982: 37.

Sokrates'in Yunanca *maieutike* (doğurtma) olarak adlandırdığı bu yöntemi," bir nevi doğurtma yöntemidir ve karşısındakine sorular sorarak onun ruhundaki saklı bilgileri çekip çıkartmayı amaçlar. Bu yöntem, diyalektik düşünme biçiminin ilk örneği sayılır. Diyalektik düşünme biçimi (Yunanca: dialektike), "gerçekliği ve onun çelişmelerini incelemeye yarayan ve bu çelişmeleri aşmayı sağlayan yolları aramayı öngören akıl yürütme yöntemidir (eytişim); başka deyişle, bir kavramdan öteki kavrama olabilecek çelişmeleri ortadan kaldırarak ilerleyen mantıksal düşünme yoludur." Sokrates için diyalektik, *maieutike* yöntemiyle "kavramları açıklığa kavuşturup belirleyerek ve bunların kesin tanımlarını bularak doğruya varmak için karşıtlıklar içinde ilerleyen karşılıklı konuşma yöntemidir." Bu yöntemle ilgili en eşsiz kaynak Sokrates'in öğrencisi olan Platon'un kaleme aldığı *Menon* diyalogudur. Bu diyalogunda Platon, Sokrates ile Menon adlı bir köleyi geometriyle ilgili karşılıklı konuşturur. Köle hiç geometri bilmediği halde, Sokrates'in kendisine sorduğu sorularla, akıl yürütmeleriyle, tanımlamalarıyla sonunda bir geometri problemini çözer.

Sokrates'in köleye geometri problemi çözdürmesinin altında yatan esas amacı şudur: Ona göre, her insanda bu dünyaya gelmeden önce bir ruh vardır ve bütün her şeyin bilgisi bu ruhta gizlidir. Ama doğru bir yöntemle yaklaşıldığında, yani kendisinin icadı "doğurtma yöntemiyle (*maieutike*)" işe başlandığında, ruhtaki gizli bilgiler yavaş yavaş hareketlenmeye ve ruhtan zihne akmaya başlayacaktır. Buna göre, Sokrates için öğrenmek sadece hatırlamaktan ibarettir. İleride göreceğimiz gibi, bu düşünce Platon'un idealar kuramını oluşturmasında başat rol oynayacaktır.

Evet, Sokrates *Menon* örneğinde olduğu gibi hayatı boyunca karşısındaki kişiye kendi doğrusunu hiçbir zaman zorla benimsetmeye kalkmamış, aksine kişiye kılavuzluk edip doğruyu kendisine buldurmak istemiştir. Çünkü ona göre, bilgi ve erdem bir ve aynı şeydir, yani "bilgi erdemdir," dolayısıyla bilgelik yoluna çıkan insan neyin doğru olduğu öğretildiğinde onu kendi kendine görür ve anlar. Anladığında da doğrunun yoluna girer ve doğru davranır.

Doğrunun bilgisinin insan ruhunun derinlerinde saklı olduğu fikri, yukarıda da sözünü ettiğimiz, Sokrates'in "Bir şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğim," şeklindeki ifadesinin anlamında da gizlidir. Çünkü Sokrates bir paradoks olarak söylediği bu sözle, şunu kanıtlamak ister: İnsan mutlak olarak hiçbir şeyi bilmese bile, belli başlı şeyleri bildiğini hissedebilir, yani sezgi gücüyle kesin bilgilerden emin olabilir.¹

Demek ki önemli olan ilkin kişinin kendisinin hiçbir şey bilmediğini, yani kendisinin cahil olduğunu kabul etmesidir. Çünkü bilgelik önce merakla başlar; oysa çok şey bildiğini sanan insanda merak duygusu bulunmaz.

Sokrates'in doğrunun peşinden koşarken bu meraklı, sorgulayıcı yanı ve karşısındaki kişileri de sürekli dürterek onların merak etmesine ve sorular sormasına neden olan tavrı Platon'un *Apologia* adlı eserinde uyuz bir ata dadanan at sineğine (Yunanca: μύωψ: mýops) benzetilmiştir. Burada uyuz ya da uyuşuk at, Atina ve Atina'nın siyasal sahnesidir. Sokrates

¹ Platon, *Apologia*, 21d.

bir at sineği olarak bu ata konmuş ve onu sürekli mahmuzlamakta, yani uyandırmaya çalışmaktadır ki, Atina bir gün bu uyuşukluğundan silkinip tekrardan düşünebilsin, hatta yeni yeni düşünceler bulabilsin ve doğrunun yoluna girsin.¹

Sokrates'in kendisine doğruyu bulduran, gönlündeki sestir. Kendisi buna *daimon* adını verir (Yunanca: δαίμων; Latince: daemon). Bir iç sestir daimon; insanı doğruya yönlendirir ve doğru yoldan saptığı anda da ana yola çıkarır. Erdemli insan mutluluğunu yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı anda, ancak içinden yükselen bu sesle, yeniden dirilip mutluluğun hazzına varabilir. Daimon terimi aslında Yunan dininin ve mitolojisinin çok iyi tanıdığı bir terimdir. Yunanlar daimonların hem tanrıda hem de insanda bulunan kılavuz varlıklar ya da koruyucu ruhlar olduğuna inanır. Sonradan, Yahudi-Hristiyanlık dünyasında bu terimin kazandığı kötü ruh düşüncesi, hatta git gide şeytana dönüştürülmüş fikri Yunanın söz konusu döneminde henüz yoktur.² Hesiodos'un Altınçağ insanlarının yaşadığı dönemden itibaren Zeus'un emriyle bu ruhlar insanların doğumunda yanlarına katılmış ve onlara ömürleri boyunca hizmet vermeye adanmışlardır. Bunlar görünmez varlıklardır, ancak insanın yaptığı eylemlerle görünür kılınırlar.

İşte Sokrates, Yunan geleneğini izleyip kendisinin de doğuştan itibaren bir daimon'a sahip olduğuna inanmıştır. Onun daimon'u, hiç kuşkusuz, mitolojideki daimon'un evrilmiş biçimidir; bu felsefeleşmiş bir daimondur, tanrısal bir şeydir; içten duyulan bir sestir, bir işarettir. Aslında bu işaret onun karakteri ve bu karakterinin ona belirlediği kaderidir, tıpkı Herakleitos'un da dediği gibi: Karakteri, insanın daimonu'dur (kaderidir).³ (Sırası gelmişken, Sokrates'in Herakleitos'un eserinden ve onun derin bilgilerine olan hayranlığından da tam bu noktada söz etmekte fayda var. Bu hayranlık, özellikle kendisine Herakleitos'un eseri hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, "Anladıklarım muhteşem; herhalde anlamadıklarım da öyle; ama dibine inmek için Deloslu bir dalgıç gerekir," şeklindeki ifadesinden de açıkça anlaşılacaktır.)⁴

Görüldüğü gibi Sokrates'in bütün amacı doğru yaşayış nedir, sorusuna doğru bir yanıt vermek üzere kurulmuştur. Bu yüzden tüm düşünceleri ahlaka yöneliktir. Onun tüm insanlarda ortak bir erdem bulunduğuna ve her insanın da bu erdeme yatkın olduğuna inancı, kendisini erdemin öğretmeni olarak görmesine yol açmıştır. Bu yüzden de tüm yaşamını insandaki saklı erdemi eğitimle açığa çıkarmaya harcamıştır. Ona göre bu eğitimi alacak insanlardaki en önemli engel, kişinin kendisini bilgiliymiş gibi göstermek kaygısıdır. Bu nedenle insanın her şeyden önce kendisini tanıması şarttır. Bilgi insanı doğru davranmaya, bilgisizlikse yanlış davranmaya sürükleyeceğinden, insan önce kendisini tanırsa, kendisine faydalı olanı bilecek ve ona göre davranacaktır. Öyleyse bilgi bütün ahlakın ve ahlaklı davranışların temel kaynağıdır, ahlaksızlığın ve ahlaksız davranışların temel kaynağıysa bilgisizlikten başka bir şey değildir. Çünkü bilginin içeriği iyiden ibarettir. İyinin ne olduğunu bilen insan, doğrunun da ne olduğunu bilir. Bunları bilen insan erdemli insandır, adil olur,

¹ Platon, *Apologia*, 30e.

² Yahudi-Hristiyan geleneğinde daimon'un anlamındaki bu değişim, Hellenistik dönemde daimonların iyi (agathos) ve kötü (kakos) ruhlar olarak ikiye ayrılmasının bir sonucudur.

³ Burket 1985: 179, 181, vb.

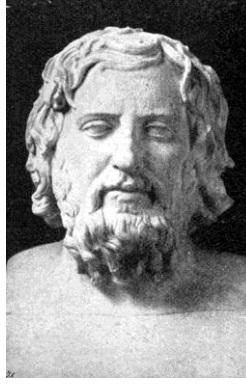
⁴ Diogenes Laertios, 2.22.

hakkı korur ve her şeyden öte cesur olur. Öyleyse Sokrates'te bilgi, ahlaklı davranış, erdem, iyi, doğru, güzel ve yararlı, aslında bir ve aynı şeydir. Bilginin tek amacı, kişiye yararlı olanı göstermek ve kişinin yaşamını mutlu kılmaktır. Sokrates'e göre, hiç kimse kendisine yararlı olanı görmemezlik edemez. Ama bu yararlı olan ona aslında zarar veriyorsa, o zaman yarar bilgisizlik üzerine kurulmuş demektir. Bilgisizlik, değerler üzerine yalan yanlış malumat sahibi olmak ve iyi ile kötüyü birbirinden ayıramamaktır. Oysa insan bilirse, kesinlikle iyi dururken kötüyü seçmez ve yanlışla yönelmez. Demek ki, Sokrates'e göre, hiçbir insan bilerek kötülük yapmaz; ancak bilmediği için böyle bir şey yapabilir. İşte bu yüzden zaten bilgi erdemin kendisidir. Bilgi insanı erdemli kılar, erdemli insan da neyin iyi neyin kötü olduğunu fark eder. Dolayısıyla bilgi ile erdem özdeşdir. Bu bütünlük, işe bilgisizliğin ve kötülüğün karışmasına engel olur. Sonuçta, insan erdemli olmakla, iyi ile kötünün ayırdına varmakla mutlu olur. Erdemin ruha kazandırdığı bu mutluluk (Yunanca: eudaimonia), insanı her adımını bilerek atmaya çağırır, çünkü bu mutluluğu tadan insan bir daha bu mutluluğun tadından, yani hazzından vazgeçemez. Ayrıca, bu mutluluk, insanın davranışlarındaki iyiliğin derecesine göre büyür. İnsan ne denli yüksek iyiliklere imza atarsa, mutluluğu da o denli katlanmış olur.

İnsanın ruhu, doğru ve iyinin peşinden koştukça gelişip serpilir. Bir sanatçı ortaya bir eser çıkarırken, eserinin malzemelerini oradan buradan toplamaz, zihninde canlandığı eserine son biçimini ve güzelliğini verecek malzemeleri baştan seçer; yani belli bir düzen ve yöntem takip eder. Aynı şekilde insan ruhu da kendisine son biçimini ve güzelliğini kazandıracak davranışları önceden belirlemek ve ona göre davranmak zorundadır. Bu davranışın sonunda bir karışıklığa meydan verilmişse, o zaman seçilen yol yanlış demektir. O halde ruhtaki düzen ve uyum, davranışların da düzenli ve uyumlu olmasının en önemli koşuludur. Bu da ancak insanın kendi kendisiyle en başından uyumlu, yani barışık olmasıyla mümkündür. Kendi kendisiyle uyumlu insan, davranışlarını duygularına göre değil, aklına göre belirleyen insandır. Akıl, duygulara kılavuz olarak alınınca, doğru yanlıştan, iyi kötüden, yararlı olan yararsız olandan kolaylıkla ayırt edilir.

13.2. Ksenophon'un Dilinden Sokrates

İÖ yak. 430-354 yılları arasında yaşamış ve Sokrates'in öğrencisi olmuş olan Atinalı filozof-tarihçi Ksenophon'un (Xenophon) kaleme aldığı *Memorabilia* (Hatıralar) adlı eseri, Sokrates hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaklardan biridir. Yunanca özgün adı *Ἀπομνημονεύματα* (Apomnemoneumata) olan ve dört kitaptan oluşan bu eser olasılıkla İÖ 371 tarihinde tamamlanmıştır ve özellikle Sokrates'in savunmasını, kişiliğini, ailesiyle, halkıyla ve öğrencileriyle ilişkisini konu edinir.

Resim 30: Ksenophon

Eserine, “Hep şaşırmışım: Sokrates’i mahkemeye verenler, acaba hangi delillere dayandılar da Atinalıları devletin iyiliği için onun ölmesi gerektiğine inandılar?”¹ şeklinde bir soruyla başlayan Ksenophon, Sokrates’in devletin inandığı tanrılara inanmamakla, yeni tanrılar tanıtmakla ve gençlerin ahlakını bozmakla giydiği hükmün çok yanlış bir hüküm olduğunu belirtir ve ardından onun bu hükmü hiç de hak etmeyecek niteliklere sahip yaşam şeklini ve karakterini anlatmaya koyulur. “Her şeyden önce, devletin inandığı tanrılara inanmadığı yargısına nasıl vardılar?” diye sorar ve devam eder: “Çünkü ne zaman arasınız kendisini kâh evinde kâh halka açık sunaklarda kurban keserken, ya da kehanet danışırken bulursunuz. Kendisine bir daimon’un yol gösterdiğine dair bir söylenti dilden dile dolanıyor. Zaten bana göre yeni tanrılar getirmekle suçlanması da buna dayanıyor. Oysa o, kehanetlere inanıp da kuş fallarına, bilici sözlerine, çeşitli belirtilere ve kurbanlara başvuranların yaptığından farklı bir şey yapmıyordu....Sokrates tanrılara güveniyorsa, tanrıların olmadığını nasıl düşünebilir ki?”²

Ksenophon’a göre her şeyden önce Sokrates gizlisi saklısı olmayan bir adamdı. Sabahları gezintiye çıkar, gymnasion’a gider, öğlene kadar da orada vakit geçirirdi. Günün geri kalanında da kenti kalabalık sokaklarında gezinip halkla sohbet ederdi. Hiç kimsenin onu dine aykırı bir şey yaparken ya da konuşurken görmüşlüğü yoktur. O sohbetlerinde sadece dindarlık nedir, dinsizlik nedir; güzel nedir, çirkin nedir; doğruluk nedir, eğrilik nedir; aklıbaşındalık nedir, delilik nedir; cesaret nedir, korkaklık nedir; devlet nedir, devlet adamı nedir; insanları yönetmek nedir, insan yöneticisi olmak nedir gibi sorulara yanıt arıyordu ve bu soruları bilenlere özgür, bilmeyenlere köle demek gerektiğine inanıyordu.³

Ksenophon Sokrates’in Beşyüzler Meclisi’nin bir üyesiyken, haksızca alınan bir kararla dokuz komutanın öldürülmesi istenince, bu isteğe karşı çıktı diye, bu konudaki tehditlere boyun eğmedi diye suçlandığını belirtir. Oysa o Meclise girerken ettiği yemini tutmuştur sadece. Bu tavrından da dine ve tanrılara ne kadar saygılı olduğu açıkça anlaşılır. Hatta çoğu insan tanrıların insanlarla ilgilenmediğini, bazı şeyleri bilip bazı şeyleri

¹ Ksenophon, *Memorabilia*, 1. 1. Bkz. Ksenophon, *Sokrates’ten Anılar*, C. Şentuna, (çev.) (1994). Ksenophon. Sokrates’ten Anılar, Ankara: TTK.

² Ksenophon, *Memorabilia*, 1. 2.

³ Ksenophon, *Memorabilia*, 1. 11-16.

bilmediğini düşünürken, o tanrıların insanları her zaman düşündüğüne ve tanrıların her şeyin bilgisine sahip olduğuna inanmıştır.

Sokrates'in gençleri doğru yoldan çıkardığına dair suçlanmasına gelince: Ksenophon için bu suçlama da oldukça yersizdir. Ona göre gerek düşünceleri gerekse davranışları birer ahlak örneği oluşturan bir adamın böyle bir suça maruz kalması olacak şey değildir. Sokrates her konuda insanların en iradelisidir. Soğuğa, sıcağa dirençlidir, her türlü yorgunluğa dayanıklıdır. Azla yetinmeyi bilir, boğazına bir düşkünlüğü yoktur. Kendisi böyleyken, başkalarını oburluğa, ahlaksız ilişkilere ve tembelliğe, miskinliğe sürüklemesi söz konusu bile olmaması gerekir. Aksine o her zaman için insanlarda erdem sevgisi uyandırmaya, ruhlarını tanıyıp doğru dürüst bir adam olmaya yöneltmeye çalışmış, insanların kusurlarını kendileri görsün ve düzeltsin istemiştir.

Ksenophon Sokrates'in devletin yasalarını hor görmekle, kurulu düzeni bozmakla suçlanmasını da haksız bulur. Çünkü ona göre, insanlara yanlış uygulamaları göstermek, devletin yöneticilerinden yurttaşlarından daha üstün bir güç olduklarına inanıp da kibirli bir ruh haline bürünmemelerini istemek, onları salt doğruya davet etmek asla bir suçlama nedeni olamaz.¹

Sokrates'e atfedilen suçları böyle teker teker yok sayan Ksenophon, Sokrates'in her konuda, her şekilde insanlara yararı dokunan bir şahıs olarak değerlendirir.² Ona göre Sokrates ile birlikte olmak, onun yamacında yaşamak insanların en çok isteyeceği şeydi. O bedeni güzel olanları değil, ruhu güzel olanları seviyordu. Yaratılıştan iyi olanları, öğretilen şeyi çabuk kavramalarından, kavradıkları şeyi bir daha hiç unutmamalarından, gerek bireysel olarak yaşadıkları evle gerekse toplu olarak yaşadıkları devletle ilgili ne var ne yoksa her şeyi bilip öğrenmek istemelerinden tanıyordu. Böyle insanların, yani ruhen güçlü, yetenekli ve üstlendikleri işin sorumluluğuna vakıf insanların eğitim görürlerse ilerde üstün insanlar olacağına inanıyordu. Zenginliğiyle böbürlenip eğitime hiç gerek duymadıklarını, tek amaçlarının istedikleri şeyleri elde etmek ve toplumdan saygı görmek olduğunu söyleyenleri de sadece uyarıyor ve onlara şöyle diyordu: Yararlı ile zararlıyı birbirinden ayırt etmeyi öğrenmeden, bu isteğinizin gerçekleşeceğine inanıyorsanız, aptalsınız.³

Aynı şekilde çok iyi eğitim alıp bilge olmakla övünenleri de uyarıyordu. Kendi yanına toplanıp da ondan bir şeyler öğrenmeye çalışanlara ilk öğrettiği ölçülü olmaktı. Ölçülü olmadan bilgelik taslamaya çalışanların kötü işlere daha yatkın olacaklarını ve adaleti tanımayacağını düşünüyordu. Doğru dürüst bir iş yapmak için insanın en başta kendisini denetlemesi gerektiğini söylüyor ve bu gibi kimselere iradeli olmanın ve mantıklı düşünmenin yollarını gösteriyordu.

Kendisi bilgeydi, çünkü iradeli, ölçülü, mantıklı ve ahlaklıydı. Yararlıyı yararsızdan, iyiyi doğrudan, güzeli çirkinden akıl yürüterek bulabiliyordu. Kendi içinde dengeli, sözlerinde ve davranışlarında tutarlıydı. Hiçbir konuda hırsı ya da herhangi bir konuda saplantısı yoktu.

¹ Ksenophon, *Memorabilia*, 2. 34.

² Ksenophon, *Memorabilia*, 4. 1.1.

³ Ksenophon, *Memorabilia*, 4. 1. 5.

Edindiği bilgi, onu her tür tutkudan arındırmayı başarmıştı. Kendisini profesyonel bir eğitimci olarak görmüyordu, öğrettiği her şey yaşamdan alınan örnekler doğrultusunda, mantıksal örgüler içinde sunuluyordu. O sadece insanı dürtüyor ve içindeki erdemi görmesini sağlıyordu. Anaksagoras gibi gerek fizik gerekse astronomi alanında gereksiz ve boş bilgiler vermiyordu insanlığa; erdemi öğretiyordu, yani eğitimin temelini. Sonra sofistler gibi para da almıyordu karşılıklı konuşmalarından, sohbetlerinden, diyalektik düşünciyi uygulayarak insanın ruhunda varolan doğruyu çıkarmaktan.¹

¹ Ksenophon, *Memorabilia*, 1. 6-7.

Uygulamalar

- 1) Sokrates'i felsefi bir dönemin başlatıcısı olarak değerlendirin.
- 2) Sokrates'in felsefi terminolojiye katkıları hakkındaki düşüncelerinizi yazın.
- 3) Sokrates için "*ahlak*'ın" nasıl bir anlam ifade ettiğini kaleme alın.
- 4) Ksenophon'un Sokrates ile ilgili düşüncelerini tartışın.

Uygulama Soruları

- 1) Sokrates neden Batı felsefesinin dönemecinde oturur?
- 2) Sokrates'in *maieutike* ve *diyalektik* yöntemi nedir?
- 3) Sokrates için *daimon* nedir?
- 4) Sokrates'e göre "doğru yaşama" ne anlama gelir?
- 5) Ksenophon'un Sokrates karakterinde ön plana çıkardığı özellikler nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Görüldüğü gibi, Miletos Okulunda tohumları atılan felsefenin katettiği o koskoca yolda bir dönüm noktası olan Sokrates'in tüm öğretisi iyi bir insan olmak ve doğru bir yaşam sürmek üzerine kurulmuştur. Kendisi de şahsında bu öğretinin en somut örneği olduğunu kanıtlamıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Sokrates kendi düşüncelerini bize doğrudan doğruya aktaran hiçbir yazı kaleme almamıştır. Bu yüzden bizler onun hakkında bilgi edinirken Ksenophon ve Platon'un eserlerine mahkûmuz. Bunun bir iyi, bir de kötü yanı olabilir. İyi yanı, Sokrates karakterini Ksenophon gibi tarihin bütün detaylarını bilen, tarihi insanların ruh hallerini ve davranış biçimlerini birebir gözlemliyormuşçasına aktarabilen güçlü bir kaleminden, ya da özellikle Platon gibi büyük bir filozofun dilinden okumanın büyük bir ayrıcalık olması. Kötü yanı ise, her ikisinin de Sokrates'e aşırı hayranlığı yüzünden Sokrates karakterine yansız bir bakış açısıyla yaklaşamamış olmaları ve yine özellikle Platon'un kendi dünya görüşünü Sokrates'in görüşleriyle örüp sunması ve hangi öğretinin kendisine, hangisinin Sokrates'e ait olabileceğini belirsiz bırakması. Ama dikkatimizi çeken bu iki unsur hiç unutmadan hareket edersek, ikisinin de yaşama örneği olarak sundukları Sokrates karakterinin Yunan filozoflarının bilge tanımına en çok uyan bir kişi olarak gözlerimizin önünde duruyor olmasını, yani bütün ahlak filozoflarının kuramlarının etiyle kanıyla bir insana bürünüp sokağa inmesini bizim için büyük bir şans olarak değerlendirebiliriz.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi Sokrates'in idama mahkum olmasının sebeplerinden biri değildir?
 - a) gençlerin ahlakını bozmak
 - b) devletin tanrılarını tanımamak
 - c) Platon'u ideal bir filozof olarak yetiştirmesi
 - d) yasalara itaat etmemek
- 2) Sokrates'in Miletos Okulu düşünürlerinden en büyük farkı nedir?
 - a) Arkhe'nin "insan" olduğunu söylemesi
 - b) Felsefeyi yeryüzüne indirip insan doğasını konu edinmek
 - c) İçindeki sese kulak vermesi
 - d) Bir şey bilmediğini söylemesi
- 3) Sokrates'i Sofistlerden ayıran en temel unsur hangisidir?
 - a) tümel bir doğrunun olabileceğine inancı
 - b) tikel bir doğrunun olabileceğine inancı
 - c) her şeyin ölçüsünün insan olacağını söylemesi
 - d) hitabete önem vermesi
- 4) Maieutike yönteminin özellikleri aşağıdakilerden hangileridir ?
 - a) Karşısındakine sorular sorup onun ruhundaki saklı bilgileri çekip çıkarır.
 - b) Diyalektik düşünme biçiminin ilk örneğidir.
 - c) Salt geometrik problemlerin çözülmesinde kullanılır.
 - d) Salt duygu algılarını temel alan bilgi biçimidir.
- 5) Sokrates *maieutike* yöntemini insanın hangi özelliğine dayanarak kullanır?
 - a) İnsan doğasının hiçbir şey bilmeme özelliğine
 - b) İnsan doğasının karşıtlıkların birliğini algılayan yapısına

- c) İnsanın akıllı bir varlık olmasına
- d) Bütün her şeyin bilgisi insan doğmadan önce onda varolan ruhta gizlidir. Bu gizli bilgi maieutike yöntemiyle açığa çıkarılır.
- 6) İnsani bilgelik için önce neyi kabul etmek gerekir?
- a) insanın hiçbir şey bilmediğini, yani cahil olduğunu
- b) meraklı olduğunu
- c) her insanın iyi bir ruhu olduğunu
- d) ölümlü olduğunu
- 7) Sokrates neden bir at sineği olarak tanımlanmıştır?
- a) Atinalı gençleri ağır uykularından uyandırıp siyasi ve sosyal sorunlar üzerine düşünmeye teşvik ettiği için
- b) Atinalıları rahatsız edip Miletos Okulu'nun sorduğu arkhe nedir sorusuna yanıt vermelerini sağladığı için
- c) Atina halkının başına tebelleş olup onların canlarını sıktığı için
- d) Atina halkını her an uyanık tutup dolandırıcılara karşı koruduğu için
- 8) Aşağıdakilerden hangisi Sokrates'in *daimon*'unun özelliklerine uymaz?
- a) Daimon, bir iç sestir.
- b) İnsanı doğruya yönlendirir.
- c) Yanlışla battığında, düze çıkmasına yardımcı olur.
- d) İnsan doğasının en kötü yanıdır.
- 9) Aşağıdaki tanımlamalardan hangisi Ksenophon'un Sokrates karakterine hiç uymaz?
- a) Sokrates gizlisi saklısı olmayan bir adamdır.
- b) Gençlere maddi ve manevi anlamda zarar verdiği çok doğrudur.
- c) Sokrates'in devletin yasalarını hor görmekle, kurulu düzeni bozmakla suçlanması büyük haksızlıktır.
- d) Sokrates her konuda insanların en iradelisidir.

- 10)** Sokrates'i Platon ve Ksenophon'un yazdığı eserlerden tanımak hangi açıdan olumsuzdur?
- a)** Sokrates karakterini yansız bir bakış açısıyla tanıma imkânımızın olmaması açısından
 - b)** Sokrates'i bize kötü bir karakter olarak yansıtmış olmalarından
 - c)** Sokrates'in işlediği suçu abartarak anlatmış olmalarından
 - d)** Sokrates'in kışkırttığı gençlerin adlarını teker teker yazmış olmalarından

Cevaplar

1)c, 2)b, 3)a, 4)a, b, 5)d, 6)a, 7)a, 8)d, 9)b, 10)a

14. SOKRATESÇİ OKULLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14.1. Megara ve Elis Okulu

14.2. Kynikler

14.3. Kyreneliler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Sokratesçi Okulların kuruluş amaçları ile uygulamaları birbiriyle tutarlı mıdır?
- 2) Sokrates'in özgün düşünceleri ile Sokratesçi Okulların kendilerine özgü düşünceleri arasında ne gibi farklar söz konusudur?
- 3) Megara Okulu'nun temel öğretisi nedir?
- 4) Kynik ile Kyrene Okulu'nun temel öğretileri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Megara ve Elis Okulu	Megara Okulu ile Elis Okulu'nun (ya da Elis Eretria Okulu) temel görüşleri hakkında bilgi edinme	Sokratesçi Okulları konu alan yorum kitaplarını okuyup bu kitaplardan özellikle Megara ve Elis Okulu'nun kurucuları ve uğraş konuları üzerine sorgulamalar yaparak
Kynikler	Kynik filozofların kendine has karakterleri ve düşüncelerinin felsefe tarihindeki yeri ve önemi konusunda bilgi edinme	Sokratesçi Okulları konu alan yorum kitaplarını okuyup bu kitaplardan özellikle Kynik Okul üyelerinin öğretilerini irdeleyerek
Kyreneliler	Kyrene Okulu'nun düşünürleri ve kendilerine özgü hazcı anlayışları hakkında bilgi edinme ve Kynikler ile aralarındaki farka vakıf olma	Sokratesçi Okulları konu alan yorum kitaplarını okuyup bu kitaplardan özellikle Kyrenelilerin hazcı öğretisini sorgulayarak

Anahtar Kavramlar

- Megara Okulu
- Elis Okulu
- Kynikler
- Kyreneliler
- Haz
- Bilge
- Dünya
- Siyaset

Giriş

Sokrates'in hayatı elinden alınmıştır, alınmasına, ama ruhunun öğrencilerinin ya da ardıllarının kurduğu felsefe okullarında yaşatılmasını kimse engelleyememiştir. Bu okullar Sokrates'in belli başlı düşüncelerini yaşatmayı, bazılarını geliştirip yeni boyutlar katmayı amaç edinmiştir. Gerçi şu da bir gerçektir ki, bu okullar sonradan git gide Sokrates'ten ziyade Sofistlere daha yakın bir düşünme tarzını benimsemişlerdir.

Felsefe tarihinde Sokratesçi Okullar olarak bilinen dört okul vardır: Euklides'in kurduğu Megara Okulu; Elisli Phaidon'un kurduğu Elis Eretria Okulu; Atinalı Antisthenes'in kurduğu Kynik Okul; ve Aristippos'un kurduğu Kyrene Okulu.

14.1. Megara ve Elis Okulu¹

Megara Okulu'nun kurucusu Eukleides (İÖ yak. 435-365) Sokrates'in en eski ve en has öğrencilerinden biridir. Hatta öyle ki Atinalılar Megaralılara kente girişi yasakladıktan sonra bile, sırf Sokrates'i dinlemek için kadın kılığına girerek güneş batarken kente gelmiş, yine aynı kılıkta şafak vakti kentten ayrılmıştır. Eukleides başlangıçta Elealıların öğretilerine yakınlık duymuş, sonradan bu öğretiyi Sokrates'in ahlak anlayışıyla harmanlayıp pek çok adla bilinebileceğini iddia ettiği Bir'i İyi'yle özdeşleştirmiştir. Bu şekilde aslında her ne kadar Sokrates'in etkisine kapılmış olsa da, Elea geleneğini sürdürmekten hiç vazgeçmemiştir. Sonuçta geliştirdiği düşünceler, Elealı fikirlerle Sokrates'in fikirlerinin bir sentezi olmuştur. Ona göre üstün iyi Bir'dir ve bazen Akıl, bazen Tanrı, bazen Zihin olarak da adlandırılabilir. İyi'ye karşıt olan ne varsa yadsınmalıdır, çünkü bir varlığı yoktur. Megara Okulu sonraları Eristik Okul, daha geç tarihlerde de Diodoros Kronos ve Philon gibi tanınmış üyelerinin de olduğu Diyalektik Okul olarak anılmıştır. Yunan'ın nifak, çekişme ve kavga tanrıçası Eris'in adıyla anılmasının nedeni, taraftarlarının (Eristikoi) ileri sürdükleri iddiaları soru cevap üzerine kurmalarından ve özellikle karşı iddiaları geç dönem Sofistleri gibi laf cambazlıklarıyla didişerek çürütme tekniğine (eristike tekhne) olan meraklarından kaynaklanmıştır. Böylece tartışmayı bir araç değil de, amaç haline getirip çeşitli retorik teknikleri ve mantık oyunları ile günümüzde dahi tanınan paradokslar geliştirmişlerdir.²

Elisli Phaidon'un (İÖ 4. yüzyıl) kurduğu Elis Okulu, sonradan öğrencisi Menedemos (İÖ yak. 345-261) tarafından Eretria'da faaliyetlerini sürdürmüş olduğundan Elis-Eretria Okulu olarak anılır. Sokrates'in bir öğrencisi olan ve Platon'un ünlü diyaloguna adını vermiş olan Phaidon, Megara Okulu'nun diyalektik yöntemleriyle beslenmiştir. Menedemos ise Phaidon'dan önce Megara Okulu'nun üyelerinden Stilpon'un öğrencisi olmuş ve daha çok ahlak konusuyla ilgilenip erdem ile bilginin bir olduğu görüşünü savunmuştur. Yazık ki bu okul ve üyeleri hakkında ikinci el kaynaklardan edinilen kırık dökük bilgiler dışında elimize temel bir kaynak ulaşmamıştır.

14.2. Kynikler

Sokratesçi okulların en ünlülerinden olan Kynik Okul, aslında bir felsefe okulu olmaktan çok inançlar ve kanaatlerle örülü, varlığını İÖ 4. yüzyıl başlarından Roma'nın son dönemlerine kadar sürdürmeyi başarmış bir düşünce tarikatı olarak da tanımlanabilir. Elllerinde bir baston, bir heybe, üstlerinde eprimiş bir harmaniyle, dağınık saçları ve çıplak ayaklarıyla Yunanistan sokaklarında dolanıp avaz avaz bağırarak insanları erdeme davet eden taraftarları diğer okulların taraftarlarından hemen ayırt edilir. Kynikler olarak bilinen bu taraftarların adlarının kökeni, kurucuları Antisthenes'in (İÖ yak. 446- yak. 366)⁵³ derslerini verdiği Kynosarges Gymnasionu'na dayanır. Burası Atina'nın dışında, Antisthenes gibi yabancı anadan doğma Atinalıların uğrak yeridir. Kynosarges “beyaz ve hızlı koşan köpek”

¹ Sokratesçi Okullar hakkında bilgi veren antik yazarlarla ilgi bkz. Çiğdem Dürüşken (2014), *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, Alfa Yayınevi, İstanbul.

² Bu paradokslara birkaç örnek için bkz. Dürüşken 2014: 159.

anlamına gelir. Bu yüzden burada kurulan okul, adını *kyōn* (köpek) kelimesinden alır; burada yetişen düşünürler de *Kynikoi* (Köpeksiler) olarak adlandırılır.

Sofist Gorgias'ın öğrencisiyken felsefi olgunluğa eriştikçe Sokrates'in düşüncelerini benimseyip onun ardılı olan Antisthenes, hocasının en büyük hayranlarından. Hatta bir keresinde hocasının kendisini hiç kimseyi sevmeyen bir adam olarak nitelemesi üzerine, "Tanrılar aşkına Sokrates, ben seni tüm kalbimle seviyorum," demiştir. Sokrates'e duyduğu bu hayranlığın altında yatan en önemli nedense, Sokrates'in bağımsız karakter özelliğidir. Sokrates'in dünya nimetlerini hiçe sayıp sadece erdeme değer vermesi, Antisthenes'in bağımsızlığı ve kendine yeterliği amaç edinip düşüncelerinin temeline yerleştirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla erdemi de dünyevi mal mülk ve hazlardan arınma olarak tanımlamıştır. Bu durumda erdem, feragat ve kendine yeterlikten başka bir şey değildir. Erdem, mutluluğun ta kendisi, tam bir özgürlüktür.

Antisthenes'e göre insanı iyi ya da kötü yapacak tek ölçüt, kendi özünde saklıdır. Kendi özünü dünya hazlarına kaptırmayan insan, iyi bir birey olduğu gibi, özgür bir bireydir de. Hazlardan, yani zenginlik, güzellik, ün vb. gibi dış değerlerden, yani gelip geçici değerlerden arınmak ve hatta onları hor görmek, âlemin bütün değişimlerinden bağımsız olmak, her türlü zincirden kurtulmak demektir.

Gelip geçici hazlar Antisthenes için en büyük kötülüktür. Bu düşüncesini "Haz duymaktansa deli olmayı tercih ederim," şeklinde dile getirmiştir. Çünkü bu tür hazlar insanı edilgin, yani tutkularına bağımlı kılan değerlerdir. Bunların karşısına çaba ya da emeği koyan Antisthenes için erdeme giden yol ancak çalışma ve gayret göstermekten geçer. Bu çaba bizi dış hazlara tamamen kayıtsız bırakır, hiçbirine aldırış etmememizi sağlar. En önemlisi de tutkularımızın verdiği acıdan bizi kurtarır. İnsan acıdan kurtulduğu anda da erdemi tadar ve erdem bir kez tadıldı mı bir daha asla unutulmaz. Erdemin tadı öğrenilebilen bir şeydir ve bunun için öyle uzun uzadıya mantıksal çıkarımlar yapmaya gerek yoktur.

Antisthenes idealar kuramına şiddetle karşı çıkmış ve sadece bireylerin olduğunu savunmuştur. Bu savunusunu da "Ah Platon, bir at görüyorum, ama atlılığı görmüyorum," diyerek dile getirmiştir. Bunun yanı sıra her bireye sadece kendi bireysel doğasının yüklenebileceğini, bu yüzden de her şeye sadece kendi adının verilmesi gerektiğini belirtmiş, bir özneye öznenen başka bir ad yüklenmesinin uygun olmayacağını vurgulamıştır. Örneğin "İnsan iyidir," demek yerine "İnsan insandır" ve "İyi iyidir" demek daha doğru olacaktır.

Antisthenes'in Sokrates'inkini bile aşan özgürlük tutkusu, sonunda kendisini hiçbir devlete ait hissetmemesine ve özellikle de hakiki erdeme sahip olmayan devletin yasalarını, adap erkânını tanımamaya kadar götürmüştür. Hatta geleneksel dine de karşı çıkmış, tek bir tanrı olduğunu vurgulayıp Yunan pantheonunu zihnen terk etmiştir. Ona göre tapınaklar, kurbanlar, dualar, ayinler uzlaşimsal olarak kurulan pantheona, insan elinden çıkma bir sürü tanrıya hizmet etme araçlarıdır. Oysa tanrıya hizmet etmek için ya da ibadet etmek için bir tek erdem yeter.

Antisthenes'in özgür ruhu tüm Kyniklere sirayet etmiştir. Onlar da kendilerini herhangi bir devlete ait hissetmezler. Çünkü onlara göre yaşadıkları yurt aslında dünyanın kendisidir; kendileri de bu dünyanın vatandaşlarıdır. Bütün sınırlardan arınmış yaşam, doğal yaşamın yalınlığında gizlidir ve bu tür bir yaşamda ne toplum baskısı, ne insanın insana zulmü, ne dinsel bağnazlık ne de boş inançlara yer vardır.

Resim 31: Diogenes

Kynik Okul, zamanında büyük ün kazandı. Özgürlüğü, bireyciliği ve doğayı düşüncelerinin odağı yapanlar bu okulun öğrencileri olmak için birbirleriyle yarıştı; tıpkı felsefe tarihinde doğal yaşamı tercih edip dünyevi bütün zevkleri kendi dışında bırakmakla ünlenen Sinoplu Diogenes gibi (İÖ 404-323). Diogenes yurdundan sürülüp Manes adında bir köleyle birlikte Atina'ya vardığında ilk işi Antisthenes'le tanışmak ve onun okuluna kabul edilmeyi istemek olmuştu. Bir fıçıda yaşamayı seçmesiyle de Kyniklerin doğal yaşam ve kendine yeterlik üzerine geliştirdiği fikirleri kendi hayatında bire bir uygulayarak bu konuda en somut örnek olmayı başardı. Hele Korinthos'ta sabahın üstüne vuran ilk ışığı altında dinlendiği bir sırada karşısında dikilen ve kendisine bir ihtiyacı olup olmadığını soran Büyük İskender'e "Işığımdan çekil yeter!" şeklinde verdiği yanıt, basit yaşam tarzıyla ilgili eşsiz bir örnek olarak günümüze kadar süregelmeyi başardı.

Antisthenes öğrencilerini kapıda karşılayan, sevgiyle kucaklayan biri hiç olmadı. Diogenes ona geldiğinde de hep yaptığını yaptı ve elindeki sopasını kaldırdı. Ama bu kez beklemediği bir şey oldu, çünkü Diogenes dünden hazırda sopa yemeye ve hemen başını sopaya uzattı. Şöyle dedi: "Vur, ama senin bana söyleyeceğin bir şeyler olduğuna inandığım sürece, beni senden uzak tutacak kadar sert bir odun bulman imkânsız."

Antisthenes'in uygarlığın bütün nimetlerine sırtını dönerek aradığı özgürlük, her şeye kayıtsız kalma fikrine dayanıyordu. Ama bir çilecilik değildi. Diogenes ise özgürlüğü elde etmek için çileciliği seçti ve zamanında ne pahasına olursa olsun bilgi edinmek için kapısına geldiği, başını sopasına uzattığı hocasını söyledikleriyle yaptıklarının aynı şey olmamasından dolayı eleştirip onu “kendi sesini sadece kendisi işiten bir borazan” olarak nitelendirdi.

Resim 32: Diogenes

Diogenes, oradan oraya koşuşturan bir fareyi izlerken onun ne yatacak bir yer aradığını, ne karanlıktan korktuğunu ne de leziz şeylerin peşinde olduğunu görünce, kendisinin de her türlü doğal ortama ayak uydurabileceğinin farkına vardı. O andan itibaren de sabah sırtına geçirdiği, akşam katlayıp içinde uyuduğu harmanisi, öteberisini koyduğu heybesiyle her yerde uyudu, her yerde kahvaltı etti, her yerde konuştu, yani herhangi bir mekânı herhangi bir amaç için kullanmaktan hiç çekinmedi. Sonunda birine bana küçük bir ev bul dedi, ama o kişi bu sözü kulak arkası edince o da gitti Metroon'daki bir fiçıyı kendisine mesken edindi.

Çağdaşlarına hep tepeden bakardı. Ona göre Eukleides'in okulu tam anlamıyla bir safraydı, Platon'un dersleri vakit kaybıydı, demogoglar satılmış adamlardı. Halktan da şikâyetçiydi; kimsenin ciddi bir meseleyle uğraşacak vakti yoktu, ama ıvrır zıvır bir mesele oldu mu, herkes bir anda işini gücünü bırakabilirdi. Olympia'da yarış kazanmak için birbirleriyle kıyasıya mücadele edenler, iyi ve dürüst bir adam olmak için hiç istifini bozmazdı. Gramerciler kendi ruhlarındaki kusurlara hiç bakmaz, didik didik *Odysssea*'da kusur arardı; çalgıcılar lirin tellerini akort etmekten kendi mizaçlarını akort etmeyi unuturdu.

Ama insanların, özellikle çocukların bazen öyle davranışları vardı ki, hayran olmamak elde değildi. Bir gün bir çocuğun tas mas kullanmayıp avucundan su içtiğini görünce hemen heybesinden tasını çıkarıp “Bir çocuk sade yaşama işinde beni alt etti,” diyerek fırlatıp attı. Benzer şekilde yine bir çocuğun mercimek lapasını ekmeğinin arasına koyup yediğini görünce bu kez de çanağını çıkarıp kırdı.

Diogenes'in dünya nimetlerini hiçe sayan tavrı, bir fıçıda geçirdiği ömrü, hazırcevaplığı hocası Antisthenes'i felsefi öğretide olmasa bile ahlaklı yaşama konusunda fersah fersah aşmasını, Kynik filozof denince akla ilk onun gelmesini sağladı. Klasik edebiyatçıların bazen ciddi bazen yarı ciddi şekilde onu eserlerine bolca malzeme kılmasına; klasik düşünürlerin kendine yeterlik, doğaya uygun yaşama teorilerini onun üzerinden açıklamaya çalışmasına ve "Bronz bile zamanla pas tutar, ama senin şöhretini, Diogenes, sonsuzluk bile alıp götüremeyecek. Çünkü sen tek başına ölümlülere kendine yeterlik dersi verdin, onlara en kolay nasıl yaşanacağını öğrettin," şeklinde övgülere mazhar olmasına neden oldu.

14.3. Kyreneliler

Bir başka ünlü Sokratesçi okul ise, Kuzey Afrika'nın Kyrene şehrinde Aristippos (İÖ yak. 435-386) tarafından kuruldu. Kendisinden doğrudan hiçbir eser günümüze kalmamış olan Aristippos'un sofist öğretiye de ayrı bir tutkusu olduğu bilinir.

Hazzı (hedone) temel alan ahlak anlayışıyla, bu konuda Kynik Okul'un görüşlerine aykırı bir tutum sergilemiş olan Aristippos, bir anlamda Sokrates'in "İyi nedir?" sorusuna "İyi, hazdır," diyerek kendine göre bir yanıt vermiştir. Yalın düşünülüp doğumdan itibaren her canlının hazzı aradığı ve acıdan sakındığı göz önünde tutulduğunda, bu yanıt hiç de şaşırtıcı değildir. Ama nasıl bir hazdır bu? An içinde yaşanandır, yani şimdiye aittir, bireyseldir ve maddi ya da manevi oluşunun, sürekli olup olmayışının bir önemi yoktur. Haz, salt haz olduğu için önemlidir. Bu nedenle Aristippos'un haz anlayışını, Sokrates'in ruhun sürekli huzuru ve uyumu olan hazzıyla (eudaimonia) karıştırmamak gerekir. Aristippos'un haz anlayışı insanı gevşek bir yaşantıya sevk edebileceğinden, en önemlisi de insanı başkalarının kölesi kılabilceğinden, dönemin bazı düşünürleri arasında tartışmalara neden olmuş ve tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin Diogenes Laertios'a göre Ksenophon, Aristippos'la arası iyi olmadığı için, onun haz anlayışına karşıt görüşlerini Sokrates'in dilinden aktarmayı tercih etmiş; Theodoros Felsefe Okulları, Platon da Ruh adlı eserinde Aristippos'un hazzını eleştirmiştir.

Aristippos yerine, zamanına ve adamına göre davranmasını iyi bildiğinden, o an yaşadığı hazdan memnun olup o an olmayan şeylere iç geçirip hayıflanmadığından, yani geçmiş ve gelecekle ilgili kaygıları olmadığından insanlarla rahat ilişki kuran bir karakterdir. Bu karakterini de kendisine felsefenin kazandırdığını söyler. Hatta bu karakter yapısı onu yaşantısının çoğunu geçirdiği Syrakousai tiranı I. Dionysios'un sarayında en itibar edilen adam haline getirmiştir. Gerçi bu kez de gösterişli bir yaşam sürdüğünden eleştiri oklarına hedef olmuştur, ama o yine kendine özgü tavrıyla "Gösterişli olmak yanlış bir şey olsaydı, tanrıların şölenlerinde bu kadar rağbet görmezdi," diyerek söylenenleri geçiştirmeyi hep bilmiştir.

Kyreneliler (Kyrenaikoi) adıyla anılan Aristippos'un öğrencileri de haz konusunda hocalarının izinden gitmiştir. Onlara göre iki duygu durumu söz konusudur: haz ve acı. Haz insanın nihai amacı, hayatının anlamıdır. Buna karşılık acı sakınılan bir duygudur. Haz da acı da birer uyarıdır. Ancak haz, acıya göre daha yumuşak bir uyarıdır, acı ise hazzı göre

daha şiddetli bir uyarım. Hazlar arasında bir fark yoktur, başka deyişle bir haz diğer hazdan daha iyi değildir.

Kyreneliler için nihai amaç ve mutluluk arasında her zaman bir fark vardır. İnsanın nihai amacı anlık ve bireysel hazdır, mutluluk ise bu hazların toplamıdır. Bu toplamda hem geçmişteki hem de gelecekteki hazlar söz konudur.

Haz, salt haz olduğu için arzu edilen bir duygudur, oysa mutluluk salt mutluluk olduğu için değil de, haz olduğu için arzu edilir. İnsan doğduğu andan itibaren sadece hazzın peşine düşer ve sadece acıdan kaçır. Böyle doğal bir duygu olduğundan, bazen düzgün olmayan bir davranıştan alınan haz bile iyidir. Çünkü söz konusu davranış düzgün bir davranış olmasa bile, bu davranışın getirisi olan haz, salt haz olarak iyidir.

Kyrenelilere göre insanların haz konusundaki genel düşüncelerinin ve hazzı seçmek istememelerinin ardında ruh ve bedenle ilgili önyargıları yatar. Oysa ruhsal hazlar her zaman bedensel hazların bir sonucu değildir. Çünkü insan yeri geldiğinde vatanının refah içinde oluşuna, kendisi refah içindeymiş gibi tarafsızca sevinebilir. Yine insan sadece görerek ya da işiterek de haz almaz. Gerçek hayatta ağlamalar, inlemeler insana acı verirken tiyatrodaki temsillerini insan haz alarak seyredebilir ya da dinleyebilir.

Onlara göre ne acının yokluğu haz ne de hazzın yokluğu acıdır. Bunlar, onların deyişle ara durumlardır. Haz da acı da birer uyarım olduğuna göre, ikisinin yokluğu, uyarımın da yokluğudur sadece. Acısızlık bir uyku halinden başka bir şey değildir mesela.

Kyreneliler için bedensel hazlar ve acılar ile ruhsal hazlar ve acılar kıyaslandığında, bedensel olanlar her zaman daha şiddetli ve dolayısıyla iyidir; suçlulara bedensel işkence çektirilmesinin nedeni de budur zaten. Bu durum Kyrenelilerin ruhtan ziyade bedene daha fazla önem vermelerine neden olmuştur. Buradan hareketle haz salt haz olduğu için arzu edilebilir bir duygu olmakla birlikte, bazı haz yaratan durumların sancılı bir özelliği olduğunu ve bunun hazzla tamamen zıt bir şey olduğunu düşündüler. Bunun sonucunda da mutluluk yaratacak diye hazları üst üste yığmanın çok yorucu bir iş olduğuna karar verdiler ve dolayısıyla hazzı anlık yaşamının daha anlamlı olacağını ileri sürdüler.

Onlara göre “Her bilge mutlu bir hayat sürer, her budala da acı dolu bir hayat,” demek pek doğru bir düşünce değildi. İnsanın ömründe bazen tek bir hazzı bile yaşaması kâfi gelir. Bu yüzden en iyisi akliselim (phronēsis) sahibi olmaktır, en azından sırf akliselim olmanın arzu edilebilir bir yanı olduğundan değil de, getirileri açısından. Hatta yeri geldiğinde servet bile haz sağlar, her ne kadar kendi başına arzulanacak bir değer olmasa da. Bilge bir insanın kıskançlığa, tutkulu bir aşka ya da batıl itikada yer vermesi beklenemez, çünkü bunlar boş şeylerdir, ama bilge insan haz da duyar, korku da yaşar, çünkü bunlar doğal hislerdir.

Bu noktada Kyrenelilerin Kyniklerden farklı düşündüğü, Kyniklerin dünya nimetlerine tamamen yüz çevirmesine karşılık Kyrenelilerin akli kılavuz almak koşuluyla dünya nimetlerinden son demine kadar yararlanılabileceğini vurguladığı açıktır. Çünkü Kyreneliler için dünyaya arkasını dönmüş bir bilge değil, dünyadan ve yaşamdan ve her şeyin en iyi

yönünden tat almasını bilen bilge ideal bilge örneğidir. Tamamen bireyci bir anlayışa sahip olan Kyreneliler için böyle bir bilgenin toplum yaşamına asla ihtiyacı yoktur, herhangi bir siyasi düzene ayak uydurmaya da. Özgürlüğü doyasıya yaşayabilecek donanımda olduğundan, onun için bütün dünya kendi yurdu olabilir. Bu konuda Kynik filozoflarla aynı görüşte olan Kyreneliler için bilge her türlü yasanın ve düzenin üstünde yer alır ve bundan dolayı bütün yasalar yürürlükten kaldırılrsa bile, filozof yasalar varmış gibi yaşamaya devam eder, yani aklını kılavuz aldığı ölçüde yaşantısını her zaman ve her yerde hukuk ve törelerin gerektirdiği kurallara uygun şekilde sürdürebilir, bu yüzden bireyin üstündeki kurumlara ihtiyaç göstermez.

Kyrenelilerin iddiasına göre ruhsal hazlar anlaşılabilir, ama bunların nereden kaynaklandıkları anlaşılabilir bir konu değildir. Bu yüzden ki doğa onlara anlaşılmaz geldiğinden, doğa araştırmalarından da uzak durmayı yeğlediler. Felsefenin doğa ve diyalektik kollarını yararsız bulduklarından, bu sahalara pek girmediler.

Uygulamalar

- 1)** Sokrates'e özgü öğreti ile Sokratesçi Okulların öğretilerini birbiriyle kıyaslayan bir makale kaleme alın.
- 2)** Kyrene ve Kynik Okul'un birbiriyle kıyaslayın ve bu konudaki düşüncelerinizi kaleme alın.

Uygulama Soruları

- 1) Sokratesçi Okullar hangileridir, kurucuları kimlerdir?
- 2) Kyniklerin genel öğretileri hakkındaki düşünceniz nedir?
- 3) Kyrene Okulu'nun temel görüşü nedir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sokratesçi okullar temelde hocalarının düşüncelerini yaşatmak için kurulsalar da, onun düşüncelerinden çok adını yaşatabilmişlerdir. Hemen hepsi Sokratesçi bir bilgelik anlayışıyla işe başladıkları halde, Sokratesçi karakter ve zihinsel olgunluğun bütününe vakıf olamadıklarından, kılı kırk yaran akıl yürütmeler, toplumdan tamamen elini ayağını çekmeler, kuramsal bilgiye kayıtsızlık, haz anlayışında aşırılıklar etrafında dönüp dolanan öğretileriyle Sokrates'ten çok Sofistlerin düşünce tarzını andırır hale gelmişlerdir.

Bölüm Soruları

- 1) Sokratesçi Okulların kuruluş amacı nedir?
 - a) Sokrates'in belli başlı düşüncelerini yaşatmak ya da bu düşünceleri geliştirip yeni boyutlar katmak
 - b) Sokrates'in düşünce tarzını Sofist düşünce tarzına benzetmek
 - c) Sokrates'in "doğru yaşama" anlayışını değiştirmek
 - d) Sokrates'in "doğurtma yöntemini" geliştirmek
- 2) Antisthenes için hangi bilgi gereksizdir?
 - a) Doğurtma yöntemiyle ortaya çıkarılan bilgi
 - b) Ahlaksal amaçlara hizmet etmeyen bilgi
 - c) Ahlaki bilgi
 - d) Mantık bilgisi
- 3) Antisthenes'e göre, genel kavramlar
 - a) nesnelerin özünü ifade eder.
 - b) insanın nesnelerle ilgili nesnel kararlarını dile getirir.
 - c) nesnelerin özünü dile getirmez, sadece o nesnelerle ilgili insanın bireysel fikrini dile getirir.
 - d) insanın erdemlerini dile getirir.
- 4) Antisthenes için dış hazların insanda yarattığı sonuç aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) İnsanı tutkularına bağımlı kılar.
 - b) İnsanı erdemli kılar.
 - c) İnsanı bilgili kılar.
 - d) İnsanı ahlaklı kılar.
- 5) Aşağıdaki görüşlerden hangisi Kyniklerin siyasi anlayışlarına uymaz?
 - a) Kynikler özgür ruhlu oldukları için kendilerini hiçbir devlete ait hissetmezler.

- b)** Kynikler için en ideal devlet, dünyadır.
- c)** Kynikler kendilerini dünya vatandaşları olarak görür.
- d)** Doğal yaşamı tamamen reddederler.
- 6)** Diogenes'in bir fiçıda yaşamayı tercih etmekle neyi kanıtlamaya çalışır?
 - a)** kendinden başka hiçbir insanın böyle bir hayat tarzını benimseyemeyeceğini
 - b)** insanın bir tek fiçıda yaşayabileceğini
 - c)** insanın kendi kendine yeten bir varlık olduğunu
 - d)** insanın dünyevi zevklere düşkün bir varlık olduğunu
- 7)** Aristippos'un kurduğu Kyrene Okulu, Kynik Okul'dan hangi temel görüşüyle ayrılır?
 - a)** Hazcı öğretiyi benimsemekle
 - b)** Hazzı yeren öğretisiyle
 - c)** Basit yaşam tarzını benimsemesiyle
 - d)** Hazzın olmadığı uyumlu yaşam tarzını benimsemesiyle
- 8)** Aristippos'un haz anlayışı ile Sokrates'in haz anlayışı karşılaştırıldığında, aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - a)** Aristippos'un haz anlayışı ruhun sürekli dingin ve huzurlu olmasıdır, Sokrates'in haz anlayışı ise anlık bir hazzı odaklanır.
 - b)** Aristippos'un haz anlayışı, anlık bir hazzı odaklanır, Sokrates'in haz anlayışı ise ruhun sürekli dingin ve huzurlu olmasıdır.
 - c)** Aristippos'un haz anlayışında hazzın maddi ya da manevi oluşunun hiç önemi yoktur; Sokrates'te ise haz ruhun sürekli dinginliği olduğuna göre hazzın mahiyeti de doğal olarak çok önemlidir.
 - d)** Aristippos'un hazzına Yunanca *hedone*, Sokrates'in hazzına ise *eudaimonia* denir ve aralarında nüans farkı vardır.

- 9) Aşağıdakilerden hangisi Kynikler ile Kyreneliler arasındaki anlayış farkını en iyi şekilde dile getirir?
- a) Kyniklere ve Kyreneliler'e göre, bireyin kendi üstündeki kurumlara asla ihtiyacı yoktur.
- b) Kyreneliler ve Kynikler için akıllı kılavuz almak şarttır.
- c) Kynikler ve Kyreneliler'e göre: "Bütün yasalar yürürlükten kaldırılrsa bile, filozof yasalar varmış gibi yaşamaya devam eder."
- d) Kynikler'in dünya nimetlerine tamamen yüz çevirmesine karşılık, Kyreneliler aklın kılavuz alamk şartıyla dünya nimetlerinden de son demine kadar yararlanmak gerektiğini vurgular.
- 10) Kynikleri en iyi tarif eden sıfat aşağıdakilerden hangisidir?
- a) çıkarıcı
- b) bilgi sahibi
- c) kendine yeterli
- d) hayattan keyif almayan

Cevaplar

1) a, 2)b, 3)c, 4)a, 5)d, 6)c, 7)a,8)a,9)d,10)c

KAYNAKÇA

(Bu Kaynakça'da, Antik yazarlarla ilgili eserler için, başka türlü belirtilmedikçe, Loeb Classical Library'deki baskılarından yararlanılmıştır. Ayrıca, çalışmada dolaylı olarak yararlandığımız kaynaklar da belirtilmiştir.)

Adler, A. (ed.) (1928-1935). *Suidae Lexicon*, 4 vols., Leipzig: Teubner.

Akarsu, B. (1982). *Ahlak Öğretileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Arnold, M. (1869). *Poems*, 2. Vol: *Dramatic and Lyric Poems*, London: Macmillan and Co.

Austin, N. (1990). *Meaning and Being in Myth*, USA: The Pennsylvania State University Press.

Barker, E. (1964). *Greek Political Theory: Plato and His Predecessors*, London: Methuen & Co. Ltd.

Barnes, J. (1982). *The Presocratic Philosophers*, London/New York: Routledge.

Barnes, J. (ed.) (1991). *The Complete Works of Aristotle*, Princeton: Princeton University Press.

Bekker, I., H. Bonitz, C. A. Brandis (1831-1870). *Aristotelis Opera*, Berolini: apud G. Reimerum.

Ben, N. van der (1975). *The proem of Empedocles' Peri Physios: Towards a New Edition of All the Fragments: Thirty-one Fragments*, Amsterdam: B. R. Grüner.

Burket, W. (1985). *Greek Religion*, Cambridge: Harvard University Press, 1985.

Burnet, J. (1920). *Early Greek Philosophy*, 3. ed., London: A & C Black.

Burnet, J. (ed.) (1900-1907). *Platonis Opera*, 5 Vols., Oxford: Oxford University Press.

Bury, R. G. (ed.; trans.) (1960). *Plato, Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles*, Cambridge: Loeb Classical Library.

Clark, G. (trans.) (1989). *Iamblichus. On the Pythagorean Life*, Liverpool: Liverpool University Press.

Cohen, S. M., P. Curd, C. D. C. Reeve (ed.) (2011). *Readings in Ancient Greek Philosophy from Thales to Aristotle*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Cornford, F. M. (1952). *Principium Sapientiae. The Origins of Greek Philosophical Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.

Curd, P. (2007). *Anaxagoras of Clazomenae: Fragments and Testimonia*, Toronto: University of Toronto Press.

Çakmak, C. (çev.) (2005). *Herakleitos. Fragmanlar*, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Diels, H., W. Kranz (1954). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 7. ed., Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.

Dürüşken Ç. (2014), *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, Alfa Yayınevi, İstanbul.

Fairbanks, A. (ed., trans.) (1898). *Parmenides. Fragments and Commentary*, (The First Philosophers of Greece), London: K. Paul, Trench, Trubner.

Freeman, K. (trans.) (1946). *The Pre-Socratic Philosophers: A Companion to Diels*, Oxford: Basil Blackwell.

Gill, C. (1995). *Personality in Greek Epic, Tragedy and Philosophy. The Self in Dialogue*, Oxford: Oxford University Press.

Guthrie, W. K. C. (1977). *The Sophists*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hack, R. K. (1931). *God in Greek Philosophy to the Time of Socrates*, Princeton: Princeton University Press.

Hermann, A. (2004). *To Think like God: Pythagoras and Parmenides. The Origins of Philosophy*, Las Vegas: Parmenides Publishing.

Humez, A., N. Humez (1983). *Alpha to Omega. The Life & Times of the Greek Alphabet*, Boston: David R. Godine Publisher.

Johnstone, H. W. (ed.) (1985). *Empedocles. Peri Physeos and Katharmoi*, Thomas Library, Bryn Mawr College.

Kahn, C. H. (2001) *Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Kattel, R. (1997). "The Political Philosophy of Xenophanes of Colophon," *Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 1 (51/46), No. 2, s. 125-142.

Kenny, A. (2006). *A New History of Western Philosophy, Vol. 1: Ancient Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.

Kirk, G. S., J. E. Raven, M. Schofield (1983). *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*, 2. ed., Cambridge: Cambridge University Press.

Leonard, W. E. (trans.) (1908). *The Fragments of Empedocles*, Chicago: The Open

Court Publishing Company.

Melsen, A. G. van (1952). *From Atomos to Atom: The History and Concept of the Atom*, Pittsburgh: Duquesne University Press.

Routh, H. V. (1927). *God, Man & Epic Poetry: A Study in Comparative Literature*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sena, C. (1978). *Tanrı Anlayışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Shorey, P. (trans.; ed.), *Plato. Republic*, London: W. Heinemann, 1930.

Sider, D. (ed.) (1981). *The Fragments of Anaxagoras*, Hain: Meisenheim am Glan.

Snell, B. (1930). "Das Bewusstsein von eigenen Entscheidungen im frühen Griechentum," *Philologus*, vol. 85, s. 141-58.

Snell, B. (1953). *Discovery of the Mind. The Greek Origins of European Thought*, T. G. Rosenmeyer (trans.), Cambridge: Harvard University Press.

Şentuna, C. (çev.) (1994). *Ksenophon. Sokrates'ten Anılar*, Ankara: TTK.

Taylor, C. C. W. (1999). *The Atomists, Leucippos and Democritus: Fragments*, Toronto: University of Toronto Press.

Ushenko, A. (1946). "Zeno's Paradoxes," *Mind*, vol. 55, s. 151-165.

Waterfield, R. (2000). *The First Philosophers: The Presocratics and Sophists*, Oxford: Oxford University Press.

Wheelwright, P. E. (1959). *Heraclitus*, Princeton: Princeton University Press.